

نقش و هنر

فنی و حرفه‌ای

Serial Number 82

August 1969

HONAR va MARDOM

(Art and People)

Published by Directorate General of Cultural Relations,
Ministry of Culture & Arts

182, Avenue Haghoughi Tehran, Iran.

Annual Subscription \$1.50, deposited in advance in A/C
No. 178 of Bank Saderat Iran, Avenue Khajeh Nassireddin Tusi.
Tehran, Iran.

میناتور - مکتب ایرانی درهند
قرن ۱۶ میلادی

هنرمردم

از انتشارات وزارت فرهنگ و هنر

دوره جدید - شماره هشتاد و دوم

مردادماه ۱۳۴۸

در این شماره :

۲	القاب و عناوین پادشاهان ایران در کتیبه‌های تاریخی اصفهان
۱۰	«غاشیه»
۱۵	نقش‌هایی از یزد
۱۸	ریشه‌های تاریخی امثال و حکم
۲۲	مقطع زرین و کودکان
۲۴	پاز ، زادگاه فردوسی
۳۲	خوشنویس زاده هنرمندی چیره‌دست در «سوخت»
۳۶	مراسم دعای باران در گوشه و کنار فارس
۴۱	تمدن و فرهنگ ایران باستان
۵۴	فرهنگ و دانستیهای علمی و عملی برای نگهداری و ترمیم آثار هنری
۶۲	خوانندگان و ما

مدیر : دکتر ا. خداپنده‌لو

سر دبیر : عنایت‌الله خجسته

طرح و تنظیم از صادق بریرانی

نشریه اداره کل روابط فرهنگی

نشانی : خیابان حقوقی شماره ۱۸۲ تلفن ۷۱۰۵۷ و ۷۳۰۷۲

تصویر شاه ظهاسب اول در حال پذیرائی از همنایون پادشاه هندوستان (نقاشی دیواری در کاخ چهلستون از دوره صفویه)

القاب و عناوین پادشاهان ایران کتیبه‌های تاریخی

صفحه شان

لطف‌الله هنرفر

استاد تاریخ در دانشگاه اصفهان

۱ - رکن الاسلام والمسلمین معزالدینیا والدین ابی الفتح ملک‌شاه بن محمد بن داود یمین خلیفه‌الله امیر المؤمنین .

۲ - در کتیبه محراب گچ‌بری مسجد جامع اصفهان مورخ سال ۷۱۰ هجری که بوسیله خواجه سعدالدین محمد ساوی

۱ - کتیبه‌هایی که در این مقاله نقل شده از لحاظ شیوه نگارش عین روش تحریر آنها در آثار تاریخی اصفهان است .

۱ - قدیمی‌ترین کتیبه‌ای که نام پادشاهی از پادشاهان ایران را در آثار تاریخی اصفهان در بردارد کتیبه گنبد نظام‌الملک در مسجد جامع اصفهان است که بین ۴۶۵ تا ۴۸۵ هجری و با احتمال قوی در سال ۴۷۳ هجری و در سلطنت ملک‌شاه سلجوقی بوسیله خواجه نظام‌الملک طوسی بنا شده و القاب و عنوان پادشاه در کتیبه کوفی این گنبد که آجری است بشرح زیر است :

«السلطان المعظم شاهانشاه الاعظم ملک‌المشرق والمغرب»

تصویر شاه محمد خدابنده پدر شاه عباس کبیر
(از کتاب تاریخ کشیشان کوملی در ایران)

القاب و عناوین شاه اسماعیل اول صفوی در کتیبه‌های
تاریخی اصفهان

۱ - دریک فرمان پادشاهی مورخ سال ۹۱۱ هجری
در مسجد جامع اصفهان :

وزیر سلطان محمد اولجایتو بنا شده نام پادشاه وقت بشرح زیر
آمده است :

«السلطان حامی حوزة الاسلام والايمان غياث الدنيا والدين
ظلاله في الارضين حرس الله ببقائه الاسلام» .

۳ - در کتیبه هلال صفه عمر در مسجد جامع اصفهان
مورخ سال ۷۶۸ هجری نام شاه محمود از سلسله آل مظفر
بشرح زیر ذکر شده است :

«سلطان محمود خلدالله ملكه و سلطانه» .

در کتیبه در تاریخی امامزاده اسماعیل اصفهان از شاه
محمود بشرح زیر نام برده شده است :

«السلطان الاعظم مولی سلاطین الامم ناشر العدل والاحسان
باسط الامن والامان ظل الله في الارضين قطب الحق والدين
شاه محمود بن السلطان الاعظم محمد بن المظفر خلدالله ملكه» .

۴ - در کتیبه سردر بیت الشتاء مسجد جامع اصفهان که
در سال ۸۵۱ هجری بوسیله عماد بن مظفر ورنهانی بنا شده است

نام پادشاه وقت سلطان محمد تیموری بشرح زیر ذکر شده است :
«السلطان الاعظم اعدل سلاطین العالم غياث الحق والدين
سلطان محمد بهادر خلدالله ملكه و سلطانه» .

۵ - در کتیبه بنای تاریخی درب امام مورخ سال ۸۵۷
هجری نام جهان‌شاه قراقویونلو بشرح زیر ذکر شده است :

«پادشاه جهان پناه ابوالمظفر امیرزاده جهان‌شاه خلدالله
خارفته» .

۶ - در بین مقرنس‌های طاق صفه صاحب در مسجد جامع
مستبان نام حسن بیك آق قویونلو که بانی تعمیراتی در سال ۸۸۰

هجری در این مسجد بوده بشرح زیر آمده است :
«السلطان الاعظم ابوالنصر حسن بهادر خلدالله

ملكه و سلطانه» .

۷ - در مسجد اشترگان اصفهان که در سال ۷۱۵ هجری
بنا شده بوسیله کمال الدین اسماعیل اشترجانی يك لوح سنگ

در ۸۸۱ هجری به بنای اصلی الحاق شده است که نام حسن بیك
آق قویونلو را بشرح زیر دربردارد :

«حضرة پادشاه اسلام السلطان الاعظم مالك رقاب الامم
ابوالنصر حسن بهادر خان خلدالله ملكه و سلطانه» .

۸ - در کتیبه سردر بقعه شیخ ابومسعود رازی بخط
کمال کاتب یزدی و مورخ سال ۸۹۵ هجری نام پادشاه سلطان

یعقوب آق قویونلو بشرح زیر ذکر شده است :
«ابی المظفر یعقوب بهادر خان خلدالله ملكه و سلطانه» .

۹ - در کتیبه سردر زاویه در بکوشک (باب القصر) بخط
معین منشی و مورخ سال ۹۰۲ هجری نام رستم آق قویونلو

بشرح زیر ذکر شده است :
«سراج الدنيا والدين ابوالمظفر رستم بهادر خان خلدالله

نعالي خالفته و ملكه و سلطانه» .

«خليفة الزمان ناصر العدل والاحسان الامام العادل الكامل الهادي الغازي الوالي ابوالمظفر السلطان شاه اسماعيل الصفوي بهادرخان خلدالله ملكه وسلطانه» .

۲ - دركتيبه سردر هارون ولايت مورخ سال ۹۱۸ هجری :

«والي لواء الولاية في الافاق مالك سرير الخلافة بالاستحقاق الغازي المجاهد في سبيل الله بقاطع البرهان ناصر المؤمنين ابي المظفر السلطان شاه اسماعيل بهادرخان» .

۳ - دركتيبه سردر مسجد علي بخط شمس الدين تبریزی مورخ سال ۹۲۹ هجری :

«السلطان بن السلطان بن السلطان الذي اسمه الجميل بعدد الائمة عليهم السلام في التنزيل ابي المظفر سلطان شاه اسماعيل خلدالله ظله الظليل» .

القاب وعناوين شاه طهماسب اول صفوي در آقاب تاريخي اصفهان

۱ - دريك فرمان مبنی بر بخشش دوهزار تومان ماليات از اصفهان وتوايع آن در صفة صاحب در مسجد جامع اصفهان : «السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه طهماسب بهادرخان لابرحت رايات دولته منصوره واعدا حشمته فقهوره» .

۲ - دريك كتيبه بخط ثلث در صفة صاحب در مسجد جامع اصفهان مورخ سال ۹۳۸ هجری :

«قائد عسكر المهدي صاحب الزمان السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه طهماسب الصفوي الحسيني بهادرخان خلدالله» .

علي بسيط الارض ظلال اعلامه ولازال اعتناق الجبايرة و رقاب الاكاسرة طائعين لقهرمان اوامره واحكامه» .

۳ - دركتيبه مسجد قطبيه بخط ابوسعيد امامي ومورخ سال ۹۵۰ هجری :

«ابوالمظفر السلطان شاه طهماسب الحسيني بهادرخان خلدالله تعالى ملكه وسلطانه وافاض على العالمين برة واحسانه» .

۴ - دركتيبه مسجد ذوالفقار بخط محمد سياوش ومورخ سال ۹۵۰ هجری :

«السلطان الاعظم الاكرم ابوالمظفر شاه طهماسب الحسيني بهادرخان خلدالله ملكه وافاض على العالمين عدله» .

۵ - دركتيبه ثلث مسجد درب جوباره بخط شيخ محمد بابر ومورخ سال ۹۵۵ هجری :

«السلطان بن السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه طهماسب الحسيني بهادرخان خلدالله تعالى في ظل الامن و الامان» .

۶ - دركتيبه ثلث بقعه خواجه شاه حسن بخط ابوسعيد امامي ومورخ سال ۹۶۲ هجری :

«سلطان سلاطين العصر والاوان و مقدمة الجيش لصاحب الزمان ابوالمظفر شاه طهماسب الحسيني بهادرخان خلدالله ملكه وسلطانه» .

۷ - دركتيبه يك سنگ نوشته در مسجد جامع اصفهان مورخ سال ۹۷۱ هجری :

«سلطان سلاطين زمان باسط بساط امن وامان المروج للشرعية الحققة الامامية بتأييد الملك المنان حامي بيضة الاسلام» .

تصوير شاه عباس كبير در حال پذيرائي از ولي محمدخان فرمانرواي تركستان (نقاشي ديواري در كاخ چهلستون از عهد صفويه)

عن الانكسار من رجوم شياطين الزمان السلطان بن السلطان بن السلطان ابوالمظفر عز الدين^۲ شاه طهماسب بهادرخان». ۸ - در کتیبه يك سنگ نوشته در مسجد جامع اصفهان که در مجرای آب مباح مسجد از زنده رود اصفهان نصب شده برده :

«خاقان الاعظم مالك رقاب الامم مولى سلاطين العرب والعجم السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه طهماسب بهادرخان خلدالله ملكه وسلطانه» .

شاه محمد خدا بنده

در کتیبه يك سنگ نوشته که بر دیوار حوض وسط صحن مسجد جامع اصفهان نصب شده و بسال ۹۸۵ هجری مورخ است نام سلطان محمد خدا بنده پدرو شاه عباس بشرح زیر ذکر شده است: «السلطان الاعظم الاعظم الاعظم الاعظم رقاب الامم مولا ملوك العرب والعجم خلدالله فى الارضين ملك رقاب الامم مولا ملوك العرب والعجم ابوالمظفر خداى بنده سلطان محمد پادشاه خلدالله ملكه وسلطانه» .

القاب وعناوين شاه عباس اول (كبير) در آثار تاریخی اصفهان ۱ - در اصفهان قدیمی ترین کتیبه ای که نام شاه عباس اول را در بر دارد کتیبه ثلث صفة حکیم مورخ بسال ۹۹۶ و بخط صحیفی جوهری در مسجد جامع اصفهان است که القاب وعناوين این پادشاه را بشرح زیر ذکر کرده است :

«السلطان الاعظم الاعظم الاعظم الاعظم الاشجع ملك رقاب الامم مولا ملوك العرب والعجم قهرمان الماء والطين خلدالله فى الارضين خلف اخلاف سيد المرسلين السلطان بن السلطان والخاقان بن الخاقان ابوالمظفر ابو الغازی شاه عباس الحسينى الصفوى بهادرخان خلدالله ملكه وسلطانه واقاض على العالمين بره وعدله واحسانه» .

۲ - در کتیبه سردر مسجد شیخ لطف الله بخط علیرضا عباسی و مورخ بسال ۱۰۱۲ هجری :

«السلطان الاعظم والخاقان الاكرم محیی مراسم آباءه الطاهرين مروج مذهب الائمة المعصومين ابوالمظفر عباس الحسينى الموسوى الصفوى بهادرخان خلدالله تعالى ملكه واجرى فى بحار التأیید فلكه» .

۳ - در کتیبه سردر مسجد مقصوديك بخط علیرضا عباسی و مورخ بسال ۱۰۱۰ هجری :

«قهرمان الماء والطين ناصر عبادالله حافظ بلادالله السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه عباس الحسينى خلدالله ملكه وسلطنته واقاض على العالمين بره وعدله واحسانه» .

۴ - در کتیبه محراب مسجد مقصوديك بخط علیرضا عباسی و مورخ بسال ۱۰۱۰ هجری :

«پادشاه جمجاه ملائک سپاه گردون بارگاه مروج مذهب ائمه اثنی عشر صلوات الله عليهم من الملك الاكرم الاكبر الاعظم

السلطان الاعظم والخاقان الاكرم ابى المظفر شاه عباس الموسوى الصفوى الحسينى» .

۵ - در کتیبه مسجد سفره چی بخط صحیفی جوهری و مورخ بسال ۱۰۱۴ هجری :

«السلطان الاعظم الاعظم الاشجع ملك رقاب الامم مولا ملوك العرب والعجم قهرمان الماء والطين خلدالله فى الارضين غلام باخلاص امير المؤمنين على بن ابى طالب عليه الصلوة والسلام ابوالمظفر شاه عباس الموسوى الحسينى بهادرخان خلدالله تعالى ملكه وسلطانه واقاض على العالمين بره وعدله واحسانه وعظمته وشو كته ومعدته ونصرته وحشمته الى يوم القيامة» .

۶ - در کتیبه مسجد جورجیر بخط صحیفی جوهری و مورخ بسال ۱۰۱۸ هجری :

«السلطان الاكرم الاعظم الاعظم الاشجع قهرمان الماء والطين مولا ملوك العرب والعجم ابو الغازی ابو النصر ابو الفتح ابوالمظفر شاه عباس بهادرخان خلدالله ملكه وسلطانه واقاض على العالمين بره وعدله واحسانه» .

۷ - در کتیبه مسجد جارچی بخط صحیفی و مورخ بسال ۱۰۱۹ هجری :

«الخاقان الاكرم الاكمل الاشجع الاعظم مولا ملوك العرب والعجم قهرمان الماء والطين خلدالله فى الارضين خلف اخلاف سيد المرسلين رواج دهنده مذهب ائمه اثنی عشر صلوات الله عليهم اجمعين ابوالمظفر شاه عباس الحسينى الموسوى الصفوى بهادرخان خلدالله ملكه وسلطانه واقاض على العالمين عدله واحسانه» .

۸ - در کتیبه سردر مسجد شاه بخط علیرضا عباسی و مورخ بسال ۱۰۲۵ هجری :

«اشرف خواقين الارض نسباً واکرمهم حسباً واعظمهم رفعة وشأناً واقواهم حجة وبرهاناً واشملهم عدلاً واحساناً تراب العتبة المقدسة النبوية وقمامة الساحة المطهرة العلوية ابوالمظفر عباس الحسينى الموسوى الصفوى بهادرخان لازالت رقاب اعظم الخواقين خاضعة على بابه وجباه افخم السلاطين معفرة بتراب اعتابه» .

۹ - در کتیبه خارجی گنبد مسجد شاه :

«ملك ملوك العالم ومستعبد صناديد الامم الشهنشاه الاعظم المؤيد المنصور المخصوص بعناية رب العالمين ظل الله فى الارضين السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه عباس الموسوى الحسينى الصفوى بهادرخان خلدالله ملكه» .

۱۰ - در کتیبه مسجد باغ حاجی بخط محمد امین و مورخ بسال ۱۰۳۳ هجری :

«السلطان الاكرم والخاقان الاعظم ملك رقاب

۲ - این قسمت از کتیبه محو شده است .

تصویر شاه عباس دوم
(میناتور موجود در موزه ویکتوریا آلبرت لندن)

مولی ملوک العرب والعجم اشرف سلاطین العالم سمي خير المرسلين نور حدقة الزمان عين الاغیان السلطان بن السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان بن الخاقان شاه عباس الثاني الصفوی الموسوی الحسینی بهادر خان خلد الله تعالى ملكه .

۴ - در کتیبه سردر مدرسه جده کوچک در بازار اصفهان بخط محمدرضا امامی و مورخ سال ۱۰۵۸ هجری :

«السلطان الاعظم والخابان الافخم مالك رقاب الامم مروج الائمة الاثنا عشر عليهم السلم السلطان بن السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه عباس الثاني الحسینی الصفوی بهادر خان خلد الله تعالى ايام دولته ومعدلته وسلطنته الى يوم الدين» .

۵ - در کتیبه مدرسه شفیعیه بخط محمدرضا امامی و مورخ سال ۱۰۶۷ هجری :

«السلطان الاعظم والخابان والاكرام مروج مذهب آباءه ائمة الطاهرين السلطان بن السلطان شاه عباس الثاني الموسوی الصفوی الحسینی بهادر خان خلد الله ملكه» .

۶ - در کتیبه سردر مسجد سلیمان بیك بخط محمدرضا امامی و مورخ سال ۱۰۷۲ هجری :

الامم مولی ملوک العرب والعجم ابوالمظفر شاه عباس الحسینی الصفوی بهادر خان خلد الله تعالى ظله ابدًا .

۱۱ - در کتیبه مسجد آقانور که در آخرین سال سلطنت شاه عباس اول با تمام رسیده بخط محمدرضا امامی مورخ سال ۱۰۳۹ هجری :

« کلب آستان علی بن ابی طالب صلوات الله وسلامه علیه عباس حسینی» .

۱۲ - در کتیبه سردر بقعه بابا رکن الدین در تخت فولاد اصفهان بخط محمد صالح اصفهانی و مورخ سال ۱۰۳۹ هجری :

« کلب سده علی بن ابی طالب صلوات الله وسلامه علیه عباس الحسینی بهادر خان خلد الله تعالى ملكه وسلطانه الى يوم القيام» .

القاب وعناوین شاه صفی

۱ - در کتیبه سردر امامزاده اسماعیل بخط محمدرضا امامی و مورخ سال ۱۰۴۱ هجری :

«السلطان الاعظم والخابان الاكرم مروج مذهب الائمة المعصومین السلطان بن السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه صفی الموسوی الحسینی الصفوی بهادر خان خلد الله ملكه وسلطانه وافاض علی كافة العالمین بره وعدله واحسانه» .

۲ - در کتیبه لوح سنگی وقفنامه مسجد درب طوقچی مورخ سال ۱۰۴۴ هجری :

«خاقان جمشید رای سکندر صولت وسلطان فریدون فر دیا حبشیت ابوالمظفر معز الدولة وعز نصره سلطان شاه صفی الحسینی الموسوی الصفوی بهادر خان خلد الله تعالى ملكه ابدًا» .

القاب وعناوین شاه عباس دوم

۱ - در کتیبه سردر مسجد ساروتقی بخط محمدرضا امامی و مورخ سال ۱۰۵۳ هجری :

«السلطان الاعظم والخابان الاكرم مروج المذهب الائمة المعصومین علیهم السلم السلطان بن السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه عباس الموسوی الحسینی الصفوی بهادر خان خلد الله ملكه وسلطانه» .

۲ - در کتیبه سردر مدرسه جده بزرگ در بازار قهوه کاشیها بخط محمدرضا امامی و مورخ سال ۱۰۵۶ هجری :

«السلطان الاعظم والخابان الافخم مالك رقاب الامم مروج مذهب الائمة الاثني عشر علیهم السلم ابوالمظفر شاه عباس الثاني الحسینی الصفوی خلد الله تعالى ايام معدلته وسلطنته الى يوم الدين» .

۳ - در کتیبه يك سنگ نوشته در مدرسه جده بزرگ در بازار اصفهان مورخ سال ۱۰۵۷ هجری :

«السلطان الاعظم والخابان الاكرم مالك رقاب الامم

۹ - در کتیبه ایوان جنوبی مسجد جامع مورخ بسال ۱۰۷۰ هجری :

«سلطان السلاطین و ملاذالخواقین و مروج مذهب ابائه الطاهرین السلطان بن السلطان شاه عباس الثاني الصفوی الحسینی صاحب قران خلدالله ظللال معدلته علی مفارق العالمین»

القاب وعناوین شاه سلیمان

۱ - در کتیبه سردر مدرسه سلیمانیه (مدرسه‌ای که در جنوب غربی صحن مسجد شاه قرار دارد) بخط محمدرضا امامی و مورخ بسال ۱۰۷۸ هجری :

«السلطان والخاصان الاکرم مالک رقاب الامم مولی ملوک العرب والعجم مروج مذهب الائمة المعصومین علیهم السلام السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه سلیمان الموسوی الصفوی الحسینی بهادرخان خلدالله ملکه و سلطانه و افاض علی كافة العالمین بره وعدله واحسانه لازالت رقاب اعظم الخواقین خاضعة علی بابہ وجباه افخم السلاطین مغفرة بتراب اعتابه» .

۲ - در کتیبه داخل مسجد خان مورخ بسال ۱۰۹۰ هجری :

«السلطان بن السلطان والخاصان بن الخاصان ظل الله المنان شاه سلیمان الموسوی الصفوی بهادرخان خلدالله ملکه» .

۳ - در کتیبه تاریخی ایوان جنوبی مسجد خان (از آثار شیخعلیخان زنگنه وزیر شاه سلیمان) بخط محمد محسن امامی و مورخ بسال ۱۰۹۰ هجری :

«الصاحب النورة الکیوانیة مروج الشعائر الایمانیة السلطان بن السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه سلیمان الحسینی الموسوی الصفوی بهادرخان جعل الله انتظام دولته موکولا الی قدیم عنایتہ وصیر بخلقته دوام سلطنته موصولا بقیام حجتہ وظهور خلیفته» .

۴ - در کتیبه مسجد ایلچی بخط محسن امامی و مورخ سال ۱۰۹۷ هجری :

«السلطان الاعظم والخاصان الاکرم مروج مذهب الائمة المعصومین علیهم السلام السلطان بن السلطان و خاصان بن خاصان ابوالمظفر شاه سلیمان الحسینی الموسوی الصفوی بهادرخان خلدالله ملکه و سلطانه و افاض علی العالمین عدله واحسانه» .

۵ - در کتیبه ایوان شرقی مسجد جامع بخط محمد محسن امامی و مورخ بسال ۱۰۹۳ هجری :

«مالک رقاب الامم مولی ملوک العرب والعجم فرع الشجرة الطیبة النبویة غصن الدوحة العلیة العلویة السلطان بن السلطان والخاصان بن الخاصان شاه سلیمان الصفوی الموسوی بهادرخان لازالت سراق دولته قائمة والفتن فی عهده نائمة» .

۶ - در کتیبه سردر رباط شیخعلی خان در چاله سیاه^۳ مورخ

۳ - نام قریبای در شمال غربی اصفهان است

تصویر شاه سلیمان صفوی
(از کتاب تاریخ کشیشان کوملی در ایران چاپ لندن)

«السلطان الاعظم والخاصان الاکرم مروج مذهب الائمة المعصومین علیهم السلام السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه عباس الثاني الموسوی الحسینی الصفوی بهادرخان خلدالله تعالی ملکه و سلطانه» .

۷ - در کتیبه سردر مدرسه آقا کافور بخط محمدرضا امامی مورخ بسال ۱۰۶۹ هجری :

«نواب کامیاب سپهر رکاب اشرف اقدس ارفع همایون شاهی مروج مذهب بحق حضرات ائمه معصومین صلوات الله علیهم اجمعین السلطان بن السلطان بن السلطان و الخاصان بن الخاصان بن الخاصان السلطان شاه عباس الثاني الصفوی الموسوی بهادرخان خلدالله ملکه و سلطانه» .

۸ - در کتیبه سردر مسجد حکیم بخط محمدرضا امامی و مورخ بسال ۱۰۷۳ هجری :

«السلطان الاعظم والخاصان الاکرم مالک رقاب الامم مولی ملوک العرب والعجم مروج مذهب الائمة المعصومین السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه عباس الثاني الموسوی الصفوی الحسینی بهادرخان خلدالله ملکه» .

ومورخ بسال ۱۱۰۵ هجرى :
« اشرف السلاطين رافع الوية الشرع المبين مشيد اساس العلم واليقين فرع الشجرة الطيبة الاحمدية غصن النوحة العلية العلوية الخاقان بن الخاقان السلطان سليمان الحسينى الموسوى الصفوى متع الله المؤمنين ببقائه الى آخر الزمان » .

القاب وعناوين شاه سلطان حسين

۱- در كتيبه سردر مدرسه آقا كمال خازن شاه سلطان حسين بخط عبد الرحيم جزايرى ومورخ بسال ۱۱۰۸ هجرى :
« ظل الله فى العالم سيد السلاطين قهرمان الماء والطين السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه سلطان حسين الصفوى الموسوى الحسينى بهادرخان لازال يابده مرجعاً لاعظم السلاطين » .

۲- در كتيبه ايوان غربى مسجد جامع اصفهان (ايوان استاد) بخط على نقى امامى ومورخ بسال ۱۱۱۲ هجرى :
« ملك ملوك العالم ومستعبد صناديد الامم الشهنشاه الاعظم السلطان بن السلطان المؤيد ابوالمظفر السلطان حسين الحسينى الموسوى الصفوى بهادرخان » .

۳- در كتيبه سردر رواق بقعه امامزاده اسماعيل بخط على نقى امامى ومورخ بسال ۱۱۱۴ هجرى :
« السلطان بن السلطان بن السلطان والخابان بن الخاقان بن الخاقان ابوالمظفر ابوالمنصور شاه سلطان حسين الحسينى الموسوى الصفوى بهادرخان لازال به ركن الاسلام ركيناً ومتن الاسلام متيناً » .

۴- در كتيبه مدرسه جلاليه مورخ بسال ۱۱۱۴ هجرى :
« السلطان الاعظم والخابان الاكرم ظل الله فى الارضين مروج مذهب ابائه الائمة المعصومين السلطان بن السلطان والخابان بن الخاقان ابوالمظفر شاه سلطان حسين الموسوى الصفوى بهادرخان خلد الله ملكه وسلطانه وافاض على العالمين بره وعدله واحسانه وزيدت نعمه المتواترة المتواليه » .

۵- در كتيبه سردر صحن امامزاده اسماعيل بخط على نقى امامى ومورخ بسال ۱۱۱۵ هجرى :

« مشيد اركان الزمان سلطان العدل والاحسان ومحكم بنيان الامن والامان ناشر الملك الجعفرى ناصر المذهب الاثنى عشرى السلطان بن السلطان والخابان بن الخاقان بن الخاقان شاه سلطان حسين الحسينى الموسوى الصفوى بهادرخان » .

۶- در كتيبه ايوان شمالى امامزاده احمد بخط على نقى امامى ومورخ بسال ۱۱۱۵ هجرى :

« السلطان بن السلطان والخابان بن خاقان شاه سلطان حسين الحسينى الموسوى الصفوى بهادرخان » .

۷- در كتيبه سردر امامزاده احمد بخط احمد حسينى مورخ بسال ۱۱۱۵ هجرى :

« السلطان الاعدل والخابان الانجب الاشرف الاكرم

تصوير شاه سلطان حسين صفوى
(اين تصوير را نقاش هلندى كورنيوس دوبروين Cornelius de Bruyn در سال ۱۱۱۵ هجرى در اصفهان پاي تخت صفويه از شاه سلطان حسين نقاشى كرده است)

بسال ۱۰۹۸ هجرى :

« شهریار دين پرور عدل آئين سليمان شان سكندر زمان باني مباني امن وامان رافع دعايم بنيان معدلت واحسان چراغ دودمان محظوفى ومرتضوى ابوالمظفر شاه سليمان الصفوى الموسوى خلد الله ملكه و ابد سلطانه » .

۷- در كتيبه مسجد خلوت نشين بخط محمد محسن امامى ومورخ بسال ۱۱۰۰ هجرى :

« السلطان الاعظم والخابان الافخم مالك رقاب الامم مولى ملوك العرب والعجم ظل الله فى العالم السلطان بن السلطان بن السلطان ابى المظفر المنصور شاه سليمان الموسوى الصفوى بهادرخان خلد الله ملكه وسلطانه » .

۸- در كتيبه «مدرسه كاسه گران بخط عبدالله رجال

الاعظم سلطان السلاطين قهرمان الماء والطين شاه سلطان حسين الحسيني الموسوي الصفوي خلد الله ملكه» .

۸ - در کتیبه سردر مسجد علیقلی آقا بخط علی نقی امامی ومورخ بسال ۱۱۲۲ هجری :

«السلطان الاعظم والخاقان الاعدلاکرم الشاه سلطان- حسين الموسوي الصفوي بهادرخان خلدالله ملكه و افاض علی العالمین بره»

۹ - در کتیبه سردر مدرسه شمس آباد بخط عبدالرحیم جزایری ومورخ بسال ۱۱۲۵ هجری :

«السلطان الاعظم والخاقان الاکرم الافخم مروج مذهب الائمة المعصومین علیهم السلام شاه سلطان حسین الموسوي الحسيني خلدالله ملكه» .

۱۰ - در کتیبه سردر مدرسه چهارباغ بخط عبدالرحیم جزایری ومورخ بسال ۱۱۲۲ هجری :

«سید سلاطین الافاق وارث الملك بالاستحقاق قامة اعتاب اجداده الاطیاب تراب باب ایید ابی تراب السلطان بن السلطان والخاقان بن الخاقان ابوالمظفر شاه سلطان حسین الصفوي الموسوي الحسيني بهادرخان لازالت جباه الجبابة معفرة بتراب بابد وشفاه القیاصرة مشرفة من تلثیم اعلى جنبه» .

۱۱ - در کتیبه گنبد مدرسه چهارباغ (نمای خارجی گنبد) بخط عبدالرحیم جزایری ومورخ بسال ۱۱۲۲ هجری :

«السلطان العادل والخاقان الباذل ملك الانام ناشر احکام الاسلام مروج الشريعة الغراء والسالک سبیل المحجة البيضاء الشاه سلطان حسین الموسوي الحسيني الصفوي بهادرخان لازال ایام دولته مرفوعة سمک السماء وصیت معدلته مسموعاً فی سطوح المساجد والافلاک» .

القاب وعناوین پادشاهان قاجار

۱ - در کتیبه سردر اصلی مسجد جامع ازفتحعلیشاه قاجار بخط ابوالحسن اصفهانی مورخ بسال ۱۲۱۸ هجری بشرح زیر عنوان شده است :

«السلطان الاعدلاکرم والخاقان الاعظم الافخم السلطان بن السلطان والخاقان بن الخاقان السلطان فتحعلی شاه قاجار خلدالله ملكه» .

۲ - در کتیبه سردر مدرسه پای قلعه از آثار دوره حکمرانی حاج محمد حسین خان صدر مورخ بسال ۱۲۱۷ هجری :

«السلطان الاعظم والخاقان الاکرم محبی مراسم الشريعة الغراء ومشید قواعد ملة البيضاء مروج آثار ائمة الطاهرين السلطان بن السلطان والخاقان بن الخاقان فتحعلی شاه قاجار شدالله اطناب دولته باوتاد الخلود» .

۳ - در کتیبه سردر مدرسه ملاعبدالله در بازار اصفهان مورخ بسال ۱۲۱۸ هجری :

«السلطان العادل الباذل ظل الله فی بیسط الارض عام -

المعمورة فی الطول والعرض سریر السلطنة بالاستحقاق مالک ممالک الافاق مؤسس مبانی الانصاف قانع قواعد الاجفاف السلطان بن السلطان والخاقان بن الخاقان السلطان فتحعلی شاه قاجار سقى الله حیاض الشوكة بسحاب جوده ونضر ریاض الدولة بامطار بره وجوده» .

۴ - در یک کتیبه الحاقی به ایوان جنوبی مسجد شاه در سال ۱۲۶۱ هجری از محمد شاه قاجار بشرح زیر عنوان شده است : «الملك المؤید قبة السلاطين وكهف الخواقین السلطان بن السلطان محمد شاه الغازی خلدالله ملكه» .

۵ - در کتیبه سردر قیصریه در شمال میدان نقش جهان در یک کتیبه الحاقی به این بنای عهد صفویه مورخ بسال ۱۲۹۸ هجری از ناصرالدین شاه قاجار بشرح زیر عنوان شده است :

«سلطان الاعظم والخاقان الاکرم اعدل الخواقین واکرم السلاطین اعلی حضرت قدر قدرت شاهنشاه جم جاه پادشاه اسلام پناه السلطان بن السلطان بن السلطان والخاقان بن الخاقان خسرو صاحبقران ناصرالدین شاه قاجار خلدالله ملكه وسلطانه» .

۶ - در کتیبه سردر مسجد رحیم خان مورخ بسال ۱۳۰۱ هجری :

«در ایام دولت جاوید مدت محیی مراسم شریعت سید - المرسلین ومشید قواعد ملت و دین مخرب آثار الکفار السلطان ناصرالدین شاه قاجار خلدالله ملكه» .

شاهنشاهان سلسله پهلوی

با آنکه در مدت ۴۴ سال سلطنت شاهنشاهان سلسله پهلوی تعمیرات مفصل و دامنه داری در آثار تاریخی اصفهان صورت گرفته و در حقیقت آثار باستانی اصفهان در این دوره تجدید حیات نموده است ولی بندرت کتیبه ای نصب شده و اگر نوشته ای هم درجائی بیادگار گذاشته شده اولاً به زبان فارسی است و ثانیاً در نهایت سادگی و خالی از هر گونه تکلف و تعقیدات لفظی . از آنجمله است یک لوحه در سردر مسجد شیخ لطف الله بشرح زیر :

«در عهد سلطنت اعلی حضرت اقدس همیون شاهنشاه رضا شاه پهلوی خلدالله ملكه وسلطانه تعمیر شد آبان ۱۳۰۷» و لوحه دیگری در تالار تیموری (باشگاه افسران اصفهان) بشرح زیر : در عهد سلطنت اعلی حضرت محمدرضا شاه پهلوی ومساعی تیمسار سر لشکر نصرت الله معتضدی فرمانده لشکر اصفهان عمارت باستانی تیموری تعمیر وباشگاه افسران تأسیس گردید ۱۳۲۷ .

تذکر :

نام نویسنده مقاله «دو پیل تاریخی مشهور اصفهان از دوره صفویه» که در شماره هشتاد و یکم «لطف الله هنرور» نوشته شده بود بشرح زیر تصحیح میشود : «لطف الله هنرور استاد تاریخ در دانشگاه اصفهان»

محمدرحمن سمسار

«بردوش فکن غاشیه مهر در این کوی
چون گرد میان تو ز بدعت کمری نیست»
«سنائی»

زندگی انسان خاکی لبریز از نیاز است، و همین نیازهاست که چرخ زندگی را هر روز تندتر از دیروز میچرخاند.

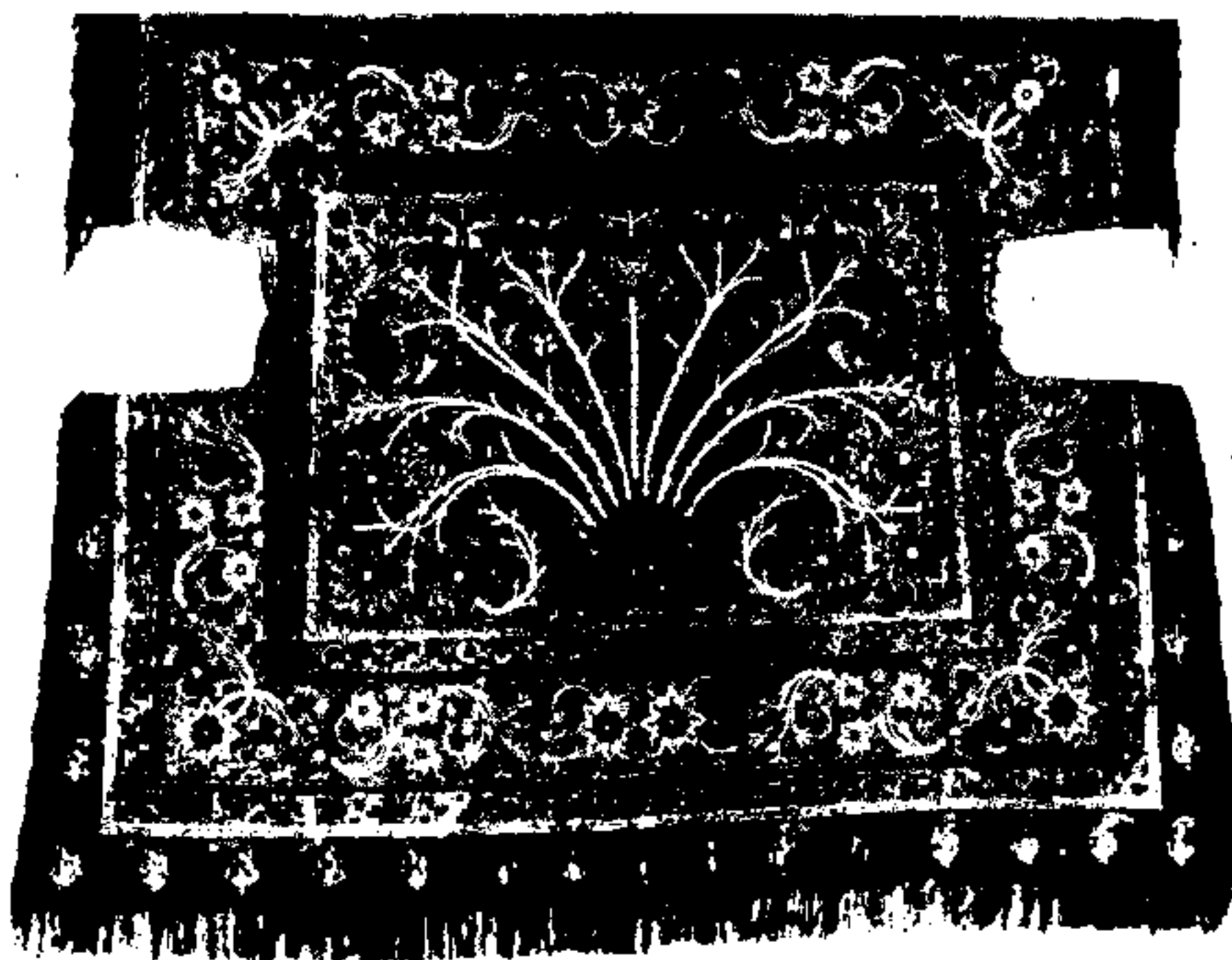
در میان نیازهای رنگارنگ سرخ، سیاه، و کبود زندگی، پاره‌ای نیز رنگ آسمانی دارند، که شاید زیباترین و دل‌انگیزترین آنها نیاز به نباشد. این نیاز روانی از دیروز در انسان پدید آمده، و همواره روبا افزایش نهاده است.

بروزگار ما که زندگی دستخوش دگرگونیهای بسیار شده، این نیاز چشم‌گیرتر است. زیرا فرسایش بیش از اندازه‌ای که زائیده چگونگی زندگی روزگار ماست، انسان را با آرامش نیازمندتر میسازد.

اما این آرامش را در چه، و کجا باید جستجو کرد؟
بسیارند کسانی که این بهشت دلخواه را در پناه دنیای مینوئی هنر یافته‌اند. و براستی جستجوی آنان پیروزمندانه بوده است. آیا آرامشی که از شنیدن آوای دلنشین موسیقی، یا خواندن شعری دلپذیر و یا تماشای یک تابلو نقاشی در انسان بوجود می‌آید، میتواند با چیز دیگری برابر باشد؟ اینجاست که بلندی پایه و ارج هنر در زندگی انسان روشن میگردد.
این ارزش را همه انسانها، خارج از چهارچوب رنگ و نژاد و دین، و آئین باور دارند. و همین انگیزه نیرومند بوده، که زندگی مردم سرزمین پاک ما را با هنر درآمیخته است. آمیختگی هنر با زندگی در سرزمین ما بدان پایه بوده است، که هرگز مرزی بین آنها وجود نداشته. نه دستی بفرکشیدن خطی بین این دو افتاده، و نه اندیشه‌ای توانائی جدا ساختن آنها را داشته است.

یادگارهای اینگونه زیستن هم‌اکنون پیش چشم ماست.
از کرانه‌های ارس، و دامنه‌های سرسبز سهند و سیلان گرفته، تا دل خروشان آبهای اروندرود، و خلیج فارس و دریای مکران، همه جای ایران، حتی خارج از مرزهای قراردادی امروز میهن ما، یعنی در سراسر ایران بزرگ، زندگی مردم آمیخته با هنر بوده است.
آیا اینهمه ترانه‌ها، دوبیتی‌ها، سرودها و آهنگ‌های دلنشینی که مردم کوهپایه‌ها، و روستاهای سراسر ایران از خود بیادگار گذاشته‌اند، نشانه عشق و دلبستگی آنها به هنر شعر و موسیقی نیست؟

آیا نقش و رنگ دلپذیر گلیم‌ها، و جاجیم‌ها و خورجین‌های ساخته دست روستائینان کشور ما، نشانه گویای هنرمندی این مردم نیست؟
تا همین دیروز آنچه را مردم این سرزمین می‌دیدند، و آنچه را که لمس میکردند همه

زین پوش (غاشیه) ماهوت فلابدوزی
وتکه دوزی شده، کار رشت، سده ۱۳
هجری، موزهی هنرهای تزئینی

هنر بود. اما چنان به آن خو گرفته بودند که کمتر پیرامون ارزش هنری آن اندیشه میکردند. چشم ایرانیان آنچنان با نقش و نگار زرین کاسه بشقابها آشنا بود که نمی‌اندیشید که این خود شاهکاری است از هنر.

زیبائی نقش قالی وقالیچه، پرده و سفره، مخده و بالش، برای ایرانیان که زندگی آنها آمیخته با نقش و نگار بود بصورت يك امر روزمره درآمده بود.

کمتر کسی توجه میکرد که دیوان حافظی که روی طاقچه پوش زربفت طاقچه خانه اوست، شاهکاری است از هنر.

جلد سوخت، سرلوحةای مذهب، مجالس نقاشی، وخط خوش آن آنچنانکه باید و شاید در چشم آنان جلوه نمیکرد.

(شاید همین آمیختگی بیش از حد زندگی با هنر بود که ما را از شناخت ارزش هنرهایمان بازداشت، و بسیاری از مرده ریگهای هنری خود را ندانسته و نشناخته از دست دادیم).

حتی خود سازندگان این شاهکارهای هنری نیز، در کمال فروتنی کار خود را هنر نمی‌نامیدند.

تاجائی که جمعی از پژوهندگان و دبستانگان به بررسی این آثار نیز آنها را بنام «صنایع ایران» مورد بررسی قرار داده‌اند، و نام «تاریخ هنر ایران» گاهی به «تاریخ صنایع ایران» تبدیل گردیده است. و این يك داوری نادرست است.

پیدادگری است اگر نام آثار بی نظیری را که از نظر رنگ و نقش و زیبایی و تناسب، يك شاهکار بی مانند هنری است، صنعت بگذاریم.

آیا ظرفهای زرین فام نیشابور با آن همه زیبایی «صنعت» است؟ نه! هنر است، هنر در بالاترین مرز توانائی.

اگر به پیگیری در این گفتگو بپردازیم «مثنوی هفتاد من کاغذ شود».

اما نمیتوان ناگفته گذاشت که تمام گوشه و کنار زندگی ایرانیان و امور پیوسته و وابسته

بزندگی آنان با هنر آمیختگی داشته است .

از آن جمله است سوارکاری و ابزار آن . چند هزار سال است که ایرانیان ، اسبهای خود را ، با زین و برگ آراسته ، ساخت و لگام تزیین شده ، میآرایند .

و این سنتی است که هنوز هم ادامه دارد ، و گوئی پاداش خدمتی است که این حیوان نجیب پیدران ما در مهاجرتها دراز ، و پیروزی در میدانهای کارزار ، و در نور دیدن پهنه دنیای گذشته کرده است .

این گونه ابزار تزیین شده که خود اثر هنری بحساب میآید ، گواهی است گویا ، بر آنچه پیرامون آمیختگی زندگی ایرانیان با هنر گفتیم . بررسی نقشهای باقیمانده از دورههای گوناگون تاریخی و نوشتههای نویسندگان و مورخین گذشته ایران ، چگونگی این تزیینات را روشن میکند . ما در اینجا تنها دفتر یادهای بزرگترین تاریخ نویس ایران گذشته ، یعنی خواجه ابوالفضل محمد بن حسین بیهقی را ورق میزنیم ، و به بررسی پاره‌ای از یادداشتهای او در این باره بسنده میکنیم . بیهقی در شرح ازدواج امیر مردانشاه پسر امیر مسعود با دختر سالار بکتغدی حاجب سالار می‌نویسد :

« و امیر مردانشاه را بکوشک سالار بکتغدی آوردند و عقد نکاح آنجا کردند ، و دینار و درهم روانه شد سوی هر کسی ، و امیر مردانشاه را قبای دیبای سیاه پوشانید ، موشح بمروارید ، و کلاه چهارپر زر بر سرش نهاد مرصع بجواهر ، و کمر بر میان او بست همه مکلل بجواهر ، و اسبی بود سخت قیمتی نعل زر زده و زین در زر گرفته و استام بجواهر . . . »^۱

و در جای دیگر می‌نویسد :

« یکشنبه هشت روز مانده بود از این ماه خواجه علی میکائیل خلعتی فاخر پوشید . چنانکه درین خلعت مهد بود و ساخت زر و غاشیه و مخاطبه خواجه ، « خواجه » سخت بزرگ بودی در آن روزگار اکنون خواجهگی طرح شده است و این ترتیب گذشته است »^۲ .

آنچه گذشته نشان میدهد که ساختن ابزار سواری با زر ، و آراستن آن با گوهر ، در دربار پادشاهان و دستگاه امرای بزرگ دوره غزنوی چون دیگر دوره‌های پیش و پس این پادشاهان رسم بوده است .

از میان اینگونه تزیینات اسب ، ما تنها بشرح يك قطعه از آن یعنی « غاشیه » می‌پردازیم . غاشیه یا زین‌پوش ، پوشش پارچه‌ای بزرگ نقش‌داری بود که بهنگام پیاده شدن سوار از اسب ، بروی زین اسب می‌انداختند ، و زین خالی را می‌پوشاندند .

شادروان علامه دهخدا می‌نویسد :

« جامه نگارین یا ساده بوده است که چون بزرگی از اسب پیاده شدی بر زین پوشیدندی . »

« غاشیه‌دار و غاشیه‌کش نوکری که زین‌پوش اسب سواری ارباب را همراه می‌برد تا هرگاه ارباب پیاده شود ، زین‌پوش را روی زین بیندازد تا از گرد و باران محفوظ باشد »^۳ .

غاشیه یکی از نشانه‌های بزرگی و بلندی مقام بود ، و تنها بزرگان و امرای درجه اول دارای غاشیه بودند ، و دیگران از غاشیه استفاده نمی‌کردند . گاهی هم نمی‌توانستند غاشیه داشته باشند . غاشیه را خدمتگزاری بنام غاشیه‌کش یا غاشیه‌دار پیش سوار زیر بغل حمل میکرد .

حاش الله که اگر زنده شود حاتم طی	پیش اسب تو کشد غاشیه در زیر بغل
دستت همی‌بدره کشد ، سایل از آن بدره کشد	شاعر همی‌بدره کشد ، پیشت بجای غاشیه

منوچهری

۱ - ص ۵۲۵ - تاریخ بیهقی - چاپ ۱۳۲۴ تصحیح فیاض - غنی .

۲ - ص ۳۵۷ - تاریخ بیهقی .

۳ - ن - ك - بواژه غاشیه و غاشیه‌کش در لغت‌نامه شادروان دهخدا .

مقرعه زن گشت رعد ، مقرعه او درخش
غاشیه کش گشت باد غاشیه او دیم
منوچهری

این سبز غاشیه که سیاهش کناد مرگ
برزین سرنگون تو صد جا کریسته
خاقانی

گفتیم که داشتن غاشیه و غاشیه کش نشانه بزرگی بود ، اما پاره‌ای از مردم نیز از شرایط
بزرگی تنها غاشیه را داشتند .

این بیت منجیک ترمذی گویای این حال است :
همه تفاخر آنها به جود و دانش بود
همه تفاخر اینها به غاشیه است و جناغ
و نیز بیهقی در این باره می‌نویسد :

« و هستند در این روزگار ما گروهی عظامیان ، با اسب و استام ، و جامه‌های گران‌مایه ،
و غاشیه و جناغ که چون سخن گفتن و هنر رسند چون خر بر یخ بمانند . و حالت سخشان آن
باشد که گویند پدر ما چنین بود و چنین کرد »^۴ .

لازم بیادآوری است که جناغ نیز یکی از تزیینات اسب است . و آن چرمی بوده است که
پیش زین می‌انداختند و پارسی آن واژه یون است . نوشته‌اند که جناغ یا یون را بیشتر از پوست
پلنگ می‌ساختند . و این بیت معزی گویای آنست :

پلنگ فخر کند سال و ماه برد و دام
از آن قبل که جناغت بود زچرم پلنگ
به ترکیب غاشیه بردوش که بمعنی فرمانبردار و پیرو است نیز در ادبیات فارسی بسیار
برمیخوریم . و این اشاره بکسی است که غاشیه سواری را میکشد ، و مطیع اوست :
سر بیندازم بدستار از پیش
غاشید سوداش دارم بر کتف
خاقانی

عقل کو غاشیه عشق تو بردوش گرفت
گر همه باد شود تخت سلیمان نبرد
خاقانی

از سر تسلیم دل ، پیش عزیزان فقیر
حلقه بگوش آمدن غاشیه هم داشتن
خاقانی

خوش است مستی و از روزگار بیخبری
که چرخ غاشیه مرد بی خبر کشدا
معزی

ابوالفضل بیهقی پیرامون ارج و ارزش غاشیه ، و غاشیه داشتن داستانی سخت نیکو
و دلپسند دارد که بهتر است آنرا همانگونه که خود نوشته است بخوانید :

« خواجه که او را بوالمظفر بر غشی گفتندی و وزیر سامانیان بود ، چون وی در آخر کار
دید که آن دولت با آخر آمده است ، حیل آن ساخت که چون گریزد . طیبی از سامانیان را صلت
نیکو داد پنج هزار دینار ، و مر او را دست گرفت و عهد کرد . روزی که یخ بند عظیم بوده است ،
اسب بر یخ براند و خود را از اسب جدا کرده و آه کرد و خود را از هوش ببرد و بمحفه او را بخانه
بردند و صدقات و قربانی روان شد بی اندازه . آن وقت پیغام آوردند و پیرش امیر آمد و او را
بشارت خدمت کرد و طیبیک چوب‌بند و طلی^۵ آورد و گفت این پای بشکست . و هر روز طیب را
می‌پرسید ، و او میگفت عارضه قوی افتاد و هر روز نوع دیگر میگفت ، و امیر نومید میشد ،
و کارها فرو می‌ماند تا جوانی را که معتمد بود پیشکار امیر کرد بخلافت خود ، و آن جوان باد
وزارت درس کرد . امیر را بروی طمع آمد و هر روز طیب امیر را از وی نومید میکرد . چون

۴ - ص ۴۰۸ - تاریخ بیهقی .

۵ - طلی مماله طلاست و آن پارچه آلوده برفت (قفلان) است .

امیر دل آرویی برداشت و او آنچه خیف بود بگورگانان بوقت و فرصت میفرستاد. وضعیتی بیکو خرید آنجا. بعد از آن آنچه از صامت و باطن و ستور و برده داشت نسختی پرداخت و فقها و معتبران را بخواند، و سوگندان بر زبان راند که جز ضیعتی که بگورگانان دارد و این چه نسخت کرده است هیچ چیز ندارد از صامت و باطن در ملک خود و امانت بدست کسی نیست، و نزدیک امیر فرستاد و درخواست که مرا دستوری دهد تا بر سر آن ضیعت روم که این هوا مرا نمیزارد، تا آنجا دعاء دولت گویم، امیر را استوار آمد و موافق، و دستوری داد و او را عفو کرد و ضیاع گورگانان بوی ارزانی داشت، و مثال نشست بامیر گورگانان تا او را عزیز دارد و دستوری داد، و چند اشتر داشت و کسانی که او را تعهد کردند، آنجا قرار گرفت تا خاندان سامانیان برافنایند، وی ضیاع گورگانان بفروخت و با تنی درست و دلی شاد و پای درست بنشاور رفت و آنجا قرار گرفت. من که ابوالفضل این ابوالمظفر را بنشاور دیدم در سه اربعماه. پیری سخت بشکوه درازبالای و روی سرخ و موی سفید چون کافور، دراعه سپید پوشیدی با بسیار طاقهای ملحم مرغری، و اسبی بلند برنشستی بناگوشی و بر بند و پاردم و ساخت آهن سیم کوفت سخت پاکیزه و جناهی ادیم سپید و غاشیه رکابدارش در بغل گرفتی و بسلام کسی رفتی و کس را نزدیک خود نگذاشتی و با کسی نیامیختی. سه پیر بودند بدیمان وی همزاد او با او نشستندی و کس بجای نیاوردی و باغی داشت محمد آباد کرانه شهر آنجا بودی بیشتر، و اگر محتشمی گذشته شدی بماتم آمدی، و دیدم او را که بماتم اسمعیل دیوانی آمده بود و من پانزده ساله بودم خواجه امام ابوسهل معلوکی و قاضی امام ابوالهیثم و قاضی صاعد و صاحب دیوان نشاور و رئیس پوشنگ و شحند بگتکین صاحب امیر سپاه سالار حاضر بودند، صدر بوی دادند و وی را حرمتی بزرگ داشتند و چون باز گشت اسب خواجه بزرگ خواستند.

و هم برین خوبشتن داری و عز گذشته شد. امیر محمود وی را خواجه خواندی و خطاب او هم برین جمله نشست، و چند بار قصد کرد که او را وزارت دهد تن در نداد. و مردی بود بنشاور که وی را ابوالقاسم رازی گفتندی، و این مرد ابوالقاسم کنیزک پروردی و نزدیک امیر نصر آوردی و با صله باز گشتی. و چند کنیزک آورده بود وقتی، امیر نصر ابوالقاسم را دستاری داد و در باب وی عنایت نامه نشست، نشاوریان او را تهنیت کردند و نامه بیاورد و بمظالم برخواندند، از پدر شنودم که قاضی ابوالهیثم پوشیده گشت - و وی مردی فراخ مزاج بود، ای ابوالقاسم یاد دارد قوادی به از قاضی گری! و ابوالمظفر بر غشی آن ساعت از باغ محمد آباد میآمد.

ابوالقاسم رازی را دید اسبی قیمتی برنشسته و ساختی گران افکنده زرانود و غاشیه فراخ پر نقش و نگار چون ابوالمظفر بر غشی را بدید پیاده شد و زمین بوسه داد. ابوالمظفر گفت مبارک باد خلعت سپاه سالاری، دیگر باره خدمت کرد. ابوالمظفر براند چون دورتر گشت گفت رکابدار را که آن غاشیه زیر آن دیوار بیفکن. بیفکند و زهره نداشت که پیرسیدی. هفته در گذشت ابوالمظفر خواست که بر نشیند، رکابدار ندیدی را گفت در باب غاشیه چه میفرماید؟ ندیم بیامد و بگفت، گفت دستاری دامغانی در قبا باید نهاد چون من از اسب فرود آیم بر صفا زین پوشید. همچنین کردند تا آخر عمرش. و ندمای قدیم در میان مجلس این حدیث باز افکندند ابوالمظفر گفت چون ابوالقاسم رازی غاشیه دار شد، محال باشد پیش ما غاشیه برداشتن. این حدیث بنشاور فاش شد، و خبر بامیر محمود رسید. تیره شد و برادر را ملامت کرد و از درگاه امیران محمد و مسعود را در باب غاشیه و جناغ فرمان رسید و تشدیدها رفت. اکنون هر که پنجاه درم دارد و غاشیه تواند خرید پیش او غاشیه میکشند. پادشاهان را این آگهی نباشد اما منهیان و جاسوسان برای این کارها باشند، تا چنین دقایقها نبوشانند. اما هر چه بر کاغذ نبشته آید بهتر از کاغذ باشد اگر چه همچنین برود»^۱.

نقش‌های ازیر

ایرج افشار

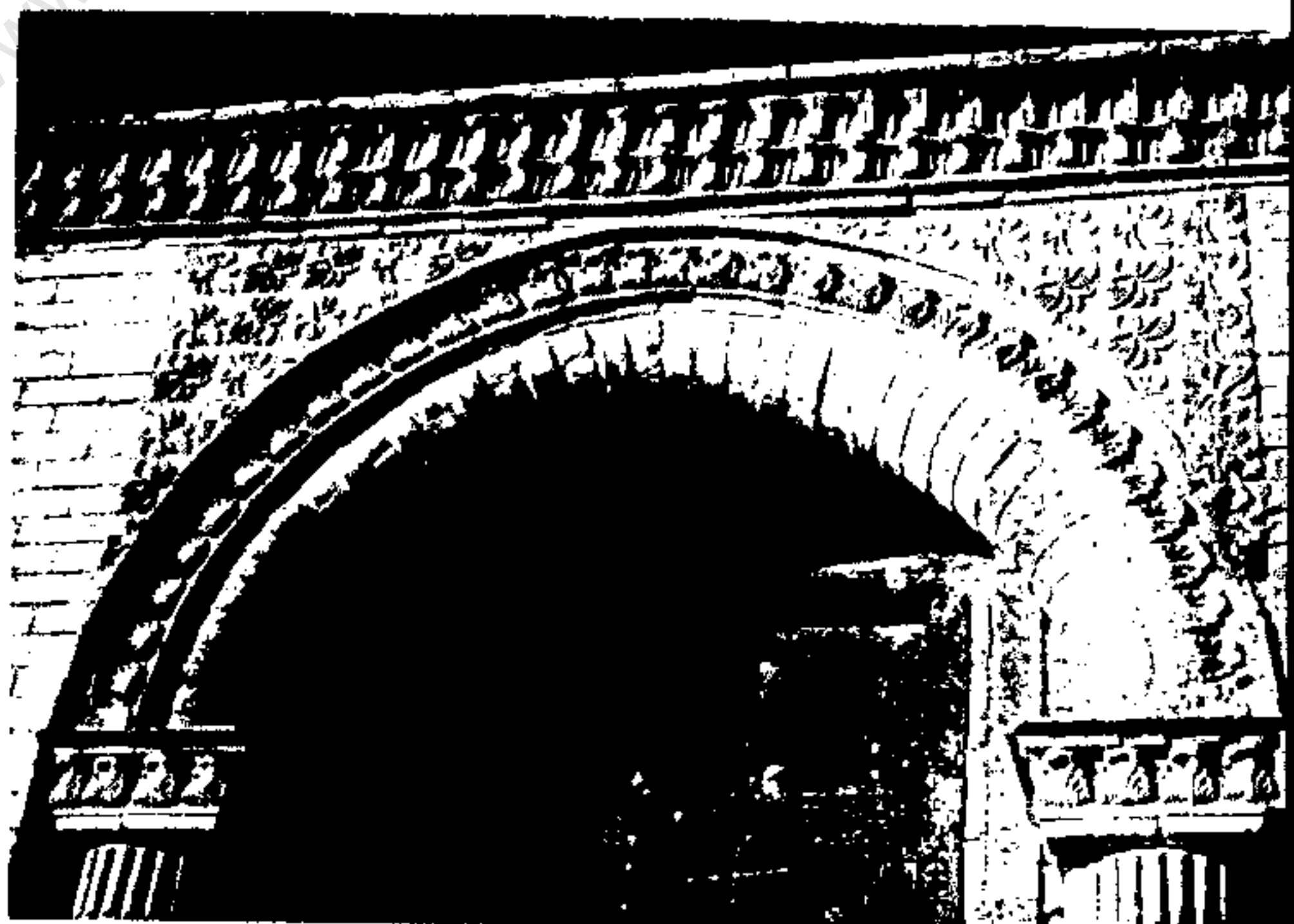
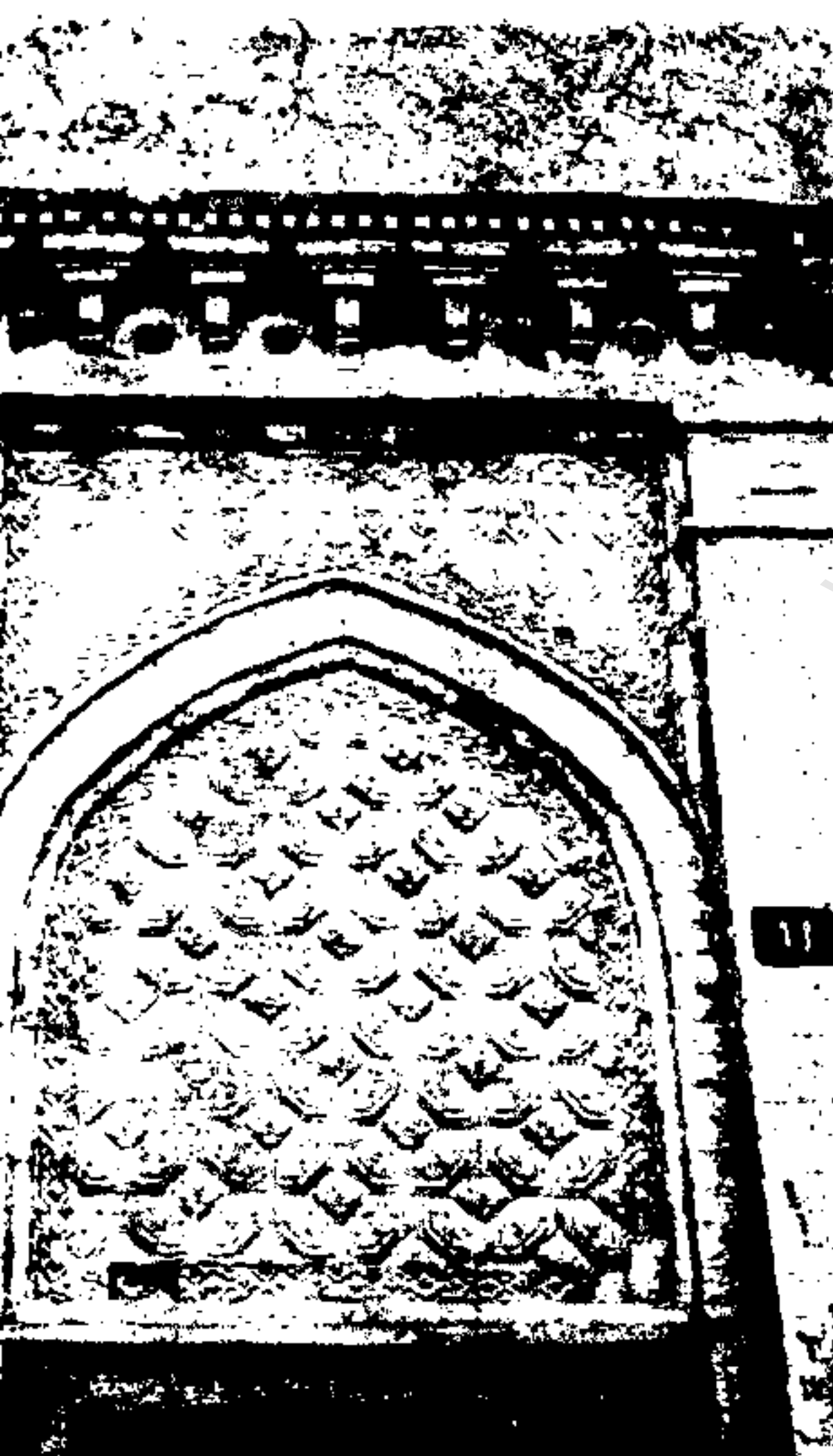
۱ - آجرهای نقش‌دار

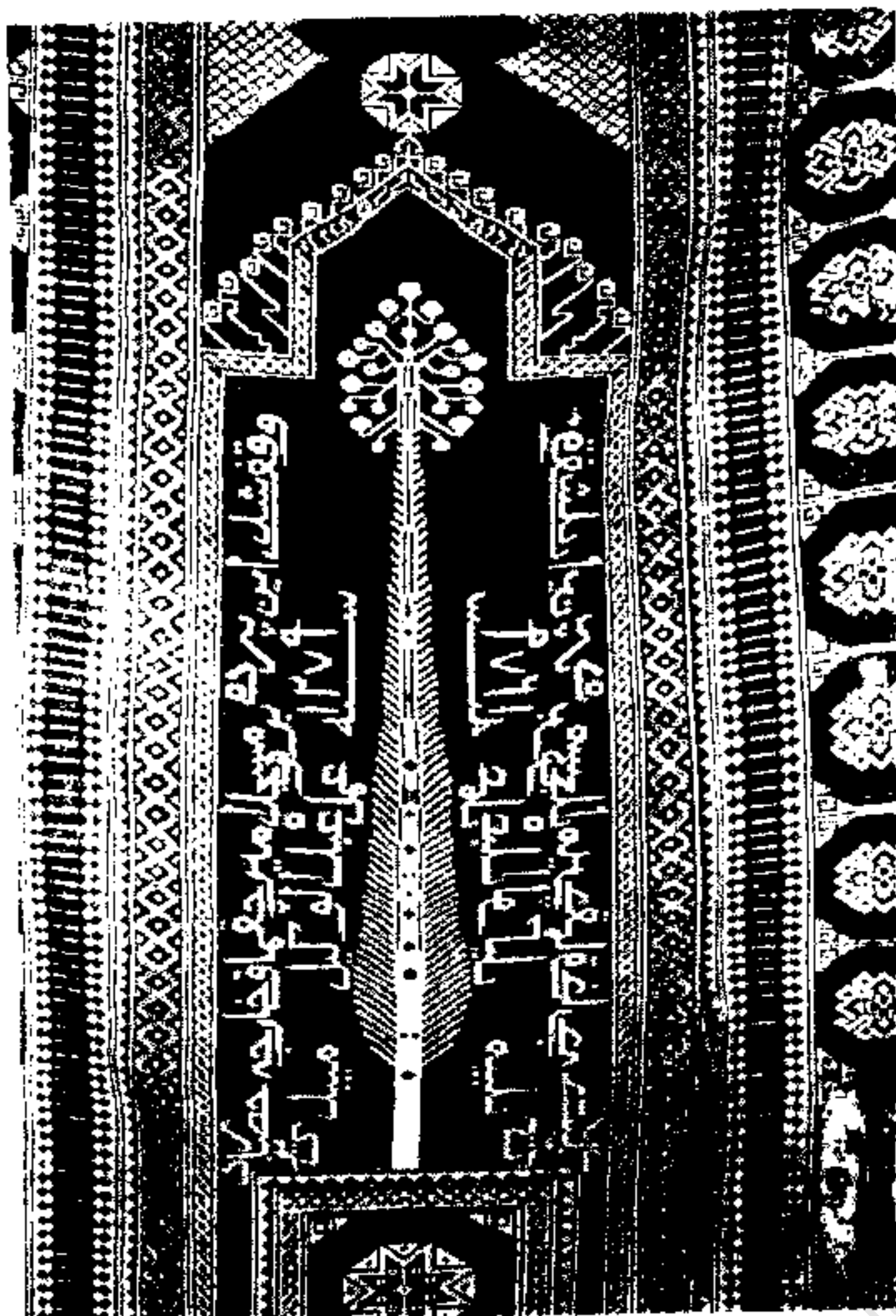
در شماره ۸۰ هنر و مردم چند تصویر از آجرهای نقش‌دار مختلفی که معمولاً بالای سردر خانه‌ها برای تزئین به کار می‌رفت و از معماری سنگی کنونی که سردرها را با موزائیک یا سنگ‌های مرمری می‌سازند ظریف‌تر و زیباتر بود چاپ شد و چون یکی از دوستان مرا به چاپ عکس‌های دیگر

از آن نوع کار تشویق کرد اینک سه عکس دیگر نیز به چاپ می‌رسد. (تصویرهای ۱ و ۲ و ۳)

۲ - نقش سرو بر زیلو

نقش سرو به صورت مختلف و در جاهای مختلف در یزد به کار می‌رود و دوست من منوچهر ستوده عکسهای زیادی از آنها گرفته است و قصد دارد در کتابی که به همین موضوع

۳ - کوبه عشک و قلمزنی

بعضی از کوبه‌های دره‌های سابق با ظرافت و هنر خاص و برای منازل اعیان و اشراف قلمزنی و مشک ساخته می‌شد و اشعار مناسب و عبارات دعائی بر روی آنها قلمزنی می‌کردند. باک نمونه خوب کوبه در منزل آقای محمود مشروطه است که عکس آن را در اینجا چاپ می‌کنیم. (تصویر ۶).

۴ - پارچه پرده‌ای با نقش شیروخورشید

در یکی از مغازه‌های خیاطی بازارچه نزدیک دارالشفا، پرده‌ای قدیمی دیده شد که به تشخیص محل پارچه آن مرسوم و ساخت قریب پنجاه سال پیش بود. بر این پارچه نقش شیروخورشید با عبارت «مارك برتن پوشیده بادا» مدام آسوده و فرخنده بادا» در تریج و گل‌بوته‌هایی نقش شده است و کلاً این پرده‌ها بصورت راه راه بوده است. زمین پرده به رنگ حنائی بود. (تصویر ۷).

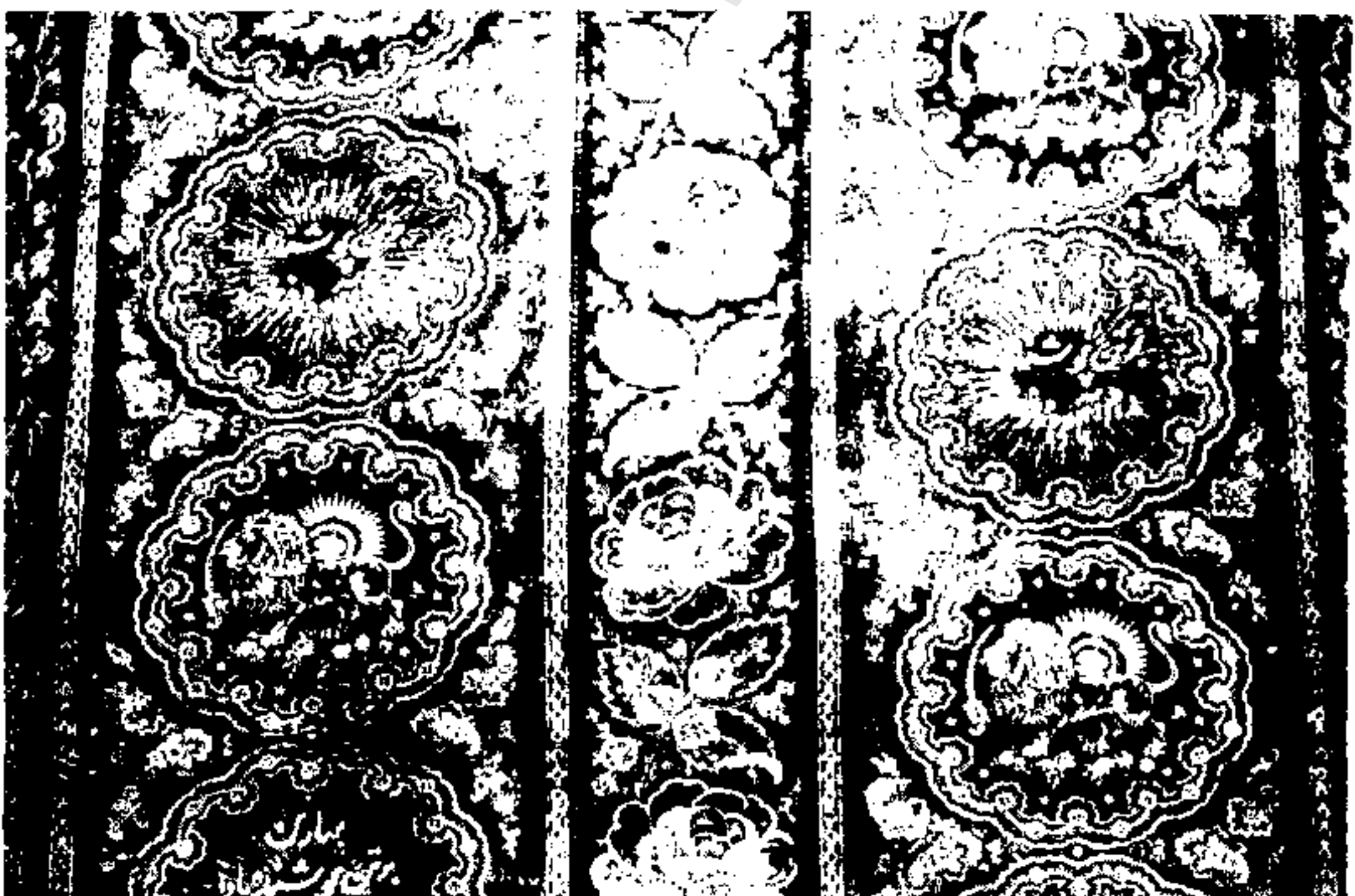
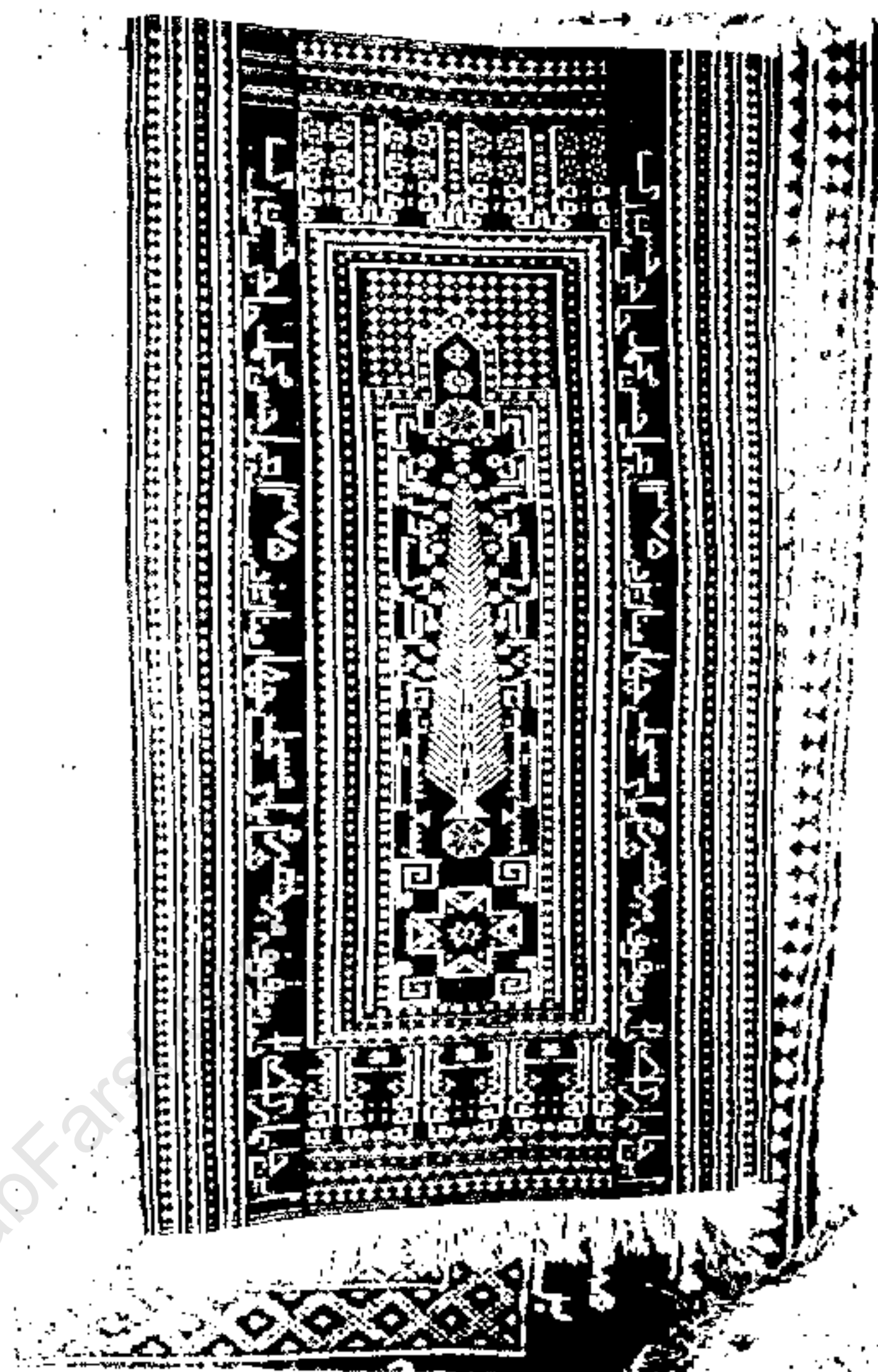
انحصار خواهد داشت چاپ کند.

نقوش سرو به صورت تزیینی، سرو کامل، نمایی و جز آن در لوحه کاشی قبر، سنگهای قبر، گچ‌بری در سردر منزلها و گچ‌بری در تنکيه‌ها و روی دیوارخانه‌ها، سنگفرش باغ و کوچه، قالی، زیلو و جز آن به تکرار دیده می‌شود.

زیلوهای دراز به اندازه تقریبی یک متر در دو متر بافته می‌شود که بسیاری اوقات به جای پرده به کار می‌رود و معمولاً در مساجد آویخته میشود و تصویر دو نمونه از آنها را در اینجا می‌بینیم.

۱ - زیلوی مورخ ۱۲۷۹ قمری آویخته در مسجد میرچخماق. (تصویر ۵)

۲ - زیلوی مورخ ۱۳۷۵ قمری (قریب یکصد سال جدیدتر از اولی) که در مسجد چارمنار یزد بر سطح زمین بتن بود (تصویر ۵).

ریشه تاریخی هشال و حکم

مهدی پرتوی آملی
از انتشارات اداره فرهنگ عامه

«آب پاکی روی دست کسی ریختن»

هرگاه کسی بامید موفقیت و انجام مقصود مدتها تلاش و فعالیت کند ولی باصراحت و قاطعیت پاسخ منفی بشنود و دست برد بر سینه اش گذارند برای بیان حالش بضر المثل بالا استناد جسته میگویند «بیچاره اینهمه زحمت کشید بالاخره آب پاکی روی دستش ریختند».

در این مقاله مطلب بر سر «آب پاکی» است که باید دید چه نوع آب است که بصورت ضرب المثل درآمده تکلیف را یکسره میکند:

در دین اسلام فعل مخصوصی برای طهارت و پاکیزگی آمده است. شاید علت این امر عدم رعایت عربها بموضوع نظافت و بهداشت بود که هم اکنون نیز با گذشت قریب یکهزار و چهارصد سال از بعثت پیغمبر (ص) هنوز باین مسئله علاقه مخصوص نشان نمیدهند بهمین جهت شارع مقدس امر نظافت و پاکیزگی را از عوامل اساسی ایمان تلقی فرموده است. احکام و تعالیم اسلامی هر فرد مسلم را موظف میدارد که از چند چیز خود را پاک نگاهدارد تا سالم و تندرست بماند و بامراض گوناگون دچار نشود.

مهمترین عوامل ناپاکی که در اصطلاح فقهی آنرا «نجاسات» گویند عبارتند از:

۱ - بول و غایت انسان و حیوانات حرام گوشت.
۲ - خون و مردار انسان و حیواناتیکه هنگام سربردن خون جهنده دارند.

۳ - سگ و خوک که در خشکی زندگی میکنند.

۴ - انواع مسکرات که مست کننده هستند.

عواملی که پاک کننده نجاسات هستند و آنها را «مطهرات»

مینامند عبارتند از:

۱ - آب

۲ - زمین که در موقع راه رفتن ته کفش و یا مانند آنرا اگر نجس باشد پاک میکند.

۳ - آفتاب که بر اثر تابش بر اشیاء مرطوب هر نجاستی را زائل میکند.

۴ - استحاله یا دگرگون شدن اشیاء نجس مانند چوب نجس که چون بسوزد و خاکستر شود خاکستر آن پاک است. پس از تمهید مقدمه بالا باید دانست که در میان مطهرات اشاره شده «آب» مؤثرترین عامل پاک کننده است و زمین و آفتاب و استحاله در مرحله دوم مطهرات قرار دارند. هرچیز نجس با شستن پاک میشود و اصولاً آب زائل کننده هرگونه نجاست است منتها در فقه اسلام «باب طهارت» چنین آمده است که اشیاء نجس با یکبار شستن پاک نمیشوند. موضع مشکوک و ناپاک را باید از سهالی هفت بار «بسته بنوع و کیفیت نجاست» شستشو داد تا طهارت شرعی بعمل آید. آب آخرین که نجاست و ناپاکی را بکلی از بین میبرد در اصطلاح شرعی «آب پاکی» میگویند زیرا این آب موقعی ریخته میشود که از نجاست و ناپاکی اثری نباشد و موضع مشکوک کاملاً پاک و پاکیزه شده باشد.

با این توصیف بطوریکه ملاحظه میشود «آب پاکی» در عرف اصطلاح عامه کنایه از حرف آخرین است که از طرف مخاطب بمتکلم و متقاضی گفته میشود و تکلیفش را در عدم اجابت مسئول یکسره و روشن میکند. تنها اختلافیکه وجود دارد اینست که عبارت مزبور در فقه اسلامی فقط در مورد مثبت که همان نظافت و پاکیزگی است استعمال میشود ولی در سایر موارد و بمنظور استشهاد تمثیل موقعی بکار میرود که جواب منفی باشد. اتفاقاً طالب آملی شاعر نامدار ایران از آن در مورد اثبات موضوع استفاده کرده است چنانکه گوید:

آدا صریح کنم تا گمان می نبری
چرا که شسته ام از می بهفت آب دهن

«آب حیات یا آب زندگانی»

کسانی که عمر طولانی کنند و روزگار دراز در این جهان بسر برند از باب تمثیل یا معطایه میگویند «آب حیات نوشیده است» ولی بیشتر در مورد بزرگان و دانشمندان و خدمتگزاران عالم بشریت که نام نیک از خویش بیادگار گذاشته زنده جاوید مانده اند بکار میرود. این ضرب المثل بصور و اشکال دیگر نیز ذکر میشود از قبیل: آب حیوان - آب بقاء - آب زندگانی - آب خضر - ماء الحیوة - آب اسکندر و غیره که شعراء و نویسندگان هر یک بشکلی در آثار خویش آورده اند.

اکنون بریشه تاریخی ضرب المثل بپردازیم:

ضمن افسانه‌هایی که مورخان و افسانه‌پردازان یونانی و مصری برای اسکندر مقدونی نوشته‌اند و تاریخ‌نویسان اسلامی آنرا ساخته و پرداخته کرده‌اند داستان سفر اسکندر بظلمات و موضوع آب زندگانی است که قبلاً بوسیله افسانه‌نویس مصری جان‌گرفت و در خلال قرون متمادی بچند زبان ترجمه شده و در هر عصر و زمان شکل و هیئت مخصوصی بآن داده شده است. شرح داستان آنکه اسکندر مقدونی پس از فتح سغد و خوارزم از یکی از معمرین قوم شنید که در قسمت شمال آبیگری است که خورشید در آنجا فرو میرود و پس از آن سراسر گیتی در تاریکی است. در آن تاریکی چشمه‌ایست که آب حیوان گویند، چون تن در آن بشویند گناهان بریزد و هر کس از آن بخورد نمیمیرد. اسکندر پس از شنیدن این سخن با سپاهیان جانب شمال را در پیش گرفت و بزمین همواری رسید که میانش دره و نهر آبی وجود داشت. بفرمان اسکندر پلی بر روی دره بستند و از روی آن عبور کردند. پس از چند روز بسرزمینی رسیدند که خورشید بر آن نمیتابید و در تاریکی مظلّم فرو رفته بود. اسکندر تمام بُنه و اسباب و همراهان را در ابتدای ظلمات برجای گذاشت و با چهل نفر مصاحب و صد نفر سردار جوان و یک هزار و دویست نفر سرباز ورزیده خورشید چهار روزه بر گرفت و داخل ظلمات شد و فرمان داد که در میان آنها کسی از پیرمردها نباشد و کسی پیرمردی که آرزو داشت عجایب و شگفتی‌های طبیعت را ببیند از دو فرزندش که جزء سربازان مورد اعتماد اسکندر بودند خواهش کرد و او را همراه برند شاید در این سفر بوجود شخص مجرب دنیا دیده‌ای احتیاج افتد. فرزندانش برای آنکه کسی ویرا نشاند ریش و گیش را تراشیدند و بهمراه بردند.

چون مسافتی طی طریق کردند تاریکی هوا و سختی و دشواری راه اسکندر و همراهان را از پیشروی بازداشت قسمی که چپ و راست میرفتند راه را نمی‌یافتند. اسکندر تعداد همراهان را بیکصد و شصت نفر تقلیل داد و آرزو کرد «ایکاش پیرمرد جهان‌دیده‌ای همراه بود و راه و چاه را نشان میداد». آن دو برادر قدم جرئت پیش نهادند و حقیقت قضیه را که چگونه پدرشان را همراه آورده‌اند بعرض اسکندر رسانیدند. اسکندر بی‌نهایت خوشحال شد و از پیرمرد خواست که راه عاجی برای پیشروی بیندیشد. پیرمرد گفت باید اسبهای نرینه را برجای گذاریم و سوار مادیانها شویم زیرا مادیان در تاریکی بهتر از اسب نر برآه پی میبرد و پیش میرود. بر طبق دستور عمل کردند و روانه شدند. پیرمرد بپسرانش دستور داد هر قدر میتوانند از ریگهای بیابان بردارند و در خورجین بگذارند. باری اسکندر و همراهان هجده روز تمام در ظلمت و تاریکی روی ریگهای بیابان پیش رفتند تا بکنار چشمه‌ای رسیدند که هوای معطر و دلپذیر داشت و آب از آن چشمه مانند برق می‌جھید. اسکندر احساس گرسنگی کرد با شپزش آندریاس دستور داد غذائی طبخ کند. آندریاس یک عدد از ماهیهای خشک را که همراه آورده بود بکنار چشمه برد تا بشوید. چون ماهی را در چشمه فرو برد ماهی زنده شد و از دست آندریاس سریده در آب چشمه فرو رفت. آندریاس آن اتفاق شگفت را بکسی نگفت و کفی از آن آب بنوشید و مقداری با خود برداشت. آنگاه غذای دیگری برای اسکندر طبخ کرد و پس از صرف غذا دوباره براه‌پیمائی ادامه دادند تا بروشنائی رسیدند. قبل از آنکه از ظلمات خارج شوند اسکندر بکلید همراهان فرمان داد ضمن حرکت آنچه از سنگ و چوب یا چیز دیگر در راه بیابند با خود بردارند. بعضیها فرمان اسکندر را اطاعت کردند ولی اکثریت همراهان که از رنج و خستگی راه بچان آمده بودند اسکندر را دیوانه پنداشته با دست خالی از ظلمات خارج شدند. بروایت دیگر اسکندر بهمراهان گفت هر کس از این سنگها بردارد و هر کس بر ندارد بالسویه پشیمان

۱ - در تنظیم این مقاله از لغت‌نامه دهخدا شماره ۱۵ و کتاب «کوروش کبیر» تألیف مولانا ابوالکلام آزاد، ترجمه باستانی باریزی و کتاب «ایران‌نامه یا کارنامه ایرانیان» تألیف عباس مهرین و اسکندرنامه و سایر کتب تاریخی استفاده شده است.

خواهد شد. عده‌ای از آنها برداشتند و در خورجین اسب خود ریختند ولی اغلب آنان اصلاً برداشتند. چون بروشنائی آفتاب رسیدند معلوم شد که تمام آن سنگها مروارید و زمرد و جواهر بوده است و همانطوریکه اسکندر گفته بود آنهایکه برداشتند از ندامت و پشیمانی لب بدندان گزیدند و کسانی که برداشتند افسوس خوردند که چرا بیشتر برداشتند. دیرزمانی نگذشت که راز آندریاس فاش شد و بناچار جریان چشمه حیوان و زنده شدن ماهی خشک را با اسکندر بگفت. اسکندر از این پیش آمد سخت برآشفته و آندریاس را مورد عتاب قرار داد که چرا بموقع او را آگاه نکرد تا از آب زندگانی بنوشد ولی چه سود که راه برگشت نداشت فقط برای اطفاء نایره غضب خویش فرمان داد سنگ بزرگی بگردن آندریاس بستند و او را در دریا انداختند اما او غرق نشد و هنوز که هنوز است در قسمتی از دریای آندرتیکوس «Andreanticus» جای دارد.

این بود خلاصه‌ای از داستان ظلمات و آب زندگانی که افسانه‌گویان یونانی برای اسکندر نوشته‌اند اما پس از آن باندك اختلافی بزبانهای پهلوی و سریانی و عربی و فارسی جدید نقل گردید. این داستان میان نویسندگان اسلامی دو قسمت شد: قسمتی از حضرت موسی و زنده شدن ماهی، و قسمتی از اسکندر و رفتن او بظلمات و همراهی خضر و نوشیدن او از آب زندگانی و بی بهره ماندن اسکندر است.

در شاهنامه فردوسی و بعضی کتب تاریخی خضر جای آندریاس را گرفته است ولی نظامی شاعر داستان برای ایران در اسکندرنامه خضر و الیاس هردو را یاد میکند و از قول رومیان چنین میگوید:

در این داستان رومیان کهن
بنوعی دیگر گفته‌اند این سخن
که الیاس با خضر همراه بود
در آن چشمه کاو بر گذرگاه بود
چو با یکدیگر همسفر آمدند
بدان آب چشمه فرود آمدند
گشادند سفره بر آن چشمه‌سار
که چشمه کند خورد را خوشگوار

بر آن نان که بویاترازشگ بود
نمك یافته ماهی خشك بود
زدست یکی زان دو فرخ همال
درافتاد ماهی باب زلال
بسپید در آب فیروزه رنگ
بسپید تا ماهی آرد بچنگ
چوماهی بچنگ آمدش زنده بود
پژوهنده را فال فرخنده بود
بدانست کان چشمه جانفزای
باب حیات آمدش رهنمای
بخورد آب حیوان بفرخندگی
بقای ابد یافت در زندگی

در پایان مقال شاید بی مناسبت نباشد که ریشه اصلی این افسانه موهوم برای مزید اطلاع خوانندگان محترم گفته آید: افسانه زندگی اسکندر مقدونی که به عقیده مورخان واقع بین مردمی جام طلب و در عین حال سفاک و بیرحم بود پس از مرگش در تمدنی قرون و اعصار نشوونما کرد و باقتضای طبیعت یونانی که مبالغه پسند بود تدریجاً شاخ و برگ گرفت و بصورت تاریخی بزرگ و تنومند درآمد تا بحدی که مقام بیغمبری یافت و سر از ظلمات درآورد و از کنار چشمه آب حیوان عبور کرد! ریشه اصلی این افسانه واهی و خالی از حقیقت را در شهر اسکندریه که مدفن اسکندر بود باید جستجو کرد چه اهالی اسکندریه تعلق خاطر شدیدی با اسکندر داشتند و مخصوصاً بسبب کینه و عداوتی که اهالی یونان و مصر با ایران داشتند اسکندر را مغلوب کننده ایران میدانستند برای او مقام فوق بشری قائل شده‌اند. افسانه اسکندر بچند زبان منجمله زبان سریانی و پهلوی در قرن هفتم میلادی ترجمه شد. از حوادث روزگار آنکه ترجمه سریانی با ظهور اسلام و غلبه عرب معاصف گردید و ایرانیان تازه مسلمان که زبان عربی را فرا گرفته قرآن را تفسیر و ترجمه کرده‌اند اسکندر را بجهات عدیده مخصوصاً بجهة تفسیر نامعقول آیه ۸۳ از سوره الکهف «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الذِّقْرِينِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا» همان ذوالقرنین دانسته‌اند دیوانه مصرع را تا محل غروب خورشید پیش بردند «حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ آیه ۸۶

سورة الكهف. کار این تفاخر و سرفرازی بوجود اسکندر بجائی رسید که ابن مقفع او را ایرانی نژاد و بلکه از سلاله هخامنشیان میداند! فردوسی طوسی نیز برای پوشیدن ننگ شکست ایران از مقدونیه او را فرزند دارای هخامنشی دانسته پیاده داخل بیت الحرام میکند!

پیاده به بیت الحرام سماعیلیان زوشده شادکام نظامی گنجوی از مقام رسالت و نبوتش بحث میکند!!

سروش آمد از حضرت ایزدی

خبر دادش از خود در آن بیخودی

نهفته ببدان گوهر تابناک

رسانید وحی از خداوند پاک

چنین گفت کافرو تنراز کوه و رود

جهان آفرینت رساند درود

برون زانکه داد او جهانبانیت

به پیغمبری داشت ارزانیت

توئی گنج رحمت ز یزدان پاک

فرستاده بر پیغمبیان خاک

و ضمناً برای او چند معجزه قائل میشود که از حوصله این مقال خارج است. شیخ الرئیس ابوعلی سینا نیز در کتاب «شفا» باین نکته اشاره کرده میگوید «ارسطو معلم اسکندر بود که قرآن از او بذوالقرنین یاد کرده است» در حالیکه بقول نویسنده کتاب کورش کبیر «تاریخ زندگی اسکندر کاملاً ثبت شده و هیچ دلیل و شابهتی وجود ندارد که او را ذوالقرنین بدانیم».

کاری نداریم که امروز محققان بی نظر و واقع بین ثابت کرده اند که برطبق مستندات تاریخی و شواهد و اماراتی که در قرآن مجید آمده ذوالقرنین همان کوروش بزرگ سرسله هخامنشیان ایرانست زیرا تمام صفات و معیارات جهانگیری و جهانداری باستناد آیه شریفه ۸۸ از سورة الكهف «وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءٌ الْحَسَنَى وَ سَتَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا» در او جمع بود ولی با تمام این مراتب بفرض محال کوروش نباشد بضرس قاطع اسکندر مقدونی آن ذوالقرنین موصوف نیست زیرا کسیکه مسبب

آنهمه کشتار و ویرانی گردید و تخت جمشید زیبا و باشکوه را بگناه آنکه هنرمندان چیره دست ایرانی آنرا بنا کرده اند بآتش کینه و حسادت بسوزانید، کسیکه برای ارضای شهوات نفسانی و تمایلات جاه طلبی از کنار مدیترانه تا ساحل سند را عرصه تاخت و تاز بیرحمانه اش قرار داده دهها هزار نفر زن و مرد و پیر و جوان را از دم شمشیر گذرانید چگونه ممکن است در زمره پیامبران و نیکمردان عالم جای گیرد مگر آنکه او را «پیامبر دیوانگان» و «ذوالقرنین شاخداران» بدانیم؟

ذات نیافته از هستی بخش

کی تواند که شود هستی بخش

اصولاً امروزه بعضی از محققین بنا بر نوشته های مورخین یونانی و پس از تصحیح آن موافق اطلاعات جغرافیائی کنونی راجع بدستان بظلمات رفتن اسکندر چنین حدس میزنند که وی از سیستان بطرف رُخْج و شمال افغانستان متوجه گشت و در موقع صعود بکوهها برف و یخ زیاد برخورد عده کثیری از سپاهیاناش تلف شده اند، تاریکی هوا بر اثر ابرومه بوده که مانع میشد سپاهیان اسکندر یکدیگر را ببینند. احتمال قوی میرود که سرداران اسکندر برای جلب توجه مردمان قدری در توصیف این راه و عبور از کوهها مبالغه کرده اند و این اغراق گوئی که بصورت اشکال مختلف در کتب مورخین انعکاس یافت بعدها سرچشمه روایات راجع بر رفتن اسکندر بقطب و ظلمات گردیده است در حالیکه قطب شمال و منطقه منجمه ارتباطی با فلات پامیر و کوههای هند و افغانستان ندارد. از طرف دیگر بعقیده دانشمندان ظلمات جای مخصوصی در این دنیا نیست که تاریکی مظلوم و مداوم بر آن حکمفرما باشد بلکه بقول حکماء و عرفاء ظلمات همین دنیا و زندگی مادی بشریست. بشر در این ظلمات هر چه بدنبال آب بقاء برود نتیجه نخواهد گرفت مگر آنکه مفهوم زندگی را در غم و رنج بجویند همچنانکه مولانا جلال الدین محمد مولوی میفرماید:

ذوق در غمهاست پی گم کرده اند

آب حیوان را بظلمت برده اند

۲ - برای اطلاعات بیشتر از جنایات اسکندر بقت نامه دهخدا شماره ۱۵ مراجعه شود.

مقطع زرین و کودکان

جلال سناری

نقاشان غالباً بخش طلائی را بکار میبرند و از آن در آثار خویش، سود میجویند و بهره میگیرند. مردم روزگار باستان نیز میدانستند که نسبت و رابطه میان بند اول و دوم و بند سوم و سوم انگشت، تقریباً مساوی با عدد K است و ناف بدن را به بخش طلائی تقسیم میکند؛ ازینرو بخش طلائی از دیرباز در معماری (ساختمان معابد یونانی، اهرام مصر، کلیساها)، نقاشی و حتی موسیقی و ساخت اسباب و اثاثه خانه چون تخت و میز و صندلی، بکار رفته و مورد استفاده قرار گرفته است. طرح اصلی پرده نقاشی معروف Les Bergers d'Arcadie کار Nicolas Poussin سراسر بر اصول و موازین بخش طلائی مبتنی است، و رافائل در بسیاری از آثار خود منجمله آنرا بکار برده است. هنرمندان Cubiste نیز از کاربرد بخش طلائی غافل نمانده اند.

آوردن تاریخچه بخش طلائی و مصادقها و موارد استعمال آن از روزگار باستان تاکنون، در این مختصر مورد نظر نیست؛ آنچه از لحاظ ما در خور اعتناست اینست که گویا احساس زیبایی و موزونی و اعتدال و حسن ترکیب ابعادی که با بخش طلائی موافقت و تلازم دارند، از کودکی با آدمی همراه است و شاید نیز مادرزادی است. Zeysing به سال ۱۸۵۰ و Fechner در اواخر قرن ۱۹، در این زمینه با کسانی که دست کم ۱۶ سال داشتند، آزمایشهایی کردند و

از اواخر قرن ۱۹، این نکته اذهان بسیار کسانی را بخود مشغول داشته است که آیا انسان ندانسته و ناخودآگاهانه، در ابعاد و ترکیب مصنوعات و آفریده های هنری خویش، رابطه ای را که به «عدد طلائی» (nombre d'or) اصطلاح کرده اند، منظور میدارد یا نه؟

بخش طلائی یا مقطع زرین (section dorée) رابطه ایست میان دو مقدار، آنچنان که نسبت مقدار نخست به مقدار دوم، همان نسبت مقدار دوم به مجموع آن دو باشد. سه نقطه C, B, A يك بخش طلائی بوجود می آورند اگر تناسب زیر میان آنها برقرار باشد:

$$\frac{BC}{AB} = \frac{AC}{BC}$$

A B C

که در آن نسبت قسمت کوچک به قسمت بزرگ، همان نسبت قسمت بزرگ به مجموع آن دو است. این معادله، مورد پسند و خوش آیند آدمی و متضمن احساس زیبایی و هم آهنگی است. یونانیان که سخت به زیبایی و تعادل و توازن توجه داشتند، این نکته را دریافته بودند. آزمایش های جدید روان شناسی نیز نشان داده است که اگر بخش طلائی را با بخشهای دیگر بیامیزیم و از آزمون شدگان بخواهیم که موزون ترین بخشها را به ما بنمایانند، آنان غالباً بخش طلائی را انتخاب خواهند کرد. این بخش طلائی (یا به اصطلاح دیگر تناسب الهی (La divine Proportion) مرتبط با عدد K یا عدد طلائی (= ۱.۶۱۸) شناخته هنرمندان است.

۱ - رجوع کنید به کتاب: Les nombres et leurs mystères اثر André Warusfel، پاریس، ۱۹۶۱، ص ۹۸ - ۹۹.
۲ - همان کتاب ص ۱۰۶ - ۱۰۷.

اثری از نیکلا پوس

کشش و گیرایی‌ای خاص است، ناگزیر باید قبول کنیم که عکس العمل کودکان در مورد مستطیل‌های مقوایی Fechner همانند واکنش بزرگسالانی است که مورد آزمایش وی قرار گرفتند، یعنی کودکان بنحوی غریزی و فطری به اشکالی که رابطه و نسبت اضلاع و ابعاد آنها به عدد K ($1/618 =$) نزدیک می‌شود، گرایش و توجه دارند. Cordeau درباره اشکال ابتدائی رسم و نقاشی ارنجالی کودکان، مطالعات و تحقیقاتی دارد و بموجب بررسیهای او، کودکان در نقاشی‌های خود، بصورتی ناخودآگاه اما نمایان، روابط و تناسبات نزدیک به بخش طلایی را به کار می‌برند. توجیه و تبیین این مطلب کار آسانی نیست و تا زمانی که اطلاعات ما از حدود نتایج چند آزمایش فراتر نرود، از قضاوتها و نتیجه‌گیری‌های شتابزده پرهیز باید کرد.

۳ - از جمله یکاربردین رنگهای مختلف، دانشمند فرانسوی معلوم داشت که رنگ بنفش، رنگ مرجع و مورد پسند نوجوانان است، حال آنکه همین رنگ مطلوب کودکان ۶ الی ۹ ساله نیست.

۴ - رجوع شود به مقاله R. Cordeau در مجله *Enfance* شماره ۲ سال ۱۹۵۳ بنام: *Le nombre d'or dans le dessin enfantin*.

Fanciulli و Lalo آزمایشهای معروف Fechner را از سر گرفتند و نتیجه اینکه هر بار «ارجحیت و اولویت انتخاب بخش طلایی» بشوت رسید. Fechner در آزمایش خود، ۱۰ مستطیل از مقوای سفید که نسبت و رابطه میان اضلاع آنها ترتیب شرح زیر بود بکار برد: $1/1 - 2/5 - 3/5 - 4/5 - 5/2 - 21/20 - 3/2 - 34/21 - 23/13 - 2/1 - 5/2$. بخش طلایی با مستطیلی که نسبت پهلوهای آن $34/21$ بود، مطابقت میکرد (یعنی $K = \frac{\text{درازای}}{\text{پهنا}}$). این مستطیل‌های مقوایی سفید بطور نامنظم بر روی سطحی سیاه چیده شده بودند و افراد مورد آزمایش می‌بایست از آن میان، مستطیلی را که شکلش خوش‌آیندتر از همه و نیز مستطیلی را که شکلش ناخوش‌آیندتر از همه است برگزینند.

یاد محقق فرانسوی (R. Cordeau)، آزمایش Fechner را با بستیوهای دیگر و با تغییراتی چند با کودکان و نوجوانان از سر گرفت و بهمان نتایج Fechner رسید^۴. بعقیده Cordeau اگر این اصل را بپذیریم که بخش طلایی از لحاظ زیبایی هنری، خود بخود دارای

پاز، زادگاه فردوسی

(۱)

«استاد ابوالقاسم فردوسی از دهاقین طوس بود، از دیهی که آن دیه را بازخوانند»
«وازنحیت طابران است، بزرگ دیهی است و از وی هزار مرد بیرون آید، فردوسی در آن»
«دیه شوکتی تمام داشت چنانکه بدخل آن ضیاع از امثال خود بی نیاز بود...»
چهارمقاله - نظامی عروضی سمرقندی

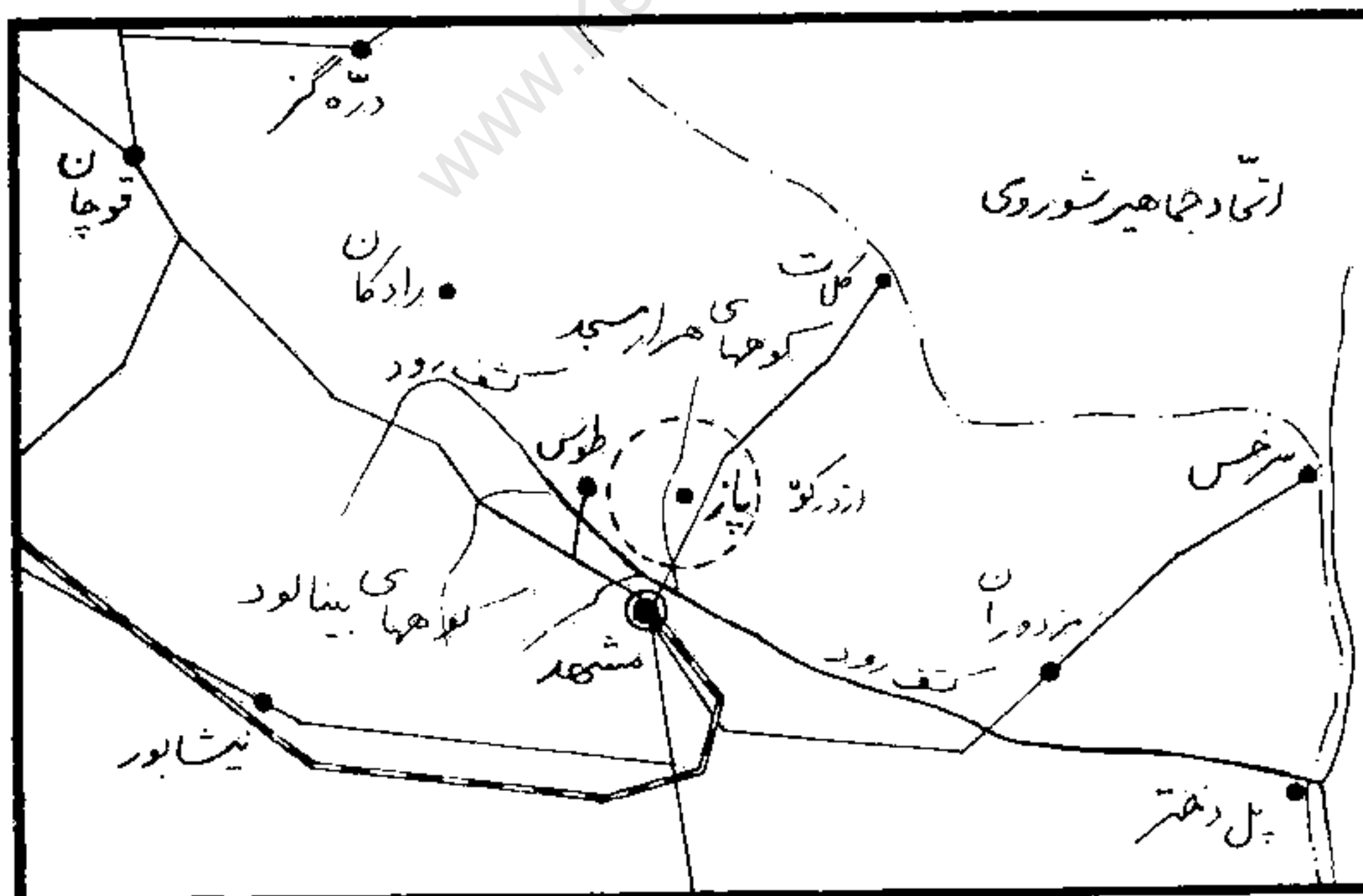
هوشنگ پورکریم

از انتشارات اداره فرهنگ عامه

بر تکمیل علم و اطلاع در احوال نامداران ایرانی خائن همه اهمیت تحقیق در شؤون زندگی مردم این مرزوبوم است، فوائد فرهنگی و اجتماعی زیادی دارد که البته از نظر خوانندگان گرامی مجله «هنر و مردم» پوشیده نیست، با توجه به اهمیت

اداره «فرهنگ عامه» پس از توفیق در انتشار کتاب «الاشت، زادگاه اعلیحضرت رضاشاه کبیر» به مطالعه جامعی درباره دهکده «پاز» پرداخته است که به تحقیق زادگاه «فردوسی» حماسه سرای نامی ایران است، این نوع مطالعات که علاوه

موقعیت جغرافیائی پاز

مقیاس = ۱:۲۰۰۰۰۰

در این نقشه خطوط مرزی مقبر نیست

خرابه‌های ارگ و شهر بند که از طوس قدیم باقی مانده است

«۱»

آشنائی با محل و موقعیت جغرافیائی
و سابقه تاریخی «پاز» و «طوس»

«پاز - pâz» در سه فرسخی شمال «مشهد» و در جلگه‌ئی بنا شده است که قسمتی از دامنه‌های جنوبی کوه‌های «هزار مسجد» بدان جلگه منتهی می‌شود. آشنا ترین این کوه‌ها برای مردم «پاز»، یکی «سفید کوه» است در سمت شمالشان و یکی دیگر «ازدر کوه» در مشرقشان. از «پاز» تا «سفید کوه» آبادیهای

همین فوائد است که «اداره فرهنگ عامه» ضمن تحقیقات خود به انتشار اینگونه کتابها مشتاقانه همت می‌ورزد. در مقاله حاضر از تحقیقات جامع و کاملی که آقای هوشنگ پور کریم درباره «پاز، زادگاه فردوسی» به انجام می‌رسانند گنجانده شده است. امید می‌رود کتابی که حاوی همه مطالعات و تحقیقات ایشان در این باره است و اینک تألیف می‌شود بزودی منتشر گردد.

اداره فرهنگ عامه

دیگری هم هست که نزدیکترینشان به «پاز» دهکده‌های کوچکی است با نامهای «گزگا gazargâ»، «قلعه نو»، «جهیزخانه»، «همت آباد» و «گمزدار - gimezdâr». ولی از «پاز» تا «ازدوکوه» فقط يك دهکده است به نام «پرمی - perney» که در اسناد و دفترها و اوراق دولتی آن را «فارمد» می‌نویسند و در «فرهنگ جغرافیائی ایران» هم «فارمد» نوشته شده است. چنانکه «پاز» را هم «فاز» می‌نویسند و در فرهنگ هم با همین املا آمده است.

همه این دهکده‌هایی که نامشان را آوردم، و نیز چند دهکده دیگر دوروبر «پاز»، قسمتی از آبادیهای دهستان «تبادکان» هستند که مردم محل آنها را اصطلاحاً «پاز و پرمی - pâz-o-perney» می‌نامند. اهل «پاز و پرمی» امروز زندگی‌شان را با کشت گندم و جو و نیز با دامداری می‌گذرانند. رسیدگی به درختان میوه و تاکستانها و پرورش انواع انگور را هم باید از امور عمده زندگیشان دانست که برای پازیه‌ها سابقه‌اش بسی قدیمی است. چنانکه مثلاً قریب به بیست نوع انگور با نامهای خاص و متفاوت پرورش می‌دهند که برخی از این نامها مخصوص به همان حوزه «خراسان» است. در بعضی از آبادیهای «پاز و پرمی» کشت چندرقند نیز در سالهای اخیر معمول شده است. ولی این کشت جدید و صنعتی، نه در «پاز» و نه در هیچیک از دهکده‌های دیگر «پاز و پرمی»، هنوز جایگزین کشت گندم نشده است که اساس اصلی معیشت مردم این دهکده‌هاست. مزارع گندم «پاز» تا مسافتی اراضی دوروبر دهکده را

پوشانده است. نزدیکتر به توده خانه‌های ده، حلقه‌ئی از باغهای انگور و درختان میوه گرداگردش را سبز کرده‌اند که سرسبزی - شان در تابستان بیشتر از هر فصل دیگری جلوه می‌کند. ولی منظره «پاز» در بهار زیباتر است که درختان میوه با انواع شکوفه‌ها آراسته می‌شوند و مزارع گندم هنوز سبزند. در این فصل، منظره روستائیانی که به آبیاری مشغولند و منظره گله‌های بز و گوسفند که چوپانان شان آنها را از چرا به دهکده بازمی‌گردانند تا دوشیده شوند و نیز منظره زنان پازی که در جامه‌های محلی - شان با بادیه‌ها و ظرفهای شیردوشی به استقبال گله می‌آیند، به زیبایی «پاز» می‌افزاید.

از «پاز» روی به جنوب که بایستیم دورنمای «مشهد» را در جلگه‌ئی می‌بینیم که به دامنه‌های شمالی کوه «بینالود» منتهی می‌شود. در سمت مغرب دورنمای آبادیهای دوروبر «طوس» را می‌بینیم و دورنمای «طوس» را که آرامگاه فردوسی در آنجاست. پازیه‌ها با «طوس» رفت و آمدی ندارند که اکنون دهکده‌ئی است در کنار خرابه‌هایی که روزگاری شهر بود؛ و نیز با طوسی‌ها هم مراوده و دادوستدی ندارند که آنان هم

۱ - «فاز - fâz» - ده از دهستان تبادکان، بخش حومه شهرستان مشهد. بیست کیلومتری شمال خاوری مشهد، کنار راه عمومی مشهد به کلات. جلگه، معتدل، سکنه ۱۱۲۵، شیعه، فارسی، رودخانه، علات، شغل زراعت و دامداری، راما تو میبل رو، نقل از فرهنگ جغرافیائی ایران - جلد نهم.

آرامگاه فردوسی در طوس

مانند خودشان روستائینی هستند دریند آب و ملک و کشت و ورز. هردادوستد عمده پازیهها با مشهدهاست. راهشان هم به «مشهد» است و ازجاده شوسه «مشهد - کلات» که از «طوس» نمیگذرد.

از «پاز» تا «طوس» دوسه فرسخ فاصله است. دراین فاصله کوتاه زادگاه به آرامگاه مردی که عمری جاودانه طی کرده بود، کوره راه کم رفت و آمدی است که از مزارع گندم و از اراضی آباد دهکده های «کلته موری» و «امرقون» و «اسفندیان» میگذرد. و به «طوس» می رسد. کمی بعد، ساختمان باشکوه «آرامگاه فردوسی» دیده می شود که در زاویه شمال شرقی خرابه های «طوس» با درختان سرسبز احاطه شده است. دورتر از آرامگاه، و در جهت جنوب غربی، خرابه های ارگ شهر قدیم «طوس» افتاده است که هنوز آثار برجهایش را می توان به وضوح شناخت. پیداست که «ارگ» را در وسط شهر بنا کرده بودند و در محلی که نسبت به قسمتهای دیگر شهر اندکی بلندتر بود. چهار ضلع اطراف شهر باروئی داشت که آثارش را طوسی ها «شهربند» می نامند. ضلع جنوبی «شهربند» به موازات «کشف رود» و مشرف به آن رودخانه است. در همین سمت دروازه ئی هم بود که روی به رودخانه باز می شد و آثار آن هنوز باقیست. این دروازه را چنانکه از متون قدیمی پیداست «دروازه رودبار» می نامیدند زیرا که روی به رودخانه

داشت.^۳ يك دروازه دیگر شهر که آن را «دروازه رزان» می نامیدند در سمت شمال شرقی «ارگ» و در ضلع شمالی «شهربند» قرار داشت که آثار آن نیز هنوز پیداست. و این همان دروازه ئی است که وقتی «سلطان محمود» از کم التفاتی با «فردوسی» پشیمان شده و شصت هزار دینار با شتر برایش فرستاده بود، جنازه «فردوسی» را از آن دروازه می بردند: «... از دروازه رودبار اشتر در می شد و جنازه فردوسی بدروازه رزان بیرون همی بردند...»^۴.

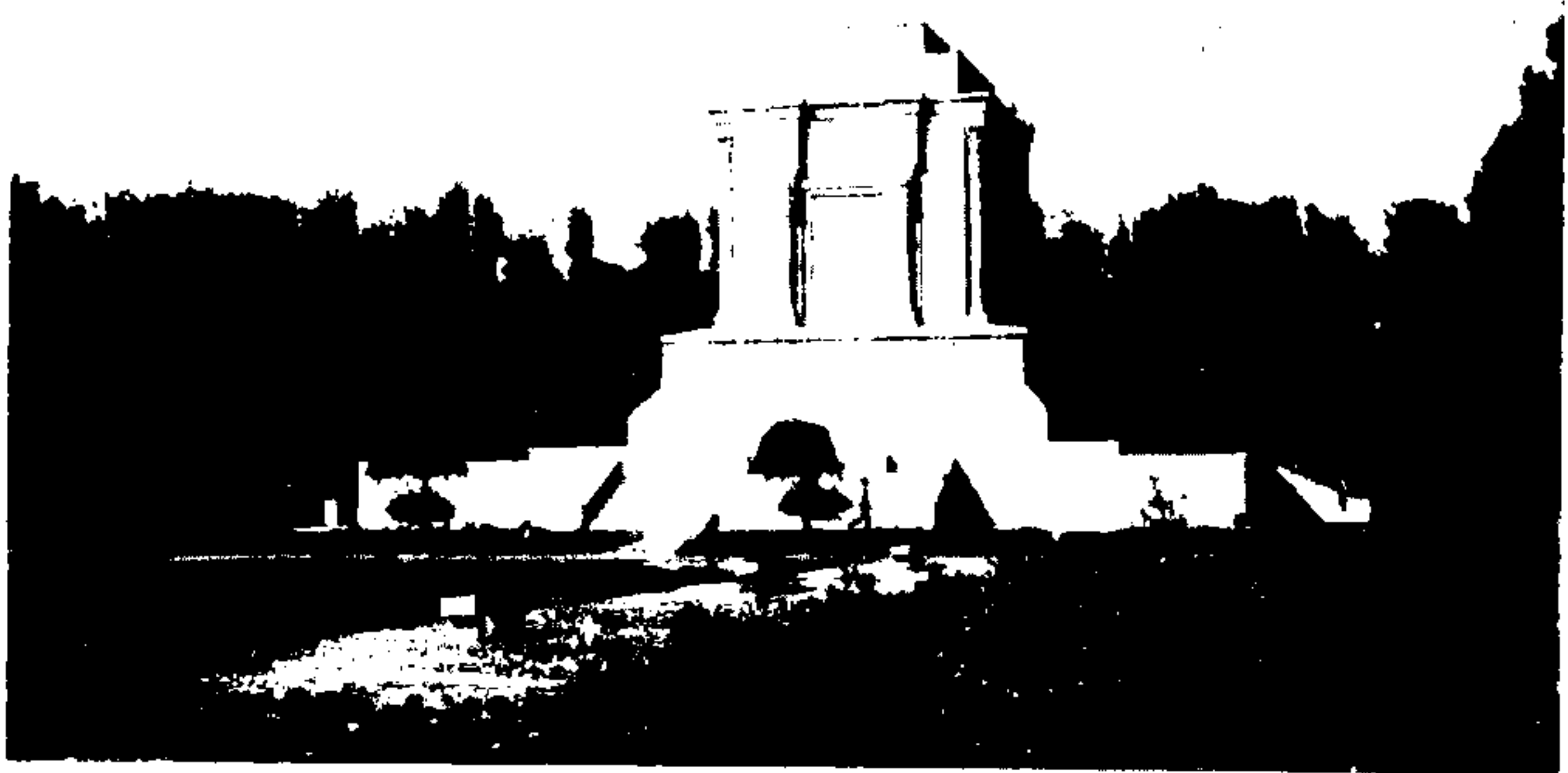
«طوس» قدیم به تحقیق شامل دوشهر عمده بود؛ یکی «طایران» یا «طبران»^۵ و یکی دیگر «نوقان» که هر يك آبادیهای بزرگ و کوچکی هم دوروبر خود داشتند. چنانکه

۲ - رودبار = رودخانه.

۳ - نقل از چهارمقاله نظامی عروضی سمرقندی، از نسخه تصحیح سده محمد قزوینی که بکوشش و با تعلیقات دکتر محمد معین در سال ۱۳۳۳ از طرف کتابفروشی زوار تجدید چاپ شده است.

۴ - ملك الشعراء بهار در «سبك شناسی» جلد دوم صفحه ۳۱۱، ذیل كلمه «طایران» نوشته است: «مشهور طایران یا الف است و یاقوت نیز در این باب تصریح دارد (ج ۶ ص ۲ معجم البلدان) و در متن چاپ لیدن (مقصود چهارمقاله چاپ لیدن است) طبران ضبط شده. طایران ناحیه ایست که شهر طوس مرکز آن بوده است و طبران بتصریح یاقوت نام شهر است در تخوم قومس (جلد ۶ ص ۱۶ معجم البلدان یاقوت).»

آرامگاه فردوسی

خرابه‌های قلعه کهنه
و دورنمای یاز

و در حاشیه‌نی که همانجا برای «فاز» نوشته است می‌آورد:
در متن کتاب حاضر «یاز» آمده است. و نیز ارجاع می‌دهد
به تعلیقاتی که به کتاب افزوده است. در تعلیقات سه نقل قول
در این باره آورده است که دوتایش از قول «قزوینی» است
و به این شرح:

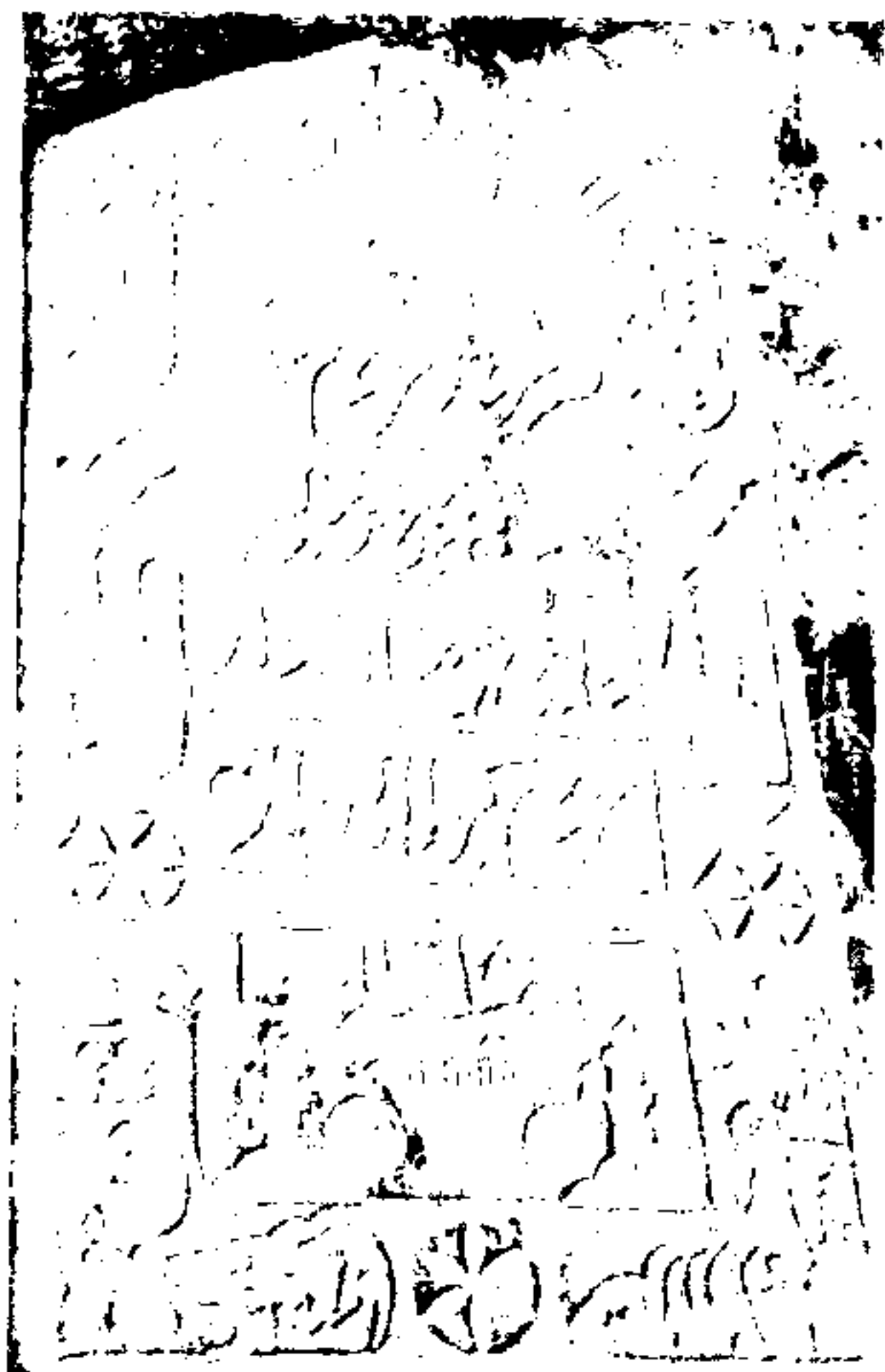
۱ - «در هیچیک از کتب جغرافی عرب ذکری از این
موضوع نیست، فقط در برهان قاطع گوید که نام قریه‌ایست
از محال طوس».

۲ - «گویا این ده همان است که معرباً آنرا «فاز» گویند.
رجوع بالنسب سمعی صفة ۱۴ در نسب فازی که گوید: «قریه
مشهورة بطوس يقال لها فاز و يقال بالباء المقوطة بواحدة
بالمعجمة» الخ».

۵ - در این مورد حتی المقدور به متن‌های عمده قدیمی که در آنها
از «طوس» ذکری شده است مراجعه کرده‌ام که نقل مطالب مربوط به این
موضوع در حد این مقاله نیست. فقط نتیجه این مراجعات در مقاله حاضر
گنجانده شده است. ولی نظر به اعتبار و قدمت مطالبی که راجع به «طوس»
در «حدود العالم» آمده است مناسب می‌بینم که مطالب آن کتاب را برای
مزید اطلاع در حاشیه نقل کنم: «طوس ناحیه‌یست و اندر وی شهر که‌هاست،
چون طوران و نوقان، بروغون، رایگان، بنواذه. و اندر میان کوه‌هاست.
و اندر کوه‌ها وی معدن پیروزه است و معدن مس است و سرب و سرمه
و سبده و دیگ سنگین و سنگ فسان، و شلواریند و جنوب خیزد. و بنوقان
مرقد مبارک علی ابن موسی الرضا است و آنجا مردمان زیارت شوند و هم
آنجا گور عارون الرشید است و از وی دیگ سنگین خیزد». نقل از
صفحه ۹۰ «حدود العالم» که به کوشش دکتر منوچهر ستوده تجدید چاپ
شده است.

«یاز»، رانگاه فردوسی، در ناحیه «طایران» و دهکده «نساب»
مرقد حضرت علی ابن موسی الرضا (ع) در ناحیه «نوقان» بود.
«نساب» که بعدها آن را «مشهد الرضا» نامیدند به حرمت
مرقد امام رضا (ع) بزرگ و بزرگ‌تر شد و «نوقان» را هم
دربزرگ‌ترفت. چنانکه در این سالها، «نوقان» که مشهدی‌ها آن
را «نوقون» می‌نامند محلّه‌ئی است در سمت شرقی «مشهد».
«طایران» هم با پیدایش و رشد «مشهد» و در قریه‌ها حوادث
اجتماعی و طبیعی به تدریج متروک شد و بدل شد به دهکده‌ئی
در کنار خرابه‌هائی که نام «شهر طوس» را همچنان به دوش
دارد. این است که «ارگ» و «شهربند» و خرابه‌هائی را که
اینک در کنار «آرامگاه فردوسی» باقیست، باید آثار همان
«طایران» دانست که یکی از دوشهر عمده «طوس» قدیم بود
و ارگ حاکم «طوس» در آن قرار داشت. و «یاز» هم
همانطور که «نظامی» در «چهارمقاله» آورده است از نواحی
«طایران» است.

نام «یاز» در نسخ متعدد «چهارمقاله» به صورت‌های «فاز»
و «باز» و «باژ» نوشته شده است. در نسخه‌ئی که «دکتر محمد
معین» طبق نسخه تصحیح شده «محمد قزوینی» با تصحیح
فجدد و شرح لغت‌ها و عبارت‌ها و توضیح نکته‌های ادبی به چاپ
رسانده است، «یاز» را «باژ» آورده است. در حالیکه در مقدمه
همان نسخه، وقتی که درباره سبک «چهارمقاله» بحث می‌کند،
به نقل از کتاب «سبک‌شناسی» تألیف «ملک الشعراء بهار»
می‌نویسد: «استاد ابوالقاسم فردوسی از دهاقین طوس بود
و از دیه‌ی که آن‌دیه را فاز خوانند و از ناحیه طایران است...».

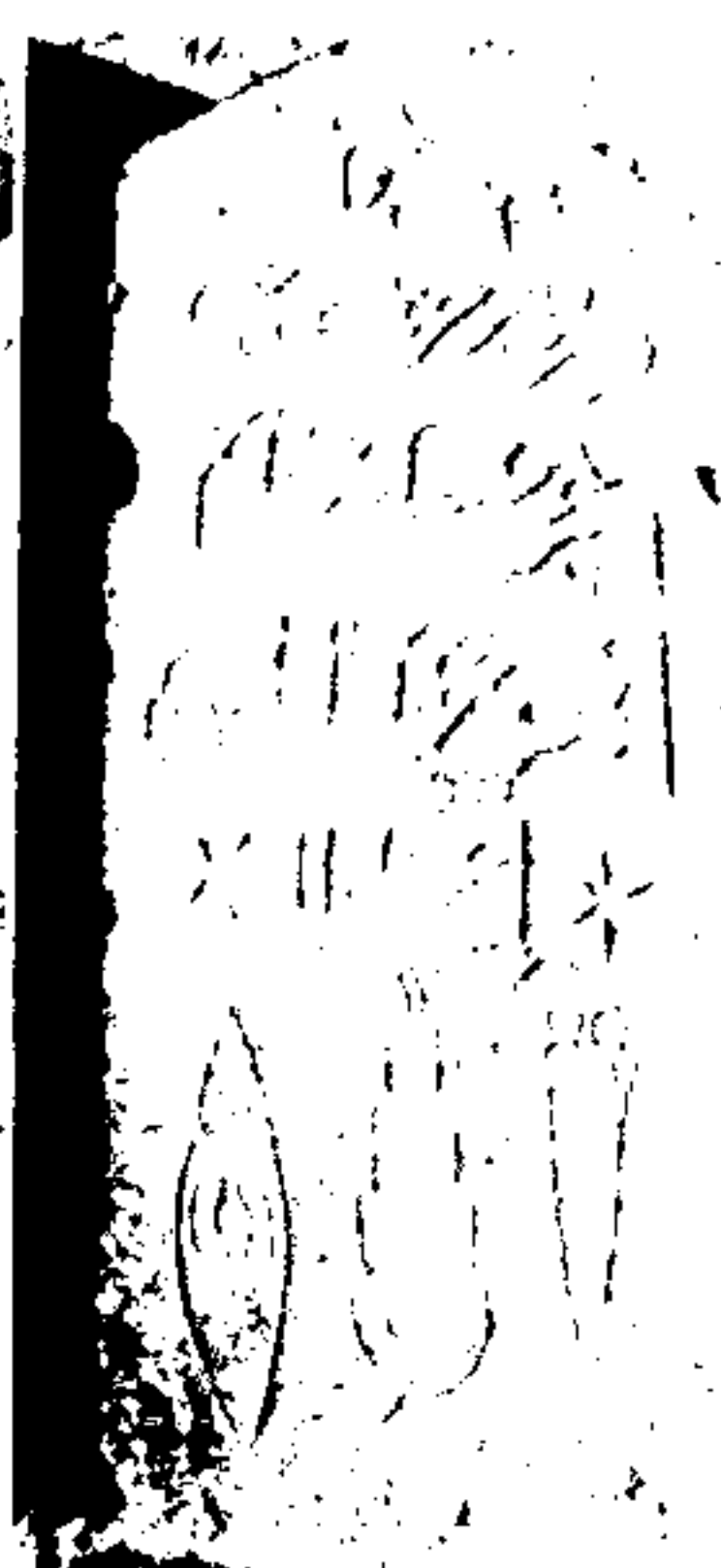
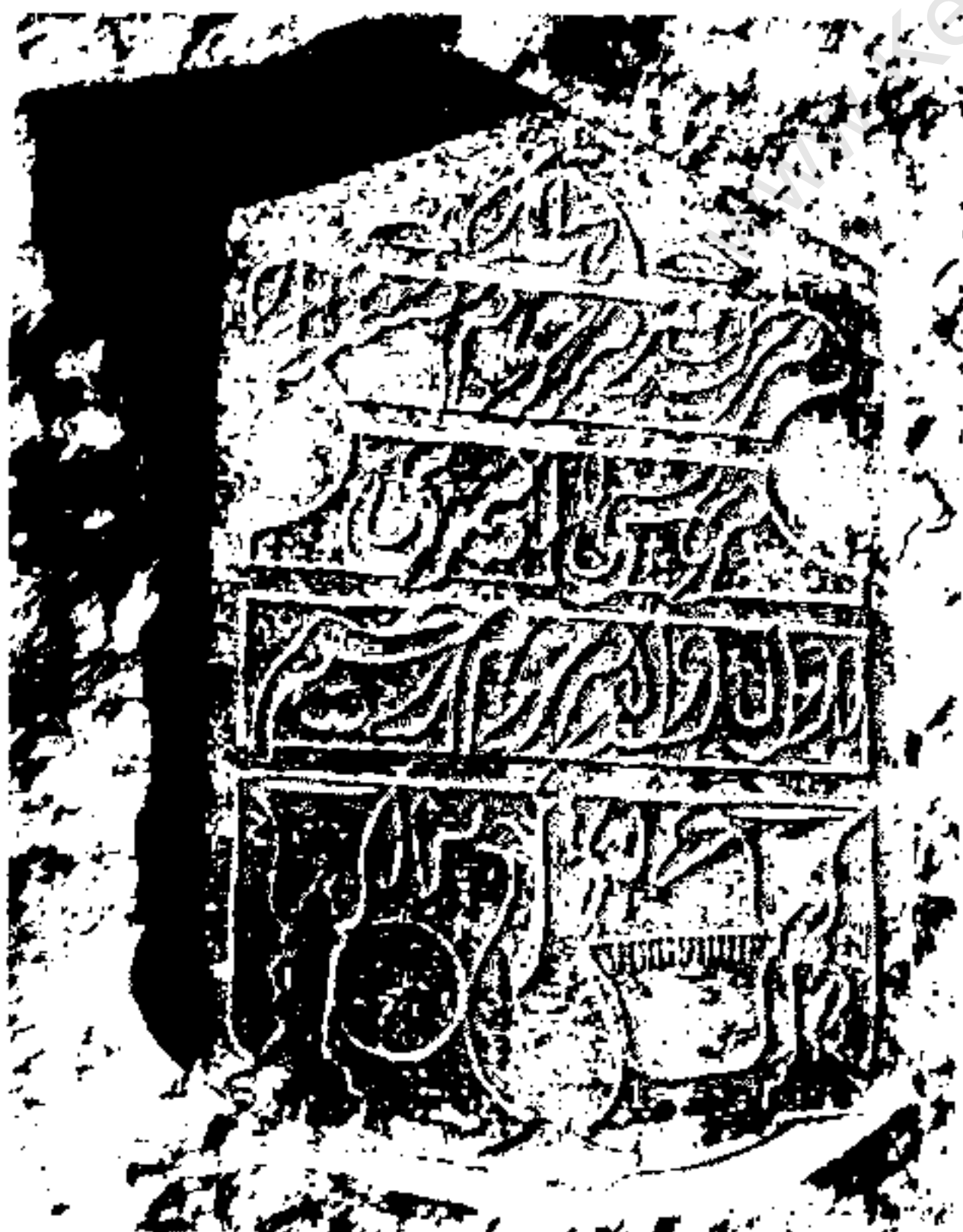
۳ - نقل قول سوم از «ملك الشعراء بهار» است و به این شرح: «آقای بهار نوشتند: در متن چابی چهارمقاله «باز» است ولی «فاز» یا «پاز» صحیح است، زیرا گذشته از ضبط این صورت، هنوز مردم خراسان آنرا «فاز» بقاء و زاء معجمه خوانند و «فاز و فرمی» گویند که «فاز و فارمذ» یا «پاز فارمذ» باشد و ایرانیان ذال‌های معجمه قدیم را خاصه در آخر نام بلاد و دهات بیا تحتانی مجهول بدل کرده‌اند، چون: «ترغیذ» و «ترغبی» و «ماذان» و «مایان» و «رد» و «ری» و غیره»^۷.

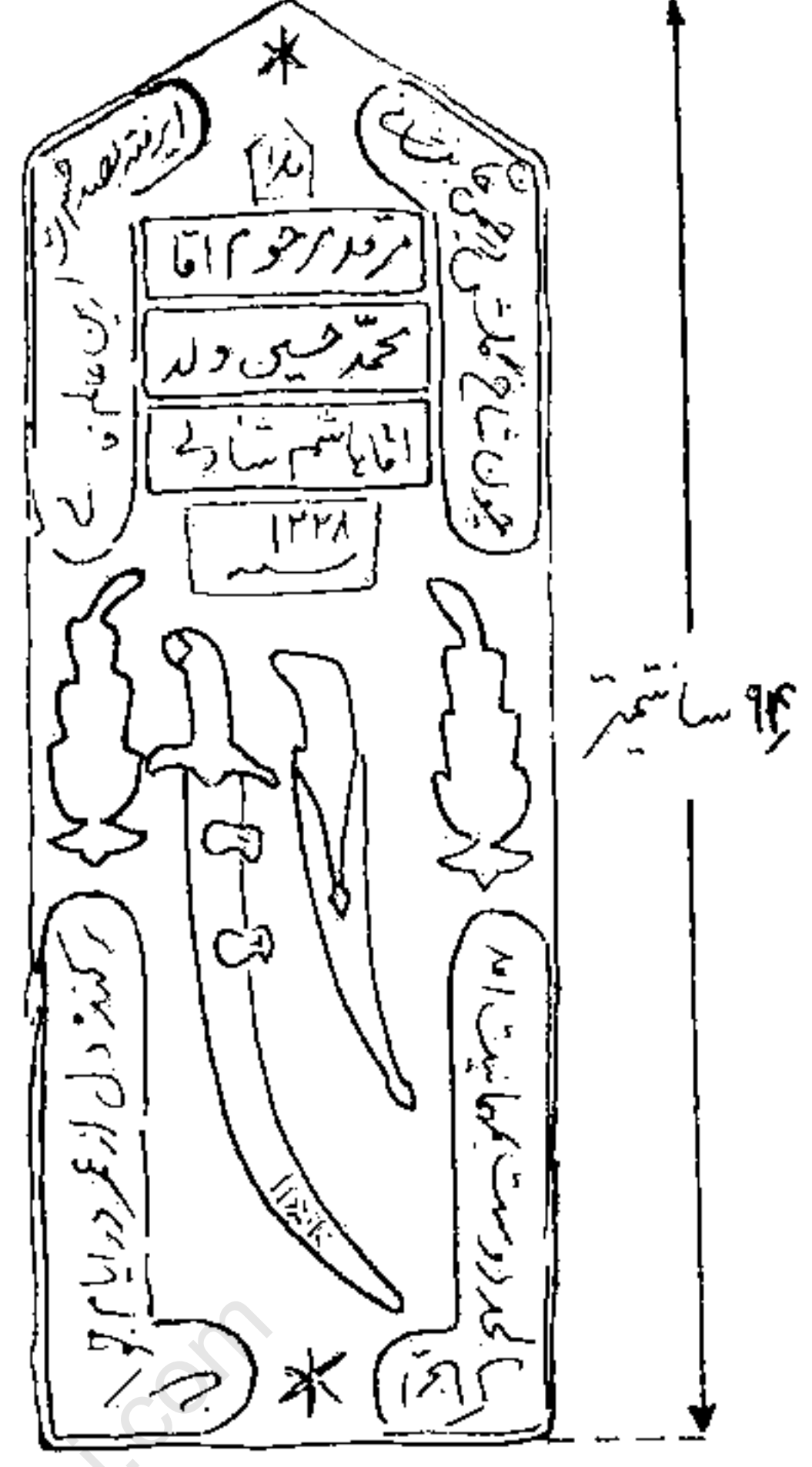
... به هر حال، املاء «پاز» با هر صورت که درمتهای قدیمی و جدید آمده باشد نام همین دهکده «پاز» است که من به اعتبار اینکه پازیها آنرا «پاز» تلفظ می‌کنند همهجا «پاز» می‌نویسم، نه «فاز» و نه «باز» و نه «باژ».

۶ - سبک شناسی، جلد دوم، صفحه ۳۱۱.

۷ - نقل از تعلیقات چهارمقاله - صفحه ۲۳۴.

پازیها بر سنگ مزارهاشان نقش و نگارهای سرو، خورشید، چراغ یا شمعدان، گلابدان، مهر، شانه و تسبیح و نیز نقش قه و شمشیر نگاشته‌اند و این همه یعنی که هم دین‌دار بوده‌ایم و هم دنیادار

سنگ مزار با نقشهای سرو، قنبر و شمشیر و با این دویستی عامیانه :
 ای رفته به صد حسرت از این عالم فانی
 ای خاک لحد دوست به مهمانیت آمد
 برکنده دل از عمر در ایام جوانی
 چون شاخ گلش در چمن جان بنشانی

«۴»

احوال عمومی ده : جمعیت و طایفه‌ها، کوچه‌ها و خانه‌ها، قلعه کهنه، قبرستان و سنگ قبرها، مسجد و حمام و تأسیسات جدید بازی‌ها قریب به دویست خانوارند. از این عده، شصت هفتاد خانوارشان گزیدند و اولاد و احفاد کردهائی که در زمان «شاه عباس کبیر» برای مقابله با ایل و طایفه‌های مهاجم از بکان به نواحی شمالی «خراسان» کوچانده شده بودند. کردها البته هنوز گویش کردی خود را فراموش نکرده‌اند؛ ولی مانند بقیه مردم «پاز» که بازی اصیلند و خودشان را «تات» می‌نامند به فارسی وبا همان لهجه خراسانی سخن می‌گویند. کردهای «پاز» از بقیه مردم ده متمایز نیستند. زیرا که همه‌شان به هر صورت بازی‌اند و به آب و ملک «پاز» دل بسته‌اند. حمام و مسجد و آب انبارشان که یکیست، مدرسه بچه‌ها هم یکی و قبرستان هم یکی. این است که باهم به مدارا رفتار می‌کنند و اگر کسانی به قصد و غرض‌هائی که بوی سودجویی می‌دهد به تفرقه‌اندازی دامن ترند هرگز بگومگوئی پیش نمی‌آید. حمام و مسجد ده در یک سمت آبادی و نزدیک به یکدیگر و مدرسه در سمتی دیگر است. کوچه‌های ده این اندازه کج و کوله

هست که هر تازه واردی نمی‌تواند به آسانی چم و خمشان را یاد بگیرد. دیوار حیاط‌ها بلند است و خانه‌ها یک آشکوبه. مگر چند خانه که دو آشکوبه‌اند و مهتابی‌هاشان نرده‌های چوبی دارد که وقتی سایه درختان حیاط را جمع می‌کنند دل‌انگیز می‌شوند. خانه‌ها را عموماً روی به جنوب ساخته‌اند که هم به سوی مرقد امام رضا (ع) است و هم خوب آفتاب می‌گیرد. جمعی از خانه‌ها، در وسط ده، روی تپه‌ئی ساخته شده‌اند که به نظر می‌رسد محل اصلی دهکده بوده است. زیرا که دور و برش هم آثار خندق دیده می‌شود و معلوم است که سابقاً هر وقت خطر حمله به ده را پیش‌بینی می‌کردند خندق را آب می‌بستند. پازیه‌ها هم از پدرهاشان شنیده‌اند که یک وقتی همه خانه‌های ده روی همان تپه فشرده بوده و اطراف ده هم برج و بارو داشته و با خندق احاطه بوده است. و می‌گویند بعدها هر قدر که مملکت امن‌تر و برج و باروها کهنه‌تر می‌شد، خانواده‌های پازی هم یکی یکی جرئت می‌کردند و خانه‌های تازه‌شان را بیرون از حلقه خندق می‌ساختند و عاقبت «پاز» فعلی را گسترده‌اند. ولی محل قدیمی «پاز» که از تپه وسط «پاز» هم قدیمی‌تر

است از «پاز» فعلی چند صد متری دور است. این محل که آثار و نشانه‌های يك تپه باستانی را دارد در شمال «پاز» است که بازیها آن را «قلعه کهنه» می‌نامند. «قلعه کهنه» چهار گوشه است و دویست و سیصد متر عرض و طول دارد. در چاله‌ها و خرابه‌هایش که تپله‌ها و سفالینه‌های جوراجور هم ریخته است کندوکاو هم کرده‌اند. قدمت چند تکه از این سفالینه‌ها را که به اهل فن نشان دادم به دوره‌های صدر اسلام نسبت داده‌اند. به هر صورت، این «قلعه کهنه» بازیها باید تا سده‌های چهارم و پنجم هجری آباد بوده باشد و خرابی‌اش را خدا می‌داند که به زور سیل و زلزله بود یا حمله ترك و مغول.

غیر از «قلعه کهنه»، قبرستان «پاز» هم البته بیرون از آبادی است و جدا از آن و در سمت مغرب که دو بقعه کاهگلی کوچک هم دارد. یکی بقعه «پیر مزار» و یکی دیگر «سید کشته»، که بازیها به آنها معتقدند و در عزاداریهای ماه محرم و یا در روزهای مبارکی مثل عید فطر به زیارتشان می‌روند و آلهائی هم که نذر دارند هر شبه در این بقعه‌ها شمع روشن می‌کنند. در قبرستان گوشه متبرک دیگری هم دارند که سنگهای بلند سفید ایستاده‌ئی دارد و نامش را گذاشته‌اند «دلدل» و معتقدند که مراد هم می‌دهد. غیر از اینها، بقیه قبرستان پوشیده از قبرها و سنگ قبرهائی است که عموماً با نقش و نگارهای عامیانه حکاکی شده است. نقش «سرو»، «خورشید»، «چراغ» یا «شمعدان»، «گلابدان»، «مهر» و «شانه» و «تسبیح»، و نیز نقش «قمه» و «شمیر». و این همه یعنی که هم دیندار بوده‌ایم و هم دنیا دار. و شعرهای عامیانه‌ئی که بر این سنگ قبرها نوشته‌اند بعضی عجیب گیراست. از نقل چند بیت خودداری نمی‌کنم:

«حیف و هزار حیف ز سرو روان ما

کز پا فتاد داغ غمش سوخت جان ما»

«شد زرد نوبهار رخس ازخزان مرگ

پژمرده گشت شاخ گل ارغوان ما»

و یا این دویست:

«ای رفته به صد حسرت از این عالم فانی

برکنده دل از عمر در ایام جوانی»

«ای خالك لحد دوست به مهمانی ات آمد

چون شاخ گلش در چمن جان بنشانی»

قبرستان بازیها مرده شوی خانه ندارد و بازیها هم مرده - شوی ندارند. هر کس در راه خدا ممکن است مرده شوئی کند؛ در حیات همان خانه‌ئی که مرگ اتفاق افتاده است و یا در حمام ده. حمامشان که به مسجد ده نزدیک است قدیمی است و ملکش هم عمومی. سابقاً با کاه یا گون بیابان سوخت حمام را راه می‌انداختند. و حالا چند سال است که آتشخانه‌اش را با روغن سوخته روشن می‌کنند. حمامی را کسانی از اهل ده که نفوذ

و اعتبار بیشتری دارند انتخاب می‌کنند. حمامی البته به نظافت و آب و سوخت حمام رسیدگی می‌کند. ولی مزد و مواجبش را سالانه سرخرمن می‌گیرد.

حمام را هر روزه از صبح تا بعد از ظهر زنانه قرار داده‌اند و از بعد از ظهر تا صبح روز بعد مردانه.

مسجد ده پیشنماز یا مثالی شناخته شده مشخصی ندارد. بازیها سابقاً ملائی داشتند که اهل «پاز» بود و در همانجا هم سکونت داشت. ولی بعد از فوت او فقط در ماه مبارك رمضان و در دهه اول محرم ملاهائی به ده می‌آیند و هریک چند شبی در مسجد به منبر می‌روند و موعظه می‌کنند. مزد روضه خوانی را بازیها کم و زیاد از بین خودشان جمع می‌کنند و به ملا می‌دهند. هر شب هم یکی‌شان ملا را به خانه دعوت می‌کند تا هر ملائی که به ده می‌آید از حیث خور و خواب در مضیقه نباشد.

بازیها در کنار مسجدشان آب‌انباری هم دارند که خودشان آن را «حوض انبار» می‌نامند. آب‌انبارشان را که پاشیرش زیر پانزده بیست تا پله است، زمستانها آب می‌بندند. در دو سال اخیر احتیاج به آب‌انبار کمتر شده است. زیرا که به سرمایه یکی از خرده مالکان «پاز» چاه نیمه عمیقی به قصد آبیاری مزرعه‌ها در سمت جنوب ده حفر شده است و زنان پازی از آب نهر همان چاه با سطل و کوزه به خانه‌هاشان آب می‌برند.

غیر از چاه نیمه عمیق که آبش با موتور کشیده می‌شود، دو آسیای موتوری هم از شش هفت سال پیش در ده هست که بازیها گندمی را که باید برای خورد و خوراک خودشان پخت و پز کنند در این آسیاها آرد می‌کنند. از دهکده‌های کوچک دوروبر «پاز» هم به این آسیاها گندم می‌آورند.

در ده دو دکان بقالی هم هست؛ هر دکانی کنار خانه صاحبش. این بقالیها هم البته مانند بقالیهای دهکده‌ئی‌اشیاء خرازی و بزاری و نیز نوشت افزار هم می‌فروشند. هر بقالی، هر ساله در دفتری برای مشتریها حساب باز می‌کند تا آنان در طی سال اشیاء و لوازمی را که می‌خواهند از دکاندار بخرند و پولش را وقتی که محصول کشتشان را برداشت کردند بدهند. بعضی وقت‌ها هم مشتریها ظرفی گندم یا چند تخم مرغ به دکان می‌آورند و کمی قند و جای می‌برند و مثلاً معامله «پای پای» می‌کنند. بازیهای هم که بالنسبه مرفه‌اند و البته رفت و آمدشان با «مشهد» بیشتر است، معمولاً اشیاء و لوازمی را که می‌خواهند از «مشهد» می‌خرند و محصولشان را هم خودشان به «مشهد» می‌برند.

بازیها، از تأسیسات جدید، غیر از مدرسه که شش کلاس است، «شرکت تعاونی روستائی» و «انجمن ده» هم دارند. رئیس انجمن که یکی از خرده مالکان دهکده است و عزت و احترامی دارد، امور کدخدائی ده را هم به عهده گرفته است. ولی به عنوان کدخدائی مزدی نمی‌گیرد.

آقای خوش‌نویس زاده در حال
نگاه کردن به یکی از آثار
سوخت خود

خوشنویسان ده نهمند می‌پیردست درخت

گرامی داشته - و اینک تنها دو نفرند که استاد مسلم این هنر
دیرینه‌اند و با خون و جان خویش به آن فروغ و حیات می‌بخشند.
«حسین خوش‌نویس زاده» یکی از این دو و نامی‌ترین
هنرمند سوخت‌کار است.

«سوخت معرق» در ازمنه گذشته گرانمایه‌ترین «هنر»
بود. تنها استادان خبره رشته‌های گونه‌گون هنری در این زمینه

هنرمندانی هستند که آخرین استادان چیره رشته‌هایی
از هنر ملی و بومی این ملک‌اند. ادامه زندگی این هنرها
در آنها جاریست و آنان آخرین سرچشمه‌های غنی و وفادار
ذوق و الهام و آفرینش هنرهائی‌اند که اینک از اعتلا و جاذبه
و رونق افتاده است.

«سوخت معرق» یکی از این هنرهای پرظرافت و رو به
فراموشی‌ست؛ هنری ترکیبی که قرن‌ها درخشش و اعتباری

کار میکردند، چرا که «سوخت» هنری ترکیبی است و مجموعه‌ای متنوع از هنرهای ظریف را شامل میشود

«سوخت» بیش از همه با «مینیاتور» قرابت دارد، اما هنرمند سوخت کار ناگزیر است که در زمینه «تذهیب» و «خط» و گاه «تشعیر» نیز از مهارت فوق‌العاده‌ای برخوردار باشد.

«خوشنویس زاده» پیرامون تفاوت‌های اساسی «سوخت» و «مینیاتور» توضیح میدهد:

— مینیاتور طراحی و نقش است، اما «سوخت» را روی پوست آهو طراحی میکنند و آنگاه می‌برند و روی زمینه‌ای

يك اثر سوخت از خوش‌نویس زاده

از پوست میش و تیماج می‌چسبانند.

برای ترسیم خطوط در طراحی سوخت، بیشتر از آب طلا استفاده میکنند. نه طلای معمولی، از طلای پرورده.

نخست طلا را طوری آتش میدهند که مثل موم نرم شود، بعد فلز گداخته را لای پوست می‌پیچند و به داروهای شیمیایی مخصوصی می‌آمیزند. آنگاه نوبت نرم کردن طلاست. باید آنقدر چکش بخورد و کوبیده شود که يك مثقال طلای اشرقی تا يك مثمر مربع نازك و گسترده شود. تا وقتی طلا به این حالت نرسد، برای کار «سوخت» آماده نیست. پروردن طلا مدت مدیدی وقت می‌گیرد و پس از آن طلا برای نقش و طرح سوخت مهیا میگردد. تازه هر نوع طلا برای این کار مناسب نیست. در گذشته سکه‌های طلا مورد استفاده بود، اما اینك که این سکه‌ها صورت عتیقه یافته، از شمش طلای لندنی برای آبرنگ نقشهای سوخت استفاده میشود.

«خوشنویس زاده» ادامه میدهد:

— اصولاً «سوخت» هنر دشواری است، نه تنها دشوار بسیار وقت‌گیر است. بهمین جهت در گذشته نیز تعداد هنرمندان سوخت کار همیشه معدود بوده است.

اغلب يك اثر سوخت را تعدادی از هنرمندان رشته‌های مختلف بطور مشترك انجام میدادند، یعنی يك گروه هنری مرکب از استادان خط، تشعیر، تذهیب و مینیاتور هر يك کار قسمتی از يك تابلو سوخت را به عهده می‌گرفتند. چنین بود که در قدیم «سوخت» را کمال هنرها میدانستند و آثار سوخت پرارزش‌ترین کارهای هنری بود.

مبداء هنر سوخت بطور دقیق در تاریخ مشخص نیست. کسی نمیتواند بگوید که اولین اثر سوخت بوسیله کدام هنرمند ایرانی و در چه دوره‌ای بوجود آمده است. قدر مسلم اینکه سوخت پس از مینیاتور متولد شد و نخستین هنرمندان سوخت برگزیده‌ترین مینیاتوریست‌های گذشته بوده‌اند.

رواج این هنر در عهد امیر تیمور گورکانی بود، چرا که امیر به این هنر علاقه بسیار داشت و هنرمندان سوخت کار را صله میداد و گرامی میداشت.

دوران صفویه یکی دیگر از اوجهای درخشان هنر سوخت است. در این دوره مینیاتور نیز کمال بیسابقه‌ای یافته بود و این نشانه نزدیکی بسیار این دو هنر است. سوخت مدتی راه انحطاط پیمود و مجدداً رونق یافت. معروفترین هنرمندان «سوخت معرق» محمد تقی صحاف بود که حدود يك قرن پیش میزیست. آثاری که از او مانده میراث‌های هنری گرانقدری است. «میرزا عباس خان ذوالفنون» نیز یکی از چهره‌های برجسته هنر سوخت است که ۴۰ سال پیش زندگی میکرد.

او عتیقه فروش بود.

نمونه دیگری از سوخت معرق
اثر خوش‌نویس زاده

و یا متن مینیاتور و تذهیب استفاده میکنند.

خوش‌نویس زاده به سال ۱۲۸۸ در اصفهان متولد شد. پدرش حاج میرزا محمد معلم از تذهیب‌کاران و خطاطان نامی بود. در مکتب پدر او با هنر آشنا شد. میگوید:

«پدرم زندگی را با هنر و هنر را با زندگی بطرز ظریفی آمیخته بود. در هنرمیزیست اما هنر را وسیله‌ای برای صیقل و تعالی روح میدانست. با این اعتقاد بود که کوشید از کودکی مرا هم بدنیای خودش بکشانند، بدنیای رنگین و پرجاذبه هنرها...»

از آنروز ۵۰ سال می‌گذرد، آنروزی را می‌گویم که پدرم برای نخستین بار مرا بطور جدی با القبای هنر آشنا کرد و نیم قرن است که من این راه را دنبال می‌کنم. هنر سوخت را نزد «میرزا عباس ذوالفنون» آموختم.

گرفته‌ام از آثار «سوخت» و مینیاتور «خوش‌نویس زاده» اینک نه تنها در موزه هنرهای زیبای تهران، در موزه‌های مختلف هنری جهان نگهداری میشود. پاره‌ای از این آثار بعنوان هدایائی که نمایشگر روح هنر و ملیت ایران است برای سران کشورهای بزرگ جهان فرستاده شده. چنین است که خوش‌نویس زاده از «ترومن» رئیس جمهور اسبق آمریکا، «الیزابت» ملکه انگلستان، استالین، کندی و خروشف تفدیرنامه دریافت داشته است.

از کارهای او ۶۶ مستشرق اروپائی فیلمبرداری کرده‌اند و این کارها منحصر به «مینیاتور» و «سوخت» نیست، او در انواع خط نسخ، رقاع، نستعلیق و در تذهیب، طلاکوبی، بویره، تشعیر کارهای ارزشمندی عرضه کرده است. «تشعیر» گونه‌ای طراحی است که مرغ و پرند و درخت و گلپوته را منعکس می‌کند. این طرحها را با رنگ و گاه رنگ و آب طلا و پاره‌ای از موارد با آب طلای خالص ترسیم مینمایند و از آن در حاشیه

او از استادان خبره و انگشتشمار این هنر بود. تنها نقص کارش این بود که طرح سوخت را خودش تهیه نمیکرد. نقص طراحی وی را کمال و ظرافت درختانش در سوخت جبران میکرد و از او هنرمندی چیره و بی بدل میساخت.

نخستین زمینه کار «سوخت معرق» خطاطی و تذهیب است. من پیش از آنکه به کار سوخت بپردازم مدتها در این زمینه تمرین و تجربه کردم. حتی مدتی به مینیاتور پرداختم. زمینه مشترک کار نخست آشنائی و سپس دوستی عمیقی بین من و «بهزاد» هنرمند نامدار - که یادم گرامی باد - بوجود آورد. ماحتی کارهای مشترک در زمینه سوخت و مینیاتور انجام دادیم و تا پایان زندگی بهزاد دوستی ما با فرستادن نامه های گاه و بیگاه که همه آنها را حفظ کرده ام به گرمی ادامه یافت.

هنر اگر به بازار بیاید از اصالت می افتد، به هرز میرود. هنر باید در خود تغذیه کند و از خود مایه بگذارد. اگر بخواهد وسیله سود و کسب و کار شود و پشت و بترین برود،

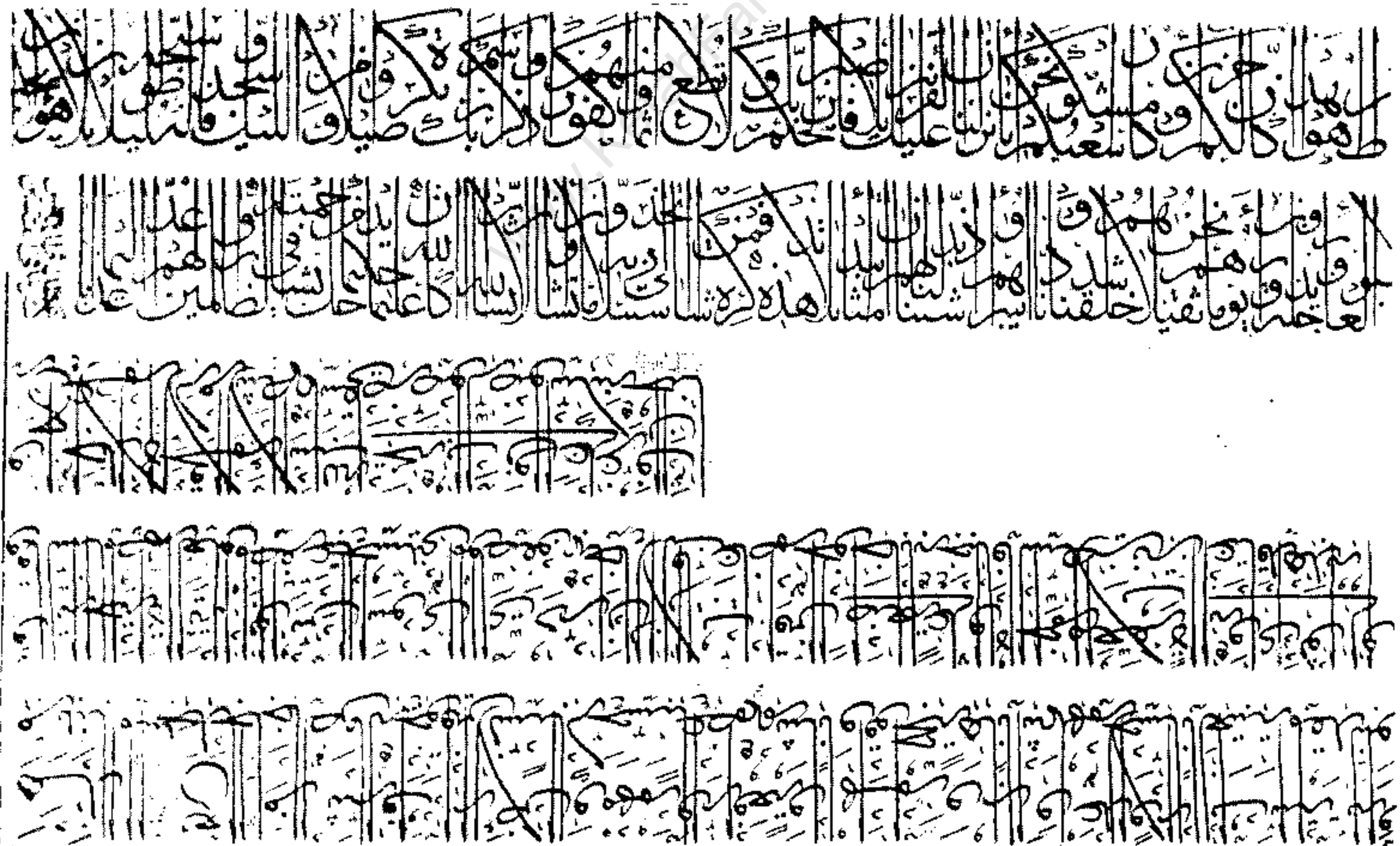
ناگزیر از صداقت دور میشود و هنری که صادق نباشد هنر نیست. «خوشنویس زاده» بر اساس چنین اعتقادی است که ادامه میدهد:

«کارهای سبك هنری مدتی است که در اصفهان زیاد شده. نه تنها در اصفهان در بسیاری از مراکز هنری این ملك. این کارهای كم ارج در انظار خارجی ها به قدر و منزلت هنرهای گرانمایه بومی و ملی ما لطمه میزند. اثر ارزشمند هنری كمتر در دسترس توریست ها و علاقمندان قرار میگیرد. در واقع يك موج سوداگری و سودجویی به دلالتان فرصت داده که به عرصه هنر هم قدم بگذارند. این آغاز يك انحطاط و یا لااقل يك پیراهی است.

شك نیست که هنرهای اصیل ما هرگز نمی میرند، اما برای آنکه آسیب و خدشهای به روح آنها وارد نیاید و هنرجویان جوان به گمراهی کشیده نشوند، لازمست که دولت از این هنرها حمایت کند، هنرمندان حقیقی را تشویق نماید و از رواج کارهای سبك و كم ارزش پیشگیری کند.

«هنر» گیاه شریفی است که به مراقبت بسیار نیازمند است...

نمونه ای از خط خوش نویس زاده

مراسم عامی باران در گوشه و کنار فارس

ابوالقاسم فقیری

از انتشارات اداره کل فرهنگ و هنر فارس

اهالی کوچک و بزرگ و زن و مرد عقب (گلی) راه میافتند و به در خانه‌های ده رفته و چنین میخوانند:
گلی، گلی‌نا - شاخ زرینا، گلی او مده دم خونتون - سی خاطر کل^۱ نونتون^۱ *.

باید توجه داشت که هر نیم بیتی را دسته‌ای میخوانند همینکه دسته اول کارشان تمام شد دسته دوم شروع میکنند اگر در منزلی باز باشد بدون هیچ پرس و جویی همه وارد آن خانه میشوند و گلی شروع میکند حیاط را جارو زدن با چوبی که بر آن سوار است و آن چوب را از چوب درخت نخل انتخاب میکنند و صاحب خانه موظف است که چون گلی بخانه‌اش آمده چیزی باو بدهد هر چیزی که به گلی بدهند قبول میکند زیرا چندین نفر کیسه همراه دارند که چیزهای بدست آمده را در آن میریزند. در اینجا اگر صاحب خانه چیزی بآنها داد باهم میگویند: خونه شاه مشتیش داد، خونه گدا هیچیش نداد - اگر صاحب خانه آب روی گلی ریخت همه باهم میگویند: نه^۲ او بی بارون بی^۲ - این مراسم ادامه دارد تا همه خانه‌های ده را سرزنند بعد چیزهای بدست آمده را در خانه یکی از ریش سفیدان ده میگذارند و در همانجا اعلام میکنند فردا شب بیائید شله^۳ گلی بخورید. زیرا میخواستیم قبله دعا برویم - فردا شب همه جمع میشوند شله رامیزنند و آنرا در سینی بزرگی که معروف به سینی فراشندی است میریزند و دور از چشم دیگران مهره‌ای را زیر شله پنهان میسازند بعد آتش را بین اهالی قسمت می‌کنند و یکی دو نفر مواظبند که مهره نصیب چه

بی بارانی برای روستائیان این سرزمین مصیبت بزرگی است، روستائیان فارس هم نه تنها از این بلا در امان نیستند بلکه میتوان جلوه‌ی این مصیبت را در بیشتر ایام سال از سیمایشان خواند. زارع فارسی همیشه چشم به آسمان دوخته است تا کی باران بیارد.

در فارس نیز مانند بسیاری از نواحی دیگر گندم را بیشتر بصورت بخش (دیم) کشت میکنند و پیداست که اگر سالی باران نبارد یا کم بیارد چه سرنوشتی در انتظار آنهاست. در هنگام بی بارانی هر گروه از مردم به طرزی خاص دعا میکنند و از درگاه خداوند میخواهند که کاری کند تا باران بیارد. آنچه در زیر میخوانید مراسمی است که در نواحی دشتی و دشتستان، فیروز، ممسنی و قریه سیف آباد و چاه انجیر سروستان بوشهر و ایل باصری انجام میگردد. این مراسم از آن مراسمی است که از زمانهای بسیار قدیم در زندگی آنها سابقه داشته که هنوز هم همچنان و با همان شکل خاص اجرا میشود. باشد که این مختصر مورد توجه خوانندگان صاحب دل هنر و مردم قرار گیرد.

دعای باران در دشتی و دشتستان

(بروایت ابراهیم جنگجو)

در دشتی و دشتستان هنگامیکه باران دیر کرده باشد همه کم و بیش از باران صحبت میکنند تا سرانجام تصمیم میگیرند که گلی Geli درست کنند. یک نفر از اهالی ده حاضر میشود که (گلی) شود وی را با برگ درختهای گوناگون منجمله درخت خرما میپوشانند کلاه کاغذی بر سرش میگذارند بر چوبی سوارش میکنند و چوبی هم به دستش میدهند سپس عده‌ای از

۱ - کل به فتح اول - تکه پاره‌ای از نان

* Geli - gelinâ - câx - zarinâ - geli - unade - danu xunatun - xâter-kale - nunctun.

۲ - نه آب نبود باران بود. Na-ov-bi-bârun-bi

۳ - آتش - شله Colle

کسی میشود بمجرد اینکه مهره نصیب کسی شد يك آسك^۴ بدوشش میدهند سپس همه جمع میشوند یکنفر قرآن روی سر میگذارد و دیگران با اتفاق آنمرد آسك بدوش با شادی و هلهله این ابیات را میخوانند :

پیرزن کوری تشنشه - لنگه آسك کولشه
قبله دعا می شیم - سی او خدا می شیم^۵

مجددا همه باهم میخوانند :
قبله دعا می شیم - سی او خدا می شیم

وبار اینطور میخوانند :

"مشتی جوی داشتیم - پس تلی کاشتیم - نصفی سوی تو -
نصفی سی مو^۶ - اله تو بزین بارون - سی مای عیال وارون^۷."
وبار میخوانند :

گلی ما تشنشه - لنگه آسك کولشه - قبله دعا می شیم -
سی او خدا می شیم .

در اینجا مردم واقعاً از روی قلب با خضوع و خشوع بی مانند این ابیات را میخوانند آنگاه یکی از ریش سفیدان جلو آمده ضامن میشود میگوید اگر تا فلان روز باران آمده که هیچ و گرنه مجدداً آسك را بدوشش میدهم و هر چه سنگ بیابان است به تنش خورد میکنیم بدین ترتیب دست از سر وی برداشته و به خانه هایشان برمیگردند تا روز مقرر اگر باران آمده که هیچ و گرنه دوباره سراغ همان آسك بدوش روز قبل میروند لنگه آسك را بدوشش میدهند باز قبله دعا میروند ابتدا مقداری سنگ بوی پرتاب میکنند سپس سوره ای از قرآن میخوانند و نماز طلب باران میخوانند تا خداوند آرزویشان را برآورده سازد آنچه در این مراسم جالب است صفا و پاکی بی مانند آنهاست که برای ما شهریه این صفا و پاکی مدتهاست که مفهوم راستین خود را از دست داده است .

دعای باران در نی ریز

(بروایت از احمد حق باعلی)

در نی ریز هنگام بی بارانی مراسمی بجای میآورند بنام شله شله^۸ بارون^۹، انجام این مراسم بدین طریق است که سرشب يك نفر از ریش سفیدان محل به بچه ها حالی میکند که وقت شله شله^{۱۰} است بچه ها هم یکدیگر را خبر میکنند عده ای با خود کیسه ، بعضی ها زنگ از همان زنگهائی که بگردن گوسفندان آویزان میکنند ، چند نفری هم کاسه بدمت سر دکه

محل جمع میشوند بعد درحالی که زنگها را بصدا در میآورند در کوچه ها راه میافتند و در خانه ها رفته و اینطور میخوانند :
شله ، شله شله^{۱۱} بارون - ای خدا بده بارون - بارون نمی یاد بارون - از دست گنه کارون - گندم بزیر خاکه - از تشنگی هلاکه .

بیت آخری را دو مرتبه میخوانند معمولاً صاحب خانه چیزی بآنها میدهد که بعنوان تشکر میگویند :

ای خونه شربت فنده که خدا درش نبند^{۱۲}
واگر چیزی بآنها ندادند و مأیوس شدند چنین میخوانند :
کنیمه و کنیمه شاه اله خونت بتمه^{۱۳}

چیزهای جمع آوری شده را میفروشد و مواد اولیه حلیم را میخرند و شب بعد در کنار مسجد محل دیگها را یار میگذارند و عده ای از اهالی پای آن مینشینند و دعا میخوانند تا نیمه های شب که حلیم پخته شود و اکثراً بعنوان تبرک از این حلیم میبرند و میخورند احیاناً اگر حلیم تلخ و بد مزه و یا سیاه شود مردم آنرا بفال بد و اگر خوش مزه شد آنرا بفال نیک میگیرند و یقین دارند که به مرادشان که همان آمدن باران است میرسند .

دعای باران در ممسنی

میخوایم بریم قبله دعا - بلکه خدا رحمش بیات - سی بندگان روسیاه - یه قطره آبی بیات .
در ممسنی هنگام بی بارانی بچه های دهکده دسته ای ده بیست نفری تشکیل میدهند و هر کدام دوسنگ به دست میگیرند و بهم میزنند و میخوانند :

هَدرسه آی هَدرسه هَدرسه آی هَدرسه^{۱۴}

الله تو بزین بارون - رزق عیال وارون
آنگاه همگی بدر خانه ها میروند و چیزی درخواست میکنند و صاحب خانه باندازه توانائیش مقداری هیزم یا گندم یا برنج یا پول بآنها میدهد و کودکان بعنوان تشکر میگویند :
خونه گچی - پر همه چی .

اما اگر صاحب خانه چیزی بآنها نداده باشد میگویند :

۴ - آسك - دست آس .

۵ - برای آب خدا «باران» میرویم . Si-ov-Nodâ-micim

۶ - نصفی برای من . Nesfi-si-mo

۷ - مای - ماما . Mây

۸ - Coll - col - col - bârun

۹ - ای - این .

۱۰ - بتمه - خراب بشود .

Koteme - o - koteme câllo - xunat - loteme

۱۱ - Hadorse - ây - hadorse

خونده گدا هیچمون نداد .
یا :

خونده که خشکه خشکه پرش گی تيله مشکه^{۱۲}
خونده که تنگه تنگه پرش چال پلنگه
اما اگر صاحبخانه روی بچهها آب پاشید آنها چنین
میخوانند :

آبش دادی نوش بده آبش دادی نوش بده
یا :

ترم کردی خشکش کن ترم کردی خشکش کن
آنگاه سرسته کودکان چیزهای بدست آمده را میفروشد
و خرما میخرد و در میان یکی از خرماها ریگی پنهان میکند
و بچهها هر يك یکی از خرماها را بر میدارند خرمائی که ریگ
در آن پنهان است به هر کس برسد کودکان دیگر شروع به زدن
او میکنند تا اینکه یکی از کودکان ضامن میشود و ضمانت
میکند که اگر تا سه روز دیگر باران آمد که هیچ و گرنه حاضر
است بجای او کتک بخورد. بعد از سه روز اگر باران آمد دیگر
کتکی در کار نیست و گرنه ضامن را میگیرند و میزنند باز هم
مراسم دنبال میشود .

دعای باران در سیف آباد سروستان (بروایت خدایار احمدی)

در قریه سیف آباد سروستان هنگام بی بارانی مراسمی بجای
میاورند بنام کسنگلون^{۱۴}. ماجری از این قرار است که عده ای
از بچهها جمع میشوند و مردی را بنام رئیس انتخاب میکنند که
آنها کوسه مینامند. کوسه ریش و سیل سفیدی میگذارد زنگی
بر گردن میاویزد و دوشاخ در سرش ترتیب میدهند نمادی بر پشت
دارد و چوبی مانند عصا در دست میگیرد. کوسه شروع به نواختن
زنگ میکند بدین ترتیب همه متوجه وجود کوسه میشوند
و کوسه در جلو و بچهها از عقب سرش حرکت میکنند و بهمه
خانهها سر میزنند و اینطور میخوانند :

کوس کوس کرونه امید خدا بارونه
خدا بده بارون بهر عیال و بارون
خدا بده رحمتی از بهر یه تکه نون

بهر خانه ای که رسیدند کوسه زنگ «قربوس» Garbus
خود را صدا در میآورد صاحبخانه در را باز میکند و همه
وارد میشوند و با شادی در حالیکه بیلا میپزند چنین میخوانند:
کسنگلون نادرشا بارون زده رو بشا^{۱۵}

۱۲ - پر است از فضله بچه موش

xuney - ke - xocke - xocke - porec - gi - tile - mocke

۱۳ - Kuss-kuss - karune

۱۴ - کسنگلون Kosangalun

۱۵ - گندم بش «بخش» دیم کاری -

Kosangalun - nâder-câ - bârun - zade - ru - baccâ

دعای باران در قریه چاه انجیر سروستان (بروایت از جواد جوکار)

در چاه انجیر سروستان هنگام بی بارانی بچهها جمع شده
و يك نفر را که قادر به خنداندن دیگران باشد انتخاب میکنند
ابتدا این شخص را نمدهوش میکنند که اگر روی آن آب ریخته
شود سرما نخورد ریش و سیل انبوهی هم برایش تهیه میکنند
و دو تخت ملکی (نوعی گیوه) هم دو طرف سرش نهاده می بندند
باین ترتیب معلوم است که وی چه ریختی بهم میزند بر چوبی
بلند سوار میشود سر چوب زنگی آویزان است و همچنین بر گردن
این شخص زنگی میاویزند بندی هم بر چوب می بندند که
دنباله اش در دست یکی از اهالی است و این کار را بخاطر این
انجام میدهند که وی نگریزد چون دائم اینطرف و آنطرف
حرکت میکند و قعد فرار دارد. وی را پیر مرد مینامند.
و بدر خانهها میروند و بدر هر خانه ای رسیدند از پیر مرد میپرسند:
از کجا میآئی؟

پیر مرد : ازما زندرون

چی چی آوردی؟

پیر مرد : برف و بارون

چند تا بچه داری؟

پیر مرد : هزار تا

چند تا را آب پرده؟

پیر مرد : ۲۰۰ تا

پنج من جوی داشتیم
ما بچه های نادون
پشت تلی کاشتیم
امید رحمت داشتیم

کافی راه میافتند و بسوی محلی بنام (قبله دعا) دسته جمعی
شروع میکنند به خواندن :

بار بارونی Bâr - bâruni
شار شارونی Clâr - caruni
الله تو بده بارون
سی مای عیال وارون^{۲۰}
مشت جوی داشتیم
سرتلی کاشتیم^{۲۱}
بارون ز دودر اومد
مشتی مو ، مشتی تو^{۲۲}
مشتی خیر بارونی^{۲۳}

و دم هرخانه ای توقف میکنند و ادامه میدهند :

تال خیز می مشتک^{۲۴}
یه تکه نانسی مشتک^{۲۵}
یه دسته دونی مشتک^{۲۶}

که قسمت اول را يك عده و کلمه (مشتک) را عده ای دیگر
در جواب آنها میگویند و صاحب خانه هم بسته به وسعش مقداری
حبوبات - هیزم - پول و یا چیزهای دیگر که بکار فرام آورده
آش بخصوصی که خواهند پخت بیاید به آنها میدهند و نیتی
هم میکنند. در این هنگام یکی از بزرگترها میخواند :

بچه دار جمعیت جواب میدهند آمین
ننه دار جمعیت جواب میدهند آمین
خونه دار جمعیت جواب میدهند آمین
بو ادا دار^{۲۷} جمعیت جواب میدهند آمین

بدین ترتیب دسته راهش را ادامه میدهد و گاهی سررا
متوجه آسمان کرده میخوانند :

ای بارون مرواری
تا کی تو نمی باری ؟

- ۱۶- گرده Gerde نوعی نان .
- ۱۷- پاش - برخیز ، بلند شو . Pâc
- ۱۸- بیا (با تشدید وسط بیاید).
- ۱۹- بشیم - برویم . Becim
- ۲۰- سی - برای .
- ۲۱- تل به ضم اول . تپ . Tol
- ۲۲- مو - من .
- ۲۳- خیر بارونی به نذر بارونی .
- ۲۴- يك شاخه هیزم - تال . Tâl
- ۲۵- پاره نان .
- ۲۶- حبوبات بقدر يك كف دست .
- ۲۷- بنددار .

در اینجا کوسه زنگ خود را گاهی آرام و گاهی بشدت
بمدا در می آورد و صدای لرزان میگوید : بدادم برسید .
صاحب خانه میپرسد پیرمرد چی شده ؟
کوسه میگوید : بچه هام سیل برده به رودها - سپرده
رودها گوهرا نم - بخلق ماهی برده . صاحب خانه مقداری آرد
و یا پول بآنها میدهد و هنگامیکه از خانه بیرون میروند کمی
آب روی آنها میریزد و بدین ترتیب همه خانه های ده را
میگردند. بعد همه در میدانچه ده جمع میشوند. کوسه آردها را
خمیر کرده و گِردِده^{۱۶} میپزد و وسط یکی از نانها ریگ مینهد
و همچنین از پولهای بدست آمده قند و چای درست میکنند
ضمناً بونه Bute (خارهای صحرائی) آورده آتش میزنند
و لباسهای خود را با آن خشک میکنند و میگویند که باران مارا
خیس کرده . آنگاه کوسه شروع میکند به قسمت کردن گرده
و چای ، چای را مخصوصاً بی قند و داغ به بچه ها میدهند تا
مداایشان در آید هر که اظهار گله کرد کوسه بعنوان اینکه
فرزندش سربچی کرده شروع میکند وی را کتک زدن تا اینکه
یکی ضامن میشود و میگوید اگر تا چند روز دیگر باران آمد
که هیچ و گر نه حاضرم جای او کتک بخورم البته چون بچه ها
با صفائی مخصوص این مراسم را بجای میآورند چه بسا در وقت
معین باران میبارد و آنها به آرزویشان میرسند .

دعای باران در بوشهر

(بروایت ابوالقاسم ایرانی)

تا ده سال پیش از این بیشتر و امروز روز کمتر زمستانهائی
که باران دیر میکند و خطر خشکسالی احساس میشود مردم
هر کوی و برزن بوشهر بسرپرستی ریش سفیدان و بزرگترهای
خود شب جمعه ای را انتخاب میکنند اجتماعی تشکیل میدهند
و دیگران را با گفتن :

پاش تا بریم قبله دعا^{۱۷}
بلکه خدا رحمتش بیا^{۱۸}
بیا تا بشیم قبله دعا^{۱۹}
بلکه خدا رحمتش بیا

به جمع شدن دعوت میکنند جمع که جور شد ، عده بحد

و وقتی به محل قبله دعا رسیدند سر بسته که از همه مسن تراست و آتش در منزل او پخته خواهد شد میگوید : او انبارها ، او^{۲۸} ندارن و جمعیت میگوید خدا بده - بچه ها نون ندارن جمعیت میگوید خدا بده - بوجیلا^{۲۹} دون ندارن جمعیت میگوید خدا بده^{۳۰} و باز :

بار بارونی
شار شارونی
الله تو بزنی بارون
سی مای عیال وارون

و این مراسم را همینطور تکرار میکنند تا بارون بیارد - روزی که باران یارید با استفاده از چیزهای جمع آوری شده آشی میزنند و در ضمن چند سکه هم در آن میاندازند. آتش را کاسه کاسه میان خانه ها بیکه کمک کرده اند قسمت میکنند و عقیده دارند که هر کس در کاسه آتش سکه پیدا کند به مرادش میرسد. در اولین روز نزول باران در اکثر خانه های بوشهر معجونی بنام خرما شیر که پیشاپیش از خرما یی هسته - شیر خرما - کنجد و مغز گردو درست و آماده کرده اند به یمن باران آمدن میخورند و دسته جمعی میخوانند :

بارون تیره ، تیره
دسا، تو خرما شیر^{۳۰}

دعای باران در ایل باصری

(بروایت از عبدالله جوجین)

در ایل باصری هنگام بی بارانی مراسمی بجای میآورند بنام کسنگلون که بدان عروس باران هم میگویند. ابتدا یکی از جوانان ایل که از هر لحاظ شایسته تر از دیگران باشد انتخاب میکنند ریشی از موی بز درست کرده صورتش را به آرد سفید میکنند. نمدی آورده عوض اینکه دستها را در آستین نمد کند پاهایش را در آستین نمد کرده و نمد را با کمر بندی محکم به کمر می بندند .

زنکی هم به گردن آویخته - دستاری هم بر سر می بندند که بدان پیرمرد میگویند. وی با قیافه افسرده و یا ژستی بخصوص هنگام غروب يك يك چادرها را سرمیزند البته جوانها و بچه ها و گاهی هم پیرمردان وی را همراهی میکنند.

سجده اینکه به اولین چادر رسیدند چنین میخوانند :

کسنگلونم شاخ زرونم
Kosangalunom - câxzarunom
بادها را بردیم بارون آوردیم
و باز میخوانند :

بکمن جوی داشتیم سر تلی کاشتیم
خدا بده بارون برای گله دارون
خدا بده بارون برای عیال وارون

آنگاه همان جوان نمذپوش در حالیکه بیالا میبرد چنین میخوانند :

بارون آوردم شیرینی میخوام .

در این موقع صاحب خانه باندازه توانائی و سخاوتش چیزهایی به آنها هدیه میکند که معمولاً هدایای آنان برنج - آرد - قند و چای - روغن - خرما و غیره میباشد . در این موقع صاحب چادر میپرسد : پیرمرد کی بارون میاد ؟

پیرمرد پاسخ میدهد : انشاء الله هفت روز دیگه . این دسته بعد از سرکشی به تمام چادرها به میعادگاه خود برمیگردند و شروع به تهیه شام میکنند. آردها را بصورت خمیر رقیقی در آورده و نانی درست میکنند که در اصطلاح محل بدان سولک^{۳۱} Sulak میگویند. در بین خمیرها هفت دانه ریگ تمیز ریز جا میدهند و هر کدام از ریگها در دهان هر کس وارد شد او را مقبلاً میزنند تا عده ای جلو آمده ضامن میشوند. ضامنها قول میدهند که تا هفت روز دیگر باران بیاید و بدین ترتیب مراسم دنبال میشود . هنگامیکه باران شروع به باریدن کرد بچه های ایل این ترانه را میخوانند :

بارون بارون بهاره کاکام تازی سواره
سوار اسب هاره میره بچنگ توره^{۳۱}
توره میگه من مستم شمشیر کله بدستم^{۳۲}
اگه خدا میخواستم قاضی کوررامیکشتم.

۲۸- آب انبارها آب ندارند .

۲۹- جوجه ها - بوجیلا . Buçillâ

۳۰- دستهایم .

۳۱- توره همان شغال است .

۳۲- کله Kule شمشیر سرشکسته .

تمدن و فرهنگ ایران باستان

نوشته‌ی : جمشید کاوشچی کاترک
ترجمه‌ی : دکتر فرهاد آبادانی

تمدن و فرهنگ هر کشوری هم‌زمان با تاریخ آن کشور است. بكمك آثار کتبی، باقیمانده آثار باستانشناسی، آزمایش‌های نوین، سنگ‌نبشته‌ها، آثار باقیمانده کتبی بر روی ظروف گلی و نیز بكمك تحقیقات علمی جدید، میتوان درباره گذشته کشوری و نیز تاریخ و سوابق تاریخی ملتی و همچنین اهمیت و نفوذ تمدن و فرهنگ آن کشور بگفتگو و بحث پرداخت.

تمدن با خوشبختی و پیشرفت هر کشور و ملتی ارتباط مستقیم دارد، در صورتیکه فرهنگ هر کشور مربوط است به پیشرفت اخلاق مردم هر کشور یا بعبارت دیگر تمدن و فرهنگ همانند دانه‌های زنجیر بهم پیوسته‌اند.

در تاریخ تمدن‌های کهن جهان، ایران برجسته‌ترین و مهمترین سهم در بخشیدن زندگی و درخشش، بدیگر مردم جهان داشته است. درحالیکه از بسیاری از اقوام کهن جهان اثری برجای نمانده است، ایران و فرهنگ و تمدن آن در برابر حوادث گوناگون روزگار برای هزاران سال، پایداری نموده و برجای مانده است. تنها همین يك نکته برای عظمت و بزرگی ایران و تمدن و فرهنگ گذشته‌اش کافی است.

در روزگار پادشاهی هوشنگ شاه پیشدادی بوده که ایران، انواع و اقسام اسباب و ابزار آهنی ساخت و نیز بکندن قنات موفق شد. معروف است که جانشین هوشنگ شاه یعنی تهمورس هنر خط و نوشتن را از دیوان آموخت. اما درخشنده‌ترین دوران، زمان پادشاهی شاه جمشید بود که سرزمین ایران بنام «ایران و بیج بزرگ» و با تمدنی درخشان اداره می‌شد.

شاه جمشید، مردم را به چهار گروه تقسیم کرد. این چهار گروه عبارت بودند از طبقه روحانیون، جنگ‌آوران، کشاورزان و هنرمندان. شاه جمشید دستور داد تا راهها را بسازند و نیز کشتی جهت بحریمائی، در روزگار وی ساخته شد. در روزگار او بود که بمردم هنر بافندگی آموخته شد و توجه مخصوص نسبت به بهتر زیستن مردم داشت.

دوران سلطنت شاه جمشید را همانند دوران پریکلس، دوره طلایی تاریخ گفته‌اند. همانطور که در اوستا آمده است: «در روزگار جمشید، نه سرمای شدید بود و نه گرمای زیاد، نه مرگ زودرس بود و نه رشک و حسد و خودخواهی، هنگامیکه پسر و پدر باهم میرفتند هر دو چون جوان پانزده ساله مینمودند و شناخت پدر از پسر مشکل مینمود». .

آنطور که در کتاب وندیداد آمده است: در روزگار جمشید، بسبب ازدیاد جمعیت، سه بار جهان گسترش یافت. اهورامزدا، از شاه جمشید خواست که مقام پیامبری و راهنمائی مردم آن روز را بپذیرد، اما او با کمال فروتنی، از این امرپوزش خواست. ولی درغرض، پذیرفت که مردم را به تقوی و پاکدامنی و راستی و درستی رهنمون شود و آنها را بیک زندگانی شادی بخش راهنما باشد.

اهورامزدا جمشید را بآمدن سیلی وحشتناك آگاه ساخت، بنابراین شاه جمشید همت

به بنای باغی گذاشت تا مردم و حیوانات را از خطر نابودی برهاند و آن باغ بنام «ورجمکرد» مشهور است. این مطلب که از فرگرد دوم وندیداد آمده است، می‌رساند که شاه جمشید در دوران یخ‌بندان و در حدود یازده هزار سال پیش میزیسته است. جمشید بافتنخار جاودانی نائل شد. هزاران سال از زمان وی می‌گذرد اما هنوز مردم ایران نوروز را جشن می‌گیرند این روز همان روز بر تخت نشستن شاه جمشید است که نذتها مردم ایران آنرا گرامی میدارند و جشن می‌گیرند، بلکه مردمان برخی کشور دیگر نیز همانند پارسیان در هندوستان و پاکستان و سایر نقاط جهان، آنرا جشن می‌گیرند و بزرگ میدارند.

در روزگار شاه فریدون بود که ضحاک ستمگر به بند اندر کشیده شد و صلح و آرامش جای جنگ و ناامنی را گرفت و هم در زمان او بود که علم پزشکی و دانش جراحی ترقی شایان توجه نمود. در این زمان، بدانشجویان رشته پزشکی، خواص گیاهان طبی، در درمان دردها، آموخته شد. همچنین، در این روزگار بود که دانش دامپزشکی پیدا آمد. برای پزشکان، در برابر معالجه بیماران، حق الزحمه‌هایی تعیین شده بود که هیچ پزشکی حق نداشت بیش از آن میزان تعیین شده، از بیماران دریافت دارد - برای درمان بیماریهای روحی، بیماران را با کلام «مانترا» یا «کلام مقدس» معالجه مینمودند. این روش معالجه در آن روزگار، بهترین راه علاج بیماران شناخته شده بود. میدانیم که رستم، پهلوان نامی ایران، با یک عمل جراحی چشم بدین جهان گشود. این کار در روزگار منوچهر شاه، نوه و جانشین شاه فریدون، صورت گرفت. گفته اخلاقی معروف: «پاکیزگی، نزدیکترین راه رسیدن بخداست» را ایرانیان بامتان به بهترین وجهی عمل میکردند. نظافت و پاکیزگی برای هر کس، از ابتدای طفولیت، جزو مهمترین وظیفه بود. به مسئله «عقل سالم در بدن سالم است» اهمیت فوق العاده داده می‌شد. ایرانیان باستان در پاک نگهداشتن آب و باد و خاک و آتش، سعی وافر داشتند و میکوشیدند که با پاک نگهداشتن محیط اطراف خویش، سبب پراکنده شدن میکرب و سرایت امراض بدیگران نشوند. در کتاب وندیداد، درباره دوری از امراض و نگهدار و خویشتن را دور نگهداشتن از کثافات دستورات اکید آمده است. حتی در روزگار کنونی و با همه پیشرفتهائی که در بهداشت عمومی شده، معهذایک پزشک و یک میکروشناس بشگفتی و اعجاب درمیانند، هنگامی که از مندرجات کتاب وندیداد درباره جلوگیری از امراض و سرایت آن توسط میکرب، بدیگران آگاهی حاصل مینماید.

در روزگار پادشاهان پیشدادی، در بهداشت عمومی و ترویج حفظ الصحة برای تندرستی مردم، کوشش فراوان میشد.

در طی قرون و اعصار، مذهب ایران باستان، بنام مذهب یکتاشناسی در جهان شناخته شده است. حتی پیش از ظهور آتش زرتشت، پیغمبر ایران باستان، و در روزگار پادشاهان پیشدادی، مردم بستایش یک آفریننده بنام «مزدا» معتقد بودند و به همین جهت در شاهنامه فردوسی بآنها عنوان «مزدیسنی» یعنی پرستنده «مزدا» داده شده است.

در روزگارانی بس دور، اجداد ایرانیان و هندوان که آریائی خوانده میشوند، در یک جا و با هم زندگی میکردند. بواسطه عدم توافق مذهبی، این دو برادر از هم جدا شدند. این خود یکی از دلایل تمایل ایرانیان بسوی یکتاپرستی است. زرتشت پیغمبر ایران باستان، این گرایش بسوی مزدپرستی را با تغییرات اساسی دیگر در هم آمیخت و مذهبی که مبنای آن بر یکتاپرستی استوار است بجهانیان عرضه داشت. هر زرتشتی در هنگام بستن کشتی، بند بندگی زرتشتیان میسراید: «من استوارم بکیش مزدیسنی که آورده زرتشت است. می‌ستایم پندار نیک را، می‌ستایم گفتار نیک را، می‌ستایم کردار نیک را، می‌ستایم دین نیک مزدیسنی را که بر ضد جنگ و خونریزی و دور کننده سلاح است. اهورامزدا را آفریننده تمام هستی‌ها میدانم».

با ارتباط این موضوع، جا دارد که در اینجا سخنی از پرفسور ویلهلم گایگر آلمانی نقل

شود که می‌نویسد: «بغیر از قوم بی‌اسرائیل، هیچ ملت کهن دیگر بجز ایرانیان عصر اوستا در مشرق زمین، نتوانست چنین نقطه رفیعی از مذهب برسد. در هیچ نقطه دیگر از جهان مردم اینطور فارغ از الهه‌پرستی نبودند. این ایرانی‌ها بودند که بسوی یکتاپرستی گراشیده بودند»

همانطور که در اوستا، از پادشاهان سلسله پیشدادی چون هوشنگ، تهمورس، جمشید و فریدون و پهلوان نامبرداری چون گرشاسپ سخن به میان است، هم‌چنین از پادشاهان و پهلوانان دوره کیانیان چون کیکاوس، کیقباد، کیخسرو، گشتاسب و آشو زرتشت سخن رفته است.

آثار نوشته در زبان اوستا فراوان و در علوم مختلف بوده است. اشوزرتشت، پیغمبر برگزیده اهورامزدا بود که برای راهنمایی انبای بشر باین جهان فرستاده شد. او حامل همان پیام‌های آسمانی بود، که در گاتها آمده است. بیست و یک نسا اوستا، که در علوم مختلف چون طب و هیئت و نجوم و غیره بود، زرتشت برای راهنمایی مردم جهان آورد. آنطور که پلینی Pliny مینویسد: اوستا بر روی دوازده هزار پوست و با خط زر و در دو میلیون سطر شعر بوده است. در هنگام حمله اسکندر مقدونی بایران و آتش زدن کتابخانه تخت جمشید، نسخه از اوستا که در کتابخانه مذکور نگهداری می‌شد، بدم آتش رفت و سوخت، پس از این واقعه اسفانگیز، دوباره در روزگار اشکانیان و ساسانیان بجمع‌آوری اوستا پرداختند و همانند سابق آنرا در بیست و یک کتاب تنظیم کردند. متأسفانه، یکبار دیگر در هنگام حمله تازیان بایران، باین گنج بزرگ حمله جبران‌ناپذیر رسید که امروز فقط پنج کتاب از بیست و یک کتاب باقیمانده است. در میان این پنج کتاب، تنها کتاب «وندیداد» است که بطور کامل بدست ما رسیده است.

خوشبختانه در کتابهای هشتم و نهم دینکرد، که یکی از کتب معتبر و مهم پهلوی است، خلاصه از بیست و یک نسا اوستا آمده است و از همین جا میتوان پی‌بعضمت اوستا برد. با مقایسه اصل کتاب «وندیداد» که امروز در دست است با خلاصه از آن که در دینکرد آمده است ملاحظه میشود که این خلاصه تا چه اندازه با اصل کتاب مطابقت دارد.

در ایران باستان، شوهر را «رئیس خانواده» می‌گفتند در حالیکه زن «کدبانوی خانواده» لقب داشت. «رئیس خانواده» و «کدبانوی خانواده» از نظر مقام اجتماعی هر دو با هم برابر بودند، در صورتیکه وظیفه این دو نفر از یکدیگر جدا بود. در اوستا نیز، از برابری حقوق زن و مرد گفتگو شده است. در ایران باستان از تشکیل خانواده منظور عالی‌تر مورد نظر بود تا اینکه فقط باز دیاد نسل پیردازند. هدف از زندگی آنطور که در مذهب زرتشت آمده است، کار و کوشش و مبارزه با بدی‌ها و زشتی‌هاست. بنابراین هدف عمده از ازدواج نیز تحرك اجتماع است با تحویل دادن نسل نیرومند و تندرست با اجتماع از این جهت است که مجرد زیستن و از تشکیل خانواده سر باز زدن، در مذهب زرتشت پسندیده نیست و مادری قابل ستایش است که آرزویش داشتن فرزندان ذکور است. ازدواج با یک زن، در ایران باستان مرسوم بود و همینگونه نیز عمل میشد. مادری که صاحب فرزندان بیشتر میشد، بافتخارات مختلف نائل می‌شد.

در اوستا، پاکدامنی و عفت زنان ستوده شده است. در گاتها هدف عمده تشکیل خانواده بر اساس عشق و محبت طرفین استوار است. در نمازگاه ایوسرتیوم «= نماز شب» زنان پاکدامنی که راست و درست در اندیشه و گفتار و کردار باشند، زنانی که با آموزش و پرورش درست بار آمده‌اند و زنانی که نسبت بشوهرانشان وفادار و فرمانبردار و فداکار باشند ستوده شده‌اند.

در رام یشت آمده است که هر دختر جوانی آرزو مند است، که با مردی ازدواج نماید که جوان، زیبا، تندرست، جدی، کوشا، دانش‌آموخته و خوش اخلاق باشد. در فروردین یشت، آنجائیکه بفروهرهای جاودانان پاکان و نیکان و پهلوانان و میهن‌پرستان، درود فرستاده شده، نام بسیاری از زنان و دوشیزگانی که در ردیف مردان جاودانی بوده‌اند، دیده می‌شود. سن قانونی، برای دوشیزگان پانزده سالگی، جایز شمرده شده است. ازدواج در طفولیت و بسن‌های خیلی کم، در ایران رایج نبوده بلکه ممنوع بوده است. راجع به مهریه و سهم زن از ماترك شوهر در ایران

باستان، درجائی بدرستی مطلبی ذکر نشده است.

زیبایی يك زن در اوستا اینطور وبا این توصیف آمده است: «زیبا، نیرومند، بلند، هوشیار، با بازوان سفید، سینه برآمده، راست بالا وبا صورت درخشان».

در شاهنامه فردوسی، از داستان پهلوانی زنانی چون گردآفرید و دربرزنامه ازبانو گشسب، دختر رستم پهلوان نامی ایران، در زمان جنگهای ایران و توران، گفتگو میان است. در این دوران، تعلیم و تربیت از سن هفت سالگی برای پسران و دختران عمومیت داشت، و حتی پیش از این سن نیز در خانه و بوسیله والدین اصول اخلاقی بفرزندان تعلیم داده میشد. در سنین بین هفت و ده سالگی هر کودک زرتشتی، با پوشیدن سدره و بستن کشتی، بگروه زرتشتیان جهان می پیوست، تعلیم و تربیت برای پسر و دختر یکسان بود.

بهمان اندازه که به پرورش روح اهمیت داده میشد، به پرورش جسم نیز اهمیت میدادند. اسب سواری، تیراندازی، هنر بکار بردن اسلحه ها مانند گرز، خنجر، نیزه، سپر، تیغ و هم چنین فن کشتی گرفتن برای هرجوان از واجبات بود. ایرانیان قدیم در اینگونه هنرها مشهور جهان بودند. یکی از نمونه های حیرت آور هنر تیراندازی همان آرش کمانگیر معروف است که داستان تیراندازی و هنرنمایی او به تفصیل در اوستا آمده است و همچنین مورخین معروف ایرانی نیز آنرا ذکر کرده اند. روابط بین استاد و شاگرد بسیار دوستانه بود. در طفولیت هر کودک را با صفات راستی، درستی، امانت، سادگی و صداقت بار می آوردند و نیز او را برای خدمت بشاهنشاه ایران و میهن آماده می ساختند.

یکی از صفات لازمه هر معلم دینداری و میهن پرستی او بود. فرا گرفتن دانش دینی مقدمه و اساس آموزش هر دانش دیگر بود.

مورخینی چون هرودت و گرنفون، روش تعلیم و تربیت را در ایران باستان ستوده اند. از زمانهای بسیار دور، روش حکومت در ایران، شاهنشاهی است. مراسم تاجگذاری همیشه در میان سرور و وجد و شادی مردم، انجام می شد. در هنگام تاجگذاری شاهنشاه با دست خود تاج بر سر می نهاد. هنگامی که پادشاهی در دوران سلطنت میخواست کناره گیری کند، با دست خود تاج را بر سر ولیعهد که وارث تاج و تخت بود می نهاد. این رسم پادشاهان کیان، یکبار دیگر در چهارم آبان ماه ۱۳۴۶ در هنگام تاجگذاری شاهنشاه آریامهر، در ایران تجدید شد، بدین معنی که شاهنشاه با دست خود تاج بر سر خویش نهادند و نیز شاهنشاه بر سر شهبانو نیز تاج گذاشتند.

در اوستا، از پادشاهان سلاطین پیشدادی و کیانی گفتگو شده است. پادشاه مقام سلطنت دنیوی و نیز ریاست مقام معنوی را بر عهده داشته است. در اوستا از برای قندرستی و پیروزی پادشاه دادگر دعا شده است. در شاهنامه از صفات شجاعت و عقل و جلال و عزت و زیبائی پادشاهان کیانی صحبت شده است. در کتاب بسیار زیبا و ارزنده آقای دکتر ذبیح الله صفا تحت عنوان «آئین شاهنشاهی ایران» درباره این رسم باستانی از کهن ترین روزگار تا زمان حاضر به تفصیل بحث شده است.

طبقه موبدان و پیشوایان مذهبی، در روز گاران کهن، اهمیت فوق العاده داشتند، آنها این مقام را با مهارت و شایستگی و قدرت فوق العاده اخلاقی و معنوی بدست آورده بودند. در اوستا درباره شایستگی و شرایط مقام پیشوائی و روحانیت بحث شده است.

پس از مقام پیشوائی در ایران قدیم مقام سپاهیگری، دارای اهمیت بود. پادشاه شخصاً در رأس این تشکیلات قرار داشت. در بیشتر مواقع و در هنگام جنگ با دشمن، فرماندهی سپاه بعهده شخص پادشاه بود و فرمانده سپاه، دشمن را برای جنگ تن بتن دعوت مینمود.

در شاهنامه آمده است که شاه کیخسرو رئیس و فرمانده سپاه دشمن را که افراسیاب تورانی بود، بمبارزه تن به تن دعوت کرده و او را بخونخواهی پدرش سیاوش کشت. این داستان در اوستا

نیز آمده است. هم‌چنین رستم، پهلوان نامی ایران نیز سوگند یاد کرد که تا کین خون سیاوش را از توراتیان نستاند، آرام ندهند.

دراوستا و نیز در شاهنامه آمده است که پادشاهان برای پیروزی در جنگ از اهورمزدا درخواست یاری مینمودند. در آن روزگاران، جنگ با رحم و مروت بیشتری انجام میشد تا در این زمان، پادشاهان ایران هنگامیکه در جنگها پیروز میشدند، نسبت باقوام مغلوب با منتهای محبت رفتار میکردند. در زمان جنگ خوراک سربازان ایران شیر و نان و گوشت بود.

درباره نظم و ترتیب سربازان ایران، در یک‌نسک گمشده اوستا که خلاصه از آن در دینکرد آمده به تفصیل صحبت شده است. علاوه بر کتاب اوستا در کتابهایی چون شاهنامه، گرشاسب‌نامه، برزنامه و فرامرنامه نیز مطالبی درباره انضباط سربازان در ایران باستان میخوانیم.

اشو زرتشت درباره کشاورزی نیز تاکید فراوان فرموده است. در وندیداد آمده است که: «هر کس غله میکارد او اشوئی میکارد». زمین نکاشته، هنگامیکه با کشت و زرع آبادان شود خشنود می‌شود. پیش از اینکه قطعه زمینی برای کشت و زرع آماده شود باید از هرگونه آلودگی پاک شود. اگر در زمینی جسد مرده یا نعش حیوانی بخاک سپرده باشند پس از آنکه از آلودگی‌ها پاک شود، یکسال نیز از هنگام پاک‌ی می‌بایستی سپری شود تا قابل کشت و زرع باشد. هر کس از این دستور سرپیچی میکرد، سزاوارتنیه بود. کشت‌گندم بر کشت سایر حبوبات برتری داشت. سگ با وفاترین دوست کشاورز بود. کشاورز در نگهداری گله و رمه نیز میکوشید، در میان حیوان اهلی مخصوصاً به گاو توجه فراوان میشد. اسب و شتر نیز از جمله حیوانات مفید بودند. اسامی اشخاص در روزگار سلاطین کیان، با واژه «اسب» و «شتر» همراه بوده است. در نگهداری گوسفند نیز کوشش فراوان میشد. باغداری و بوستان‌کاری نیز باندازه کشاورزی دارای اهمیت بود. حتی امروز نیز زرتشتیان در فن باغداری معروفند. پروفور ادوارد براون انگلیسی در کتاب «یکسال در میان ایرانیان» زرتشتیان ایران را بواسطه مهارت در فن تربیت درخت و نگهداری باغهای زیبا، می‌ستاید.

در ریشته‌ها و نیز در وندیداد آمده است که پادشاهان سلسله کیانی از ابزار و آلات جنگی خویش که از طلا و نقره و مس و آهن و برنج ساخته شده بودند استفاده مینمودند. این آلات و ادوات جنگی با زیباترین نقش‌ها زینت میشدند. پاره‌های سفال که در شوش و یا نقاط دیگر ایران بدست آمده‌اند بنابعدینه برخی از باستان‌شناسان، مربوط بدوازده تا نه هزار سال پیش از میلاد اند. در شاهنامه فردوسی مکرر از نقوش زیبای کاخ‌های پادشاهان قدیم ایران توصیف شده است.

اساس مذهب زرتشت بر سه اصل اندیشه نیک، گفتار نیک و کردار نیک استوار است، راستی، درستی، صداقت، امانت، خیرات و نیکی بدیگران جزو اصل اخلاقی هر فرد زرتشتی بود، قول و عهد و پیمان، شفاهاً یا کتباً و با هر که بسته میشد چه دوست و چه دشمن، محترم و قابل اجرا بود. این دستورات در زمان طفولیت بهر فرد زرتشتی آموخته میشد.

هفت کتاب از بیست و یک کتاب اوستا، درباره قوانین مذهبی و اجتماعی بوده که فقط یک کتاب آن یعنی «وندیداد» امروز بطور کامل بدست ما رسیده است واژه «وندیداد» یعنی «قانون دند دیو». دانش قضائی و نیز سجایای اخلاقی از جمله صفات برجسته یک قاضی بود. قاضی‌ایکه اغلب در رأی دچار اشتباه میشد او را از منصب قضاوت برکنار میداشتند و ناشایستگی و عدم لیاقتش برای چنین مقام شامخی محرز و آشکار بود. برای طرفین دعاوی، نشانه دلیل و برهان بمنظور اثبات حقانیت، لازم مینمود. قانون کاملی درباره مالکیت در دست بود. بیگانگانی که در ایران صاحب ثروت منقول و غیر منقول و یا تجارت بودند در موارد حقوقی از طرف قضات ایرانی مورد حمایت قرار میگرفتند و قوانین از آنها پشتیبانی مینمود. قوانین برای داین و مدیون هر دو وضع شده بود. سوگند نیز در بیشتر موارد قضائی قابل اجرا بود. در برخی موارد نیز

سوگندهائی که نتیجه‌اش عذاب جسمانی بود متوسل میشدند. در ایران باستان، با اجرای دو گونه سوگند که به سوگند گرم و سوگند سرد نامیده میشد میپرداختند، فردوسی در شاهنامه به تفصیل داستان از آتش گذاشتن سیاوش را آورده است. در آن روز گاران گناهان درجه‌بندی شده و مجازات نیز تعیین گردیده بود. مجازاتهای شدید و قوانین سخت درباره عمل فسق و فجور در کتابهای قانون روزگار ساسانیان تعیین شده است. کسانی که بهداشت عمومی را بخطر میانداختند، سخت مجازات میشدند. گذشته از پزشکان دامپزشکان نیز اگر با شتاب حیوانی را معالجه مینمودند قابل تعقیب و مجازات بودند.

حفریاتی که تاکنون بوسیله هیئت باستانشناسان فرانسوی و امریکائی در نقاط مختلف ایران بعمل آمده است و آثاریکه در این حفریات پیدا شده تمدن ایران را به هفت هزار سال پیش میرساند.

شاهنشاه آریامهر و شهبانو بنا بیک دعوت خصوصی در سال ۱۹۶۴ میلادی «نمایشگاه هفت هزار سال هنر ایران» را در شهر واشنگتن گشودند. این نمایشگاه برای مدتی در سایر شهرهای مهم امریکا نیز بمعرض دید علاقمندان گذاشته شده بود. بدون شك در آینده و با همت باستانشناسان اشیائی از دل خاک در گوشه و کنار ایران بیرون خواهد آمد که قدمت تمدن ایران را به بیش از نه هزار سال خواهد رسانید.

یکی از مورخین صاحب نظر تاریخ بابل مینویسد: «پادشاهان مقتدر ایران در دو هزار و پانصد سال پیش از میلاد مسیح بابل را گشودند و بر علیه بت پرستی برخاستند و در صدد نابود کردن بت‌ها برآمدند. پادشاهان ایران بر علیه دیویستان (پرستنده دیوها) قیام کردند و با آنها بجنگ پرداختند. اهالی بابل، وارث تمدنی بسیار کهن بودند و یونانی‌ها با مردم بابل در تماس بودند. مورخین یونان و نیز یونانی‌های قرن چهارم و پنجم قبل از میلاد باید اطلاعات خود را درباره زرتشت و تمدن ایران، از پیشوایان مذهبی زرتشتی که در بابل مقیم بودند، مستقیم یا غیرمستقیم کسب کرده باشند. مورخین یونان که درباره تاریخ و مذهب ایران مطالبی نوشته‌اند زمان زرتشت پیغمبر ایران را شش هزار سال پیش از میلاد نوشته‌اند.

مادی‌ها دارای قیافه مردانه و صاحب منظر بودند. گزنفون از زیبایی اندام و قشنگی صورت زنان مادی تعریف میکند. سرزمین مادی بواسطه داشتن اسبان قوی هیکل و نیرومند و خوش اندام مشهور جهان بود. مردان مادی نیز در اسب سواری و تیراندازی و نیروی بدن معروف بودند. بنا به گفته هرودت: مادی‌ها و پارسی‌ها از بسیاری جهات همانند بودند. قوانین مادیها و پارسی‌ها سرمشق یونانی‌ها در تدوین قوانین بود. اکباتان، پایتخت مادیها، از روی نقشه بسیار صحیحی ساخته شده بود. کاخ شاهی و سایر عمارات دولتی را با طرزی بسیار زیبا بنا می‌نمودند. شهر بوسیله هفت دیوار متحدالمرکز که با کنگره‌ها زینت شده بود، محاط میشد. امپراطوری قدیم ایران، در سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا فرمانروائی داشت. تنها قدرت نظامی و دلاوری و شجاعت و کشورداری پادشاهان هخامنشی نبود که آنها محبوب القلوب بودند، بلکه سایر صفات و سجایای اخلاقی ایرانیان باستان چون راستی، درستی، صداقت، امانت، بذل و بخشش، نجابت و عقل و درایت پادشاهانی چون کوروش، داریوش و سایر فرمانروایان هخامنشی بود که محبت آنها را در قلوب همه ایرانیان و حتی بیگانگانی که در تحت فرمانروائی پادشاهان ایران بودند، جای داده بودند. همانطور که دستور دانشمند پارسی دکتر ن. م. دالا نوشته است: هم چون مسیح چوپان تدهین شده از طرف یهوه و مردوک در بابل و فرزند نیل در مصر، پادشاهان ایران نیز بر تزییده اهورامزدا بودند.

از صفات برجسته ایرانیان قدیم، عدالت و خوش رفتاری حتی نسبت بدشمنان شان بود. کوروش و داریوش نه بسبب جهانگیری و کشورگشائی مشهور جهان شده بودند بلکه بواسطه صفات انسانی چون رحم و مروت و انصاف و داد که نه تنها نسبت بدوستان بلکه در حق دشمنان خویش

بیز روامیداشتند معروف شده بودند .

همانطور که در مقدمه کتاب «زناشوئی در ایران باستان» نوشته ام : قدر و منزلت و بزرگی حقیقی هراسانی با صفات نیک وی نسبت مستقیم دارد . پادشاهان ایران باستان مانند جمشید ، فریدون ، کیخسرو ، کورش ، داریوش ، اردشیر ، شاپور و انوشیروان به صفات نیک آراسته بودند . نسبت های ناروای جنون و ظلم و شقاوت که هرودوت از روی غرض بکامبوزیا میدهد ، از طرف مستشرقین بی غرض مانند پرسی سایکس ، تلمن و جرج رالینسن و دیگر خاورشناسان بکلی رد شده است .

از حجاریهایی که بر روی صخره ها و دیوارها و کوه های اطراف تخت جمشید بازمانده است ، بخوبی آشکار است که هخامنشی ها مردمانی خوش اندام و زیبا و دارای قیافه مردانه بودند . مورخین یونان با وجود دشمنی ای که با ایرانیان داشته اند ، صفات برجسته ایرانیان مانند راستی و درستی و امانت را ستوده اند . هرایرانی از ابتدای طفولیت با صفت راستی و درستی بار می آید . ایرانیان از دروغ سخت متنفر و بیزار بودند هرایرانی به صفات راستی و درستی و خوش خوئی و جوانمردی و مهمان نوازی آراسته بود .

علوم و ادبیات روزگار هخامنشی ، با یورش اسکندر بایران از بین رفت و آنچه نیز که باقیمانده است همان است که بر روی سنگ ها و مهرها و ستونها و اشیاء و ادوات فلزی و آجرها و غیره بازمانده است . این نبشته ها نیز تا حدود دو بیست سال قبل برجهایان مجهول بود . بزرگترین این سنگ نبشته ها همان یادگار داریوش کبیر است که در بیستون و در نزدیکی کرمانشاه است و با سه زبان پارسی باستان ، عیلامی و بابلی کنده گری شده است . پس از خوانده شدن این یادگار عظیم نکات بسیاری از تاریخ پادشاهان هخامنشی که تا کنون مجهول مانده بودند روشن شد . مطالب این سنگ نبشته ها ثابت کرد که بسیاری از آنچه مورخین یونانی درباره پادشاهان هخامنشی نوشته اند از روی غرض و تعصب بوده است . داریوش بزرگ در سراسر این نوشته ها مطالب خود را با نام اهورامزدا آغاز میکند . مردمان کشورش را بحمایت از راستی و درستی و فرمانبرداری از دستورات اهورامزدا اندرز میدهد در آنجا که میگوید : «هر چه کردم بفضل اهورامزدا کردم . همیشه طرفدار راستی بودم و هرگز دروغ نگفتم» .

هرایرانی آرزو مند بود که عده زیاد فرزند مفید و سالم و خدمتگزار با اجتماع تحویل دهد . اطفال برای آموزش از سن پنج سالگی بآموزگار سپرده میشدند . بزرگترین آرزوی هر پدر و مادر این بود که فرزندشان سربازی شجاع و فداکار برای میهن باشد . برای اجرای این منظور ، فرزندان خود را با سخت ترین شرایط پرورش میدادند . هر فردی وظیفه داشت با ورود مادرش در مجلسی از جای برخیزد و بدون اجازه مادر نه نشیند . پدر در رعایت نظم و ترتیب ، بر فرزندان خویش بسیار سخت گیر بود .

پادشاهان نیز بر سفره غذا ، پائین تر از مادران خود بخوان می نشستند ، احترام پیدر و مادر بخصوص حرمت داشتن مادر از سجایای اخلاقی ایرانیان قدیم بود . یکی از نویسندگان عالی مقام پارسی از اهل شهر نوساری بنام آقای دیسای Desai در یکی از نوشته های خود مینویسد که این رسم در خانواده ایشان تا زمان نویسنده کاملاً اجرا میشده است . عادات و آداب پسندیده در ایران قدیم با نظم و ترتیب هر چه تمامتر انجام میشد و از بی تربیتی و بی ادبی کراهت فوق العاده داشتند . نسبت به تعلیم و تربیت جوانان ، در ایران باستان کوشش فراوان میشد ، علاوه بر وظیفه سربازی هر جوانی بتحصیل علم حقوق و مدیریت نیز میپرداخت . گرنفون مینویسد که : «جوانان ایرانی تحصیلات عمومی را درس شانزده یا هفده سالگی پایان میرسانیدند و جوانان را در جوانی بکارهای سخت و امید داشتند تا در زندگی از مشکلات نهراسند» .

داریوش در کتیبه بیستون آشکارا میگوید که اهورامزدا در رسیدن پادشاهی او را یاری

نموده زیرا که او دروغگو و ظالم و ستم‌پیشه نبوده است. و با راستی و درستی و عدالت با مردم رفتار کرده است. این روش کشورداری، از روزگاران بسیار کهن یعنی از زمان پیشدادیان تا روزگار یزدگرد سوم آخرین پادشاه ساسانی مدنظر پادشاهان ایران بوده است.

این روش پسندیده تا امروز نیز در پیش چشم پادشاه مآل‌اندیش و پیش‌بین و مشهور ایران، شاهنشاه آریامهر است.

در اوستای آفرین‌نامه خشتریان، بیادشاه دادگستر دعا شده است. بنابنوشته شرق‌شناس اروپائی بنام راپ Rapp یکی از درباریان موظف بود که هر روز بامداد هنگامیکه بحضور پادشاه میرسد، او را بوظیفه‌ایکه اهورامزدا بعهده وی گذاشته است، آگاه سازد. (رجوع شود بکتاب مذهب و آداب و رسوم ایران باستان، ترجمه ك. ار. کامه K.R. Cama).

در روزگاران باستان تمام وقایع و فرامین و احکام و اتفاقات مهم سلطنتی در مجموعه‌ای تحت عنوان «کتاب سرگذشت و حوادث پادشاهان پارس و ماد» ضبط و نوشته می‌شد. این خبر از نوشته‌های استر Esther برمی‌آید. تشکیلات کشوری بصورت استانیهای مختلف تقسیم شده بود و برای هراستان یک نفر بنام ساتراپ که از طرف شاهنشاه تعیین میشد، در نظر گرفته بودند. این ساتراپ از میان افراد خاندان سلطنت انتخاب میشدند. حکومت مرکزی در تعیین سرنوشت امور داخلی کشورهای مختلف که دست‌نشانده ایران بودند دخالتی نداشت و هراستانی بموجب قوانین داخلی خودش اداره میشد. پادشاه شخصاً گاه و بیگاه برای سرکشی بحوزه ساتراپ‌ها به محل فرمانروائی آنها میرفت تا اوضاع مردمان کشور خویش را از نزدیک مشاهده نماید. برای نظارت بر کار سایر استانها نیز بازرسانی تعیین شده بودند که عمل آنها را زیر نظر داشتند. بازرسانی که از خانواده سلطنت بودند، از طرف شخص پادشاه برای سرکشی باستانها تعیین میشدند. وظیفه هرساتراپ نظارت و اداره امور داخلی استان بود. شخص دیگری از طرف پادشاه تعیین میشد که مستقیماً قوای انتظامی را در دست داشت و قوا را همیشه در حال تجهیز نگاه میداشت. شخص سومی نیز وجود داشت که در کار خویش مستقل بود و اداره امور وزارتخانه بعهده‌اش بود و از پادشاه دستورات خود را دریافت میداشت.

داریوش اول مالیات سالانه را با رقم معین که بصورت وجه نقد یا پیشکش بود تعیین کرده بود و این مالیات درخور و متناسب با وضع درآمد هراستانی بود. در زمان جنگ هرساتراپ میبایست باندازه توانائی‌اش سرباز و اسلحه برای دولت مرکزی بفرستد.

سکه‌های سیم و زر در کشور رواج داشت. هرودت مینویسد که سکه‌های زر، سیزده برابر بیش از سکه‌های سیم ارزش داشت اما بناباخبار گزنفون، ارزش سکه‌های زر بیست برابر ارزش سکه‌های نقره بوده است. در روزگار داریوش از زر ناب مسکوکات را میزدند. ساتراپها اختیار داده شده بود که بضرب سکه‌های سیم برای رواج در محل فرمانروائی خویش مبادرت نمایند. برای ایجاد روابط بین حکومت مرکزی و ساتراپها، پادشاهان هخامنشی پست و وسیله سریع انتقال اخبار را بوجود آوردند. بامرداریوش بزرگ برای اجرای این منظور راههای شاهی کشور ساخته و پرداخته شد. هرودت مینویسد که: راه شاهی از شوش تا سارد و بطول ۱۳۵۰۰ فورلانگ Furlong بوده و در بین این فاصله تعداد ۱۰۷ کاروانسرای با تمام وسائل مجهز ساخته شده بود. گزنفون از سرعت پست در ایران گفتگو میکند و مینویسد که اسب سواران با سرعت هرچه تمامتر پست را از یک مرکز بمرکز دیگر میرسانیدند.

پادشاه بر امور قضائی و نیز قوانین موضوعه نظارت داشت و این مأموریت را از جانب اهورامزدا میدانست. در محاکمات مهم قضائی و جنائی پادشاه شخصاً حضور می‌یافت و روش دادرسی قضات را از نزدیک مشاهده مینمود. معمولاً منصب دادرسی با افراد تحصیل کرده‌ایکه از هر جهت مورد اطمینان پادشاه بودند واگذار میشد. این افراد از طرف شخص پادشاه برگزیده میشدند. برای قضاتی که بر شوم‌خواری متهم میشدند مجازاتهای شدید در نظر گرفته شده بود.

پیش از آنکه حکم مجازات درباره قاضی متهم برشوه خواری را مورد اجرا بگذارند خدمات گذشته وی را در پیش چشم میداشتند. این روش مجازات مانع خطا کاریهای دادرسان و موجب عبرت آنان میشد و میکوشیدند که در قضاوت راه درست را در پیش گیرند و حتی الامکان قاضی درست کرداری باشند.

داد گستری ایران، برای کشورهای دیگر نمونه بود، حتی در نظریه گانگان دادرسی ایران ضرب المثل شده بود. شاید در برخی موارد طرز مجازات بنظر غیر عادی میرسید اما مطمئناً آن مجازاتها و اجرای آن اجتماع را از خرابکاریهای افراد شرور محفوظ و در امان میداشت.

قبل از اجرای مجازات درباره قاضی، خدمات گذشته وی بنظر خوب یا بد، مورد نظر قرار میگرفت. اینگونه مجازات مانع از این میشد که قضات برشوه خواری و کارهای غلط دست بزنند و بالاخره منجر بآبرو و استشهادهای اعتبار بیشتر قضات و اعمال آنان حتی در نظر دشمنان ایران میشد. طرز مجازاتها ممکن بود بنظر بعضیها خیلی سخت و جدی و حتی بنظر بیگانگان صورت بدی داشته باشد. اما حتماً از انجام بسیاری از کارهای خلاف جلوگیری مینمود.

از آثار ساختمانی روزگار هخامنشی مقدار کمی امروز برجای مانده است حتی خرابه های آثاری مانند تخت جمشید یا پرسپولیس، پاسارگاد، همدان، شوش و دیگر نقاط، بیننده را به تحسین و آفرینش و ستایش و امیدارد و از زیبایی و جلال و شکوه و نظافت این بنا، بیننده به شگفتی مینماید. بخصوص این حالت بهت و شگفتی در عمارات هخامنشی برای مشاهده کنندگان حاصل میشود.

طرز ساختمان پلکانها و حجاری روی دیوارهای کاخها چنان زیبا و نفیس ساخته شده اند که نه تنها در آن زمان غیر قابل تقلید بوده اند بلکه در روزگار کنونی نیز غیر قابل تقلید هستند. کنده گریهای نقش رستم و نقش رجب نیز بقدر خود قابل توجه هستند. بقیه آثار دوران هخامنشی مخصوصاً آنهاییکه با شتاب قبور سلاطین دانسته شده و در بالای کوهها ویا در بحر کوهها با کتیبه هایی از داریوش در بیستون بیادگار مانده اند بطور آشکار تفوق و برتری حجاری را در روزگار هخامنشی نشان میدهد.

آرتور پوپ و همکارانش کتابی در ده مجلد تحت عنوان «بررسی هنر ایران از روزگار کهن تا زمان حال» نوشته اند و چاپ دوم این مجموعه نفیس بزودی و با کمک مالی دولت شاهنشاهی ایران منتشر خواهد شد.

تمدن و فرهنگ ایران حتی با حمله اسکندر نیز از بین نرفت، در روزگار اشکانیان نیز تمدن و فرهنگ ایران سیر صعودی خود را طی کرد و متوقف ننماید بطوریکه در دینکرد آمده، در زمان بلاش پادشاه اشکانی بود که اوستا از نو تنظیم شد و سرودموزنی گرفت. در میان ساسانیان و مستشرقین اختلاف نظر است که آیا اشکانیان زرتشتی بوده اند. اگرچه فردوسی در شاهنامه راجع باشکانیان زیاد بحث نکرده و بچند سطر شعر بسنده نموده است، اما او بهانه را ناقص و کم بودن مدارك میداند. اشکانیها تقریباً در تمام دوران سلطنت با رومیها در جنگ بودند و در این دوره است که نفوذ آئین مهر در روم بطور قابل توجهی گسترش مییابد و سپس از آن راه بتمام اروپا نفوذ میکند. در سال ۳۰۷ میلادی یکی از امپراطوران رم رسماً مذهب مهرپرستی را آئین رسمی حامی و پشتیبان امپراطوری اعلام میکند. از اوضاع زندگانی اجتماعی روزگار اشکانیان مدارکی در دست نیست. اما این نکته روشن است که معها در روزگار پادشاهان اشکانی مقامهای مهم را در دست و بر توده مردم نفوذ فوق العاده داشتند.

سلسله اشکانی بدست اردشیر بابکان مؤسس سلسله ساسانی منقرض گردید. پادشاهان ساسانی خود را جانشین و وارث پادشاهان اصیل و نجیب هخامنشی میدانستند. پادشاهان ساسانی از زیبایی و استخوان بندی و بلندی قد و درشتی اندام بهره مند بودند.

همانند سلف خویش از هوش فوق‌العاده برخوردار بودند و نسبت بمقام سلطنت و میهن خود نیز وفادار بودند. در روزگار ساسانیان، مذهب رسمی مذهب زرتشتی و اثر فوق‌العاده‌ای بر روی مذهب مسیح گذاشت همان‌طور که در روزگار هخامنشی‌ها مذهب یهود از مذهب ایران قدیم متأثر گشت. با وجود جنگهای متوالی که بین ایران و روم و بیزانس بود، معاهده شاهنشاهان ایران از حمایت و پشتیبانی و تشویق هنرمندان کوتاهی نکردند و شاهد این مطلب آثاری است که از آن روزگار باقیمانده است.

از آن دوران یعنی از روزگار ساسانیان، ادبیات کتبی قابل ملاحظه نیز باقیمانده است. پهلوی و یا زند دوزبانی بودند که در روزگار ساسانیان ترقی فوق‌العاده داشتند. به پیروی از سلف خویش هخامنشی‌ها، پادشاهان ساسانی نیز نوشته‌های زیادی از خود بر روی سنگها بیادگار نهادند. بر روی سکه‌ها و مهرها نیز نوشته‌هایی بزبان پهلوی دیده میشود. از کتاب دینکرد چنین برمیآید که در روزگار شاه اردشیر و در تحت رهبری موبدان موبد تنسر بکار جمع‌آوری و تنظیم اوستا پرداختند و اوستا را مجدداً سروصورتی دادند. شاپور اول پسر اردشیر بابکان نیز دنباله کار پدر را گرفت و بجمع‌آوری کتب غیر مذهبی نیز پرداخت. پادشاهان ساسانی از حامیان دانشمندان بودند و بر اوج علم و ادب پرداختند. بسیاری از کتب مهم یونانی و سانسکریت بزبان پهلوی ترجمه شدند. انوشیروان امر به تأسیس دانشگاه جندی شاپور داد و دانشمندان را از هر گوشه جهان در آنجا گرد آورد. در این زمان در همه رشته‌های علوم مانند ادبیات و طب و نجوم و فلسفه و تاریخ و غیره کتب نوشته و تألیف و یا از زبانهای دیگر به پهلوی ترجمه میشد. متأسفانه بر این ذخیره علمی در روزگار عرب چنان ضربتی وارد آمد که بعداً هیچ‌وجه قابل اصلاح و یا قابل جبران نبود. از آنهمه علوم و کتب امروز فقط مقدار کمی باقیمانده است. امروز از آن آثار بازمانده فقط مقدار کمی در دست است و تعدادی کتب نیز فقط اسامی آنها را در تألیفات مورخین ایرانی عربی‌نویس و مورخین و مترجمین عرب میخوانیم. در الفهرست ابن ندیم و یا در کتابهای بیرونی و مسعودی و طبری اسامی زیاد کتب پهلوی را میخوانیم.

مسئله پسرخواندگی، همان‌طور که در زمان کیانیان مرسوم بود تا روزگار ساسانیان ادامه داشت. در کتاب (ماتیکان هزار دستان) یا (هزار ماده قانون) درباره قانون پسرخواندگی به تفصیل بحث شده است. دانشمندان اروپائی برخی از واژه‌های این کتاب را بدرستی در نظر نگرفتند و با اشتباه ترجمه نمودند و تهمت‌های ناروا از نظر ازدواج بایرانیان نسبت دادند.

در روزگار ساسانیان برای زن احترام قابل توجهی قائل شده و باو حق رسیدن به همه گونه مقام، حتی بمقام پیشوائی مذهبی داده شده بود. برای هر مرد و زن در دوران حیات امر ازدواج ضروری و واجب بود. برای داماد پرداخت مهریه بصورت وجه نقد و مسکوکات طلا و نقره، لازم بود و این مطلب از نوشته‌های پهلوی بخوبی آشکار است. حتی در زمان حاضر نیز در پازند که در هنگام ازدواج سروده میشود آمده است، اگر چه بصورت دیگری عمل میشود بنابیند رجات نوشته‌های پهلوی پنج نوع مختلف ازدواج در روزگار قدیم بوده است.

پروفسور بارتولومه آلمانی چون از مفهوم این قسمت کتاب فوق‌الذکر عاجز ماند است متن کتاب را اشتباهاً ترجمه کرده و ایرانیان روزگار ساسانی را به تعدد زوجات و نگهداری زنان غیر شرعی متهم کرده است. روانشاد سهراب بلسارا Balsara دانشمند پهلوی‌دان پارسی در ترجمه خود از کتاب (هزار ماده قانون) اشتباه دانشمند آلمانی پروفسور بارتولومه را نشان داده است که در روزگار ساسانی مردان حق داشتند فقط با یک زن ازدواج کنند نه بیشتر. پروفسور دارمستتر فرانسوی از تمدن و فرهنگ ایران باستان با عبارات زیر توصیف مینماید:

«روزگار پادشاهی ساسانیان نه تنها برای تاریخ ایران قابل اهمیت است، بلکه برای تاریخ جهان و تمدن جهان هم مهم است. ایران مرکز تمدن شد که از یکدست تمدن را از ممالک دیگر

اخذ و از دست دیگر در جهان منتشر میکرد، در روزگار پادشاهی سلاطین ساسانی، برای مدت چهار قرن، ایران مرکز تمدن فکری جهان بود».

پرفسور انور کریستنسن دانشمند دانمارکی در کتاب بسیار مهم و معروف خود تحت عنوان (ایران در زمان ساسانیان) شرحی مفصل از اوضاع اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، دینی و تشکیلات لشکری و کشوری نوشته است. درباره تشکیلات لشکری روزگار ساسانیان پرفسور بارتولد روسی اینطور می نویسد: «دوران شاهنشاهی ساسانیان را بهر روزمان و رفته رفته در مشرق زمین بعنوان فرمانروای جهان شناختند، در بیشتر جنگهایی که بین پادشاهان ساسانی و کشورهای دیگر اتفاق می افتاد پیروزی با پادشاهان ساسانی بود. در تاریخ آسیای صغیر فرمانروائی و سلطنت ساسانیان یکی از کاملترین و با کفایتترین آنها شناخته شده است. حتی در زمان سخت ترین و شدیدترین جنگها باز هم همین حالت ثبات در اداره امور مملکت برقرار بود». در دوران اغتشاشات داخلی دولت میتواندست جنگها را با موفقیت پیش برد.

همچنین مؤلف تاریخ ایران در سری «تاریخ ملل جهان» مینویسد که: «در برابر قشون مغلوب نشدنی ایران سربازان کشورهای دیگر دسته دسته مغلوب میشدند».

پادشاهان ساسانی در مقابل مردمان کشور خود از هر تراد و مذهب و ملیت که بودند گذشت فوق العاده داشتند و بهمه آنها آزادی کاملی از هر جهت داده شده بود. گاهی از اوقات از این آزادی و گذشت سوء استفاده میشد و ناچاراً پادشاهانی مانند شاپور و انوشیروان میبایست در برابر مانویت و مزدکیت شدت عمل به خرج دهند. طبعاً هیچ نوع دولتی از این خطری که متوجه دستک حکومتی بود چشم پوشی نمیکرد. حتی امروز هم برخی از مستشرقین و مورخینی که خالی از غرض نیستند، نسبت «ظلم و تعصب و تنگ چشمی» را به برخی از پادشاهان ساسانی و دستگاه روحانی آن زمان میدهند.

کرتیر Kartir موبد موبدان بزرگ روزگار ساسانی در کتیبه پهلوی که در کعبه زرتشت و نقش رستم از خود بیادگار گذاشته است صریحاً مینویسد که او افرادی را که بدعت بد مینهادند و اسباب زحمت فراهم میکردند تنبیه نمیکرده است.

پرفسور ادوارد برون در جلد اول کتاب «تاریخ ادبی ایران» و سرپرسی سایکس در کتاب (تاریخ ایران) جلد اول و پرفسور ادوارد رهاستک در مقالهای تحت عنوان «مسیحیت در روزگار پادشاهان ساسانی» و پرفسور کریستنسن دانمارکی در کتاب فوق الذکرش همگی بطور آشکارا خرابکاریهای پیشوایان مسیحیها و مانویها و مزدکیها ذکر نموده اند.

در کتاب پهلوی دینکرد، راجع به قوانین و نیز پادشاهان و وظایف گوناگون و مسئولیتهای مختلف که بعده وی است شرح مفصلی آمده است، از پادشاه انتظار میرفت که چنان با مردمان رفتار نماید که شایسته مقام سلطنت است. همان گونه که چشمه ای از کوه سرازیر میشود و زمینهای اطراف را آب میدهد، همانگونه ای که روشنائی آتش اطراف را نور میبخشد، با همین روش نیز شاهنشاه برای ملت خود منبع امید و شادی است، از شاهنشاه انتظار میرفت که متدین و راستگو و درست کردار و عادل و نسبت به بیگانگان مقیم کشور با گذشت و کوشا برای بهبود وضع زندگانی مردمان کشورش باشد. در انتخاب درباریان دقت کامل بکار میبرد و از افراد شایسته و لایق که بخدمت اشتغال داشتند تشویق میفرمود و در اغلب دادرسیهای دادگستری شخصاً حضور می یافت و بر نوع مجازاتها نظارت میکرد تا کسی مورد ظلم و ستم واقع نشود. پادشاه همانند آب بخشنده بود و از حرص و طمع خویش را دور نگه میداشت و میکوشید که مجری دستورات و اوامر خدائی باشد. پادشاه میبایست که در رفتار و کردار با رعایای خویش مهربان باشد و در کمال عدالت رفتار کند.

پادشاه مملکت همواره میبایست پناهگاهی برای رعایای خویش در برابر خطرات و پیش آمدهای زیان آور باشد و نیز همانگونه که قدرت نیک آسمانی با خداوند است او نیز نماینده

قدرت نیکو برزوی زمین شناخته می‌شود. پادشاه می‌کوشید که مردم را از اعمال ناپسند بازدارد و آنان را با اعمال نیکو تشویق کند.

در امور مهم پادشاه نباید بدون مشورت وزراء بکار پردازد. پادشاه باید مجالس مشاوره آزاد ترتیب دهد تا دانشمندان و مشاورین بتوانند نظر و رأی خود را آزادانه بیان کنند و سپس پادشاه تصمیم خود را اتخاذ نماید. همانگونه که باران در همه جا یکسان میبارد، پادشاه نیز باید عدلش شامل عام باشد. پادشاه باید از طبقه دانشمندان حمایت و پشتیبانی نماید و هرگونه وسیله آسایش و آرامش را برای آنها فراهم فرماید. پادشاه با مردم خویش باید همانند فرزندان خود رفتار کند. پادشاه باید با هر پیش‌آمدیکه بضرر کشور باشد بجنگد و هراس بدل راه ندهد. پادشاه باید در امور کشور، دوراندیش باشد و با اطمینان خاطر بکشورداری بپردازد و هرگز جبن و ترس بخود راه ندهد.

پادشاهان ایران همواره دستورات کتاب‌دینکرد را مدنظر داشتند و بشیوه گفته شده در فوق کشورداری میکردند. این روش ملکداری از روزگار هوشنگ پادشاه پیشدادی تا زمان یزدگرد سوم آخرین پادشاه ساسانی در ایران بمورد اجرا گذاشته میشد.

این دستورات همواره مورد نظر رضاشاه کبیر بنیان‌گذار خاندان پهلوی و همچنین مورد توجه فرزند برومندشان شاهنشاه آریامهر بوده و همیشه در همان راهی گام برداشته‌اند که پدر بزرگوارشان همواره در احیای گذشته پرافتخار ایران کوشا بوده‌اند.

پادشاهان ساسانی در اداره امور مملکت روش پادشاهان هخامنشی را برگزیدند. اردشیر مؤسس سلسله ساسانیان پس از فرونشاندن اغتشاشات داخلی و متحد ساختن حکومت‌های داخلی و تحت فرمان واحد در آوردن آنها، برای هر یک از استانها فرمانداری انتخاب نموده و میفرستاد. این فرمانداران در روزگار هخامنشی بنام ساتراپ و در زمان ساسانیان مرزبان خوانده میشدند که امروز بنام استاندار نامیده میشوند و این استانداران نیز در زیر فرمان خود فرماندارانی را اداره مینمودند که مأمور نظم و ترتیب در شهرستانهای تابعه بودند و اینها را دهقان نام داده بودند. هنگامی که شهرهای جدیدی فتح میشد برای امور آنها نیز بروش گفته شده در فوق عمل میکردند در روزگار انوشیروان عادل از شماره مرزبانان کاسته شد و تمام قلمرو خویش را بچهار قسمت تقسیم کرد و در هر یک از این نواحی یک نفر نایب السلطنه‌ای که از هر جهت مورد اعتماد بود، میگماشت. حکام ایالات و ولایات در زیر نظر نایب السلطنه بداره امور میپرداختند و گزارش امور را باو تقدیم مینمودند که او نیز بنوبه خود بیادشاه گزارش میکرد. پادشاه اغلب شخصاً بیازدید از نواحی مختلف کشور میپرداخت و چنانچه مشاهده میکرد که مأموری در انجام وظیفه قصور نموده است شدیداً تنبیه میشد. انوشیروان در روزگار پادشاهی خویش اصلاحات بسیاری در کشور انجام داد. در شاهنامه فردوسی از روش کشورداری بسیاری از پادشاهان ساسانی به تفصیل گفتگو و به نیکي یاد شده است.

در هنگام خشکسالی و قحطی پادشاه منتهای کوشش را برای بهبود وضع زندگی مردم بکار میبرد تا از فشار سختی معیشت آنها بکاهد. در روزگار فیروز پادشاه ساسانی قحطی و خشکسالی برای مدت هفت سال ادامه داشت. پادشاه با بخشیدن مالیاتها و آوردن غله از کشورهای دوردست و تقسیم نمودن آن بین کشاورزان و سایر طبقات از شدت سختی و تنگدستی آنها کاست. نه تنها یک نفر انسان در این مدت از گرسنگی قنا نشد بلکه حتی یک حیوان نیز از بین نرفت. این مطلب بوسیله مورخین ایرانی عربی‌نویس و مورخین عرب یاد شده است.

در روزگار ساسانیان کسانی که در رأس مقام قضائی بودند اغلب آنهایی بودند که مقام مهم پیشوائی مذهبی را نیز بعهده داشتند. در برخی از محاکمات مهم، رأی با شخص شاهنشاه بود که آشنائی کامل بحقوق و امور قضائی داشت. در نوشته‌های پهلوی آمده است که یک قاضی بیطرف که از روی عدالت قضاوت کند نماینده امور مرد است و قاضی‌ای که از روی غرض

قضاوت کند همانند اهریمن است. قاضی موظف است که در هنگام دادرسی بین فقیر و غنی را تفاوت نگذارد و بدرستی قضاوت کند، همانگونه که باران بر ثروتمند و فقیر یکسان میبارد. اگر قاضی در هنگام دادرسی از راستی دور شود و بناحق قضاوت کند یا حتی اندیشه خیانت بدل راه دهد: «باران از باریدن می‌ایستد، شیرینی و برکت از شیرگوسفندان دور میشود، و نوزادان در هنگام تولد از بین می‌روند». هر قاضی در هنگام قضاوت میبایست بخویشتن متکی بوده و تحت تأثیر هیچ‌گونه عواملی قرار نگیرد. دو چیز در قضاوت مورد نظر قاضی بود دانش و آگاهی شخص قاضی و در برخی موارد شهادت شاهد ها نیز مورد توجه واقع میشد. گواهی شاهد و تنظیم اظهار نامه فقط در موارد تقسیم ارث مورد اطمینان بود.

تسریع موبد موبدان روزگار شاه اردشیر بنیانگذار سلسله ساسانی گناهان را به سه درجه تقسیم بندی کرده است: گناهانی که بر ضد آفریدگار مرتکب می‌شدند، گناهانی که بر علیه پادشاه مرتکب می‌شدند و گناهانی که بر ضد مردم صورت میگرفت. هم‌چون پادشاهان هخامنشی، پادشاهان ساسانی نیز از ارتکاب گناه اخلاقی اکراه و تنفر داشتند. در روزگار ساسانی، افراد بیگناه را با انواع سوگند گرم و سرد مورد آزمایش قرار میدادند، از میان این سوگندها نام‌آورتر همان است که بر روی آدریاد مهر اسپند، موبد موبدان روزگار شاپور دوم انجام شده است.

آدریاد مهر اسپند برای اثبات حقانیت دین زرتشت آماده شد که روی گداخته را بر روی سینه او آزمایش کنند.

پادشاهان نامور سلسله ساسانی مانند شاپور اول، انوشیروان عادل و خسرو پرویز با بنای کوشک‌ها و کاخهای عظیم و حجاری‌ها و سنگ‌نبشته‌ها از خود یادگارهای فراموش‌نشده‌ای بر جای نهاده‌اند. آثار باقیمانده روزگار ساسانی نمودار فعالیت و کوشش‌های پی‌گیر آن پادشاهان است. نفوذ و تأثیر سبک معماری ساسانی بر روی معماری بعد از اسلام ایران کاملاً آشکار است، دروازه کاخ انوشیروان عادل در تیسفون با ارتفاع ۹۵ فوت و عرض ۴۸ فوت بوده است.

کاخ خسرو پرویز با پرارزش‌ترین جواهرات و پارچه‌ها و فرش‌ها تزیین شده بود. بیرونی منویسد که فیروز پادشاه ساسانی مبلغ هنگفتی از ذخیره معابد و آتشکده‌ها بوسیله سرایدارهای آن آتشکده‌ها بوام گرفت و در هنگام قحطی و خشکسالی بین مردم کشور خویش توزیع کرد تا از شدت سختی و تنگدستی آنها که در مدت هفت سال خشکسالی روی داده بود بکاهد.

تمدن و فرهنگ ایران باستان نه تنها در خارج از کشور نیز بر روی تمدن کشورهای مانند مصر، چین، هند، بابل، روم و یونان و در مشرق اثر داشته است بلکه بر روی تمدن مغرب‌زمین نیز اثر گذاشته است. دکتر جمشید جی حیوانجی مدی دانشمند مشهور پارسی در کتاب معروف خود بنام «نفوذ تمدن ایران بر روی تمدن سایر کشورها» بخوبی این موضوع را شرح کرده است امید است که در این روزهای تاریک که مردم جهان و بخصوص مغرب‌زمین در لب یک پرتگاه هولناکی ایستاده‌اند تمدن و فرهنگ ایران باستان و پیام پیغمبر ایران زرتشت اسپنتمان آنها را از این محیبت و بلیه نجات بخشد.

برای نوشتن این مطالب اینجانب از کتب و منابع زیادی استفاده نموده‌ام. تقریباً اغلب کتبی که درباره ادبیات و زبان و فرهنگ ایران باستان نوشته شده‌اند از نظر دور نداشته‌ام، اما برای دوری از اطاله کلام لازم میدانم از تعداد انگشت شماری از کتب مهمی که در این موضوع نوشته شده‌اند در زیر یاد نمایم که در نوشتن این مقاله مکرر از مطالب این کتب استفاده نموده‌ام. کتب مورد نظر بشرح زیرند:

۱- تمدن ایرانیان خاوری - تألیف ویلهلم گیگر، ترجمه بانگلیسی توسط دستورداراب پشوتن سنجانا - جلد اول و دوم.

۲- تمدن زرتشتیان - تألیف دستور دکتر مانک جی نسروانجی دهالا.

۳- ایران و فرهنگ و تمدن آن - تألیف پرفسور پیروز داور.

فرهنگ و دستیار علم و عمل بلا سرکار داور ویرمیشماره ششم

(۲۰)

هر قسمت از این سلسله مقالات بطور مستقل مطالب جالب توجهی دربردارد که میتواند بدون ارتباط با قسمت‌های پیشین بطور جداگانه مورد استفاده قرار گیرد.

روش صیقل دادن اشیاء گچی - اثرزبان آور گچ بر اشیاء فولادی - موارد مصرف لاک شیشه‌ای . ماده‌ای که از یک حشره بدست می‌آید - روش صحیح لحیم کاری - راه تعمیر لوله‌های آسیب دیده اشیاء چوبی .

دکتر جاوید فیوضات

گچ - (Plâtre à Mouler — Plaster of Paris) این ماده را از حرارت دادن سنگ گچ Gypsum (سولفات کلسیم هیدراته Hydrated Lime Sulphate) در یک کوره وسائیدن آن بدست می‌آورند - این جسم را پس از خارج کردن از کوره باید آنقدر بسایند تا بصورت آرد نرمی درآید گردی که بدین ترتیب بدست می‌آید اگر با آب مخلوط شود در مدت چند دقیقه بصورت توده متخلخلی سخت و مقاوم میشود - مدت لازم برای سخت شدن گرد گچ متغیر است و بستگی به مشخصات گچ دارد ، این مدت برای گرد گچ خالص از پنج تا پانزده دقیقه میباشد ولی با اضافه کردن بعضی مواد بگرد مزبور میتوان بر مدت مذکور افزود .

گرد گچ را بیشتر برای قالبگیری (رجوع شود بشماره‌های قبل) اشیاء بزرگ و غیر ظریف بکار میبرند ، برای کارهای ظریف گچ دندانسازی مناسبتر میباشد .

همین گرد گچ را برای قالبگیری از مجسمه‌ها و اشیاء برنزی و ساختن اشیائی شبیه سفال و بالاخره سفید کردن دیوارها و سقف و تزئین منازل بکار میبرند .

حجم گرد مزبور هنگام سخت شدن (پس از اختلاط با آب) مختصری افزایش مییابد و معمولاً مقدار کمی حرارت نیز تولید میشود چون سطح اشیائی که با گچ خالص تهیه میشود نرم و آسیب پذیر است لذا طرق مختلفی برای افزایش مقاومت آن متداول میباشد مثلاً اضافه کردن یک قسمت زاج به دوازده قسمت آبی که با گچ مخلوط میشود سبب افزایش مقاومت و کوتاه شدن مدت لازم برای سخت شدن گچ میشود .

اگر ده درصد براکس (Borax) مراجعه شود بشماره‌های پیشین) به آب اضافه شود منظوری که در بالا بیان شد تأمین میگردد .

گاهی بجای مواد نامبرده در بالا آب آهک (شیر آهک Lime-Water) بکار میبرند و در این مورد اگر مقدار کمی صمغ عربی (Gum Arabic رجوع شود بشماره‌های قبل) به آب اضافه نمایند بمقدار قابل ملاحظه‌ای بر سختی گچ افزوده میشود . اگر بخواهند مدت سخت شدن

گچ را بچندین ساعت افزایش دهند يك قاشق مرباخوری جوهر لیمو (Citric Acid) رجوع شود به مبحث آسیدها) با پنج کیلو گرم گرد گچ مخلوط میکنند .

برای تهیه Gesso یا Stucco (موارد استعمال مواد مزبور در شماره های قبل ذکر شده است) گچ یا گل سفید (گل گیوه Whiting) را با آب سریشم غلیظ (Glue-Water) مخلوط مینمایند .

برای صیقلی کردن و بعبارت دیگر پرداخت نمودن اشیاء گچی ابتدا آنها را گرم کرده و سپس پارافین ذوب شده را (Paraffin Wax رجوع شود به مبحث پارافین) با برس بر روی آن میکشند ، پس از اینکه کاملاً بخلل و خرج گچ نفوذ کرد با قطعه ای از پنبه خام که به تالک آلوده شده شیئی گچی را پرداخت مینمایند .

برای تهیه کپی یا تقلید کردن از اشیاء مرمری عتیقه و قدیمی مقدار کمی ماده رنگی زرد به پارافین مخلوط میکنند .

با اضافه کردن مواد رنگی مناسب به گرد گچ میتوان اشیائی شبیه اشیاء برنزی تهیه کرد (این مواد و روش کار در مبحث برنز گردن قبلاً بیان شده اند) .

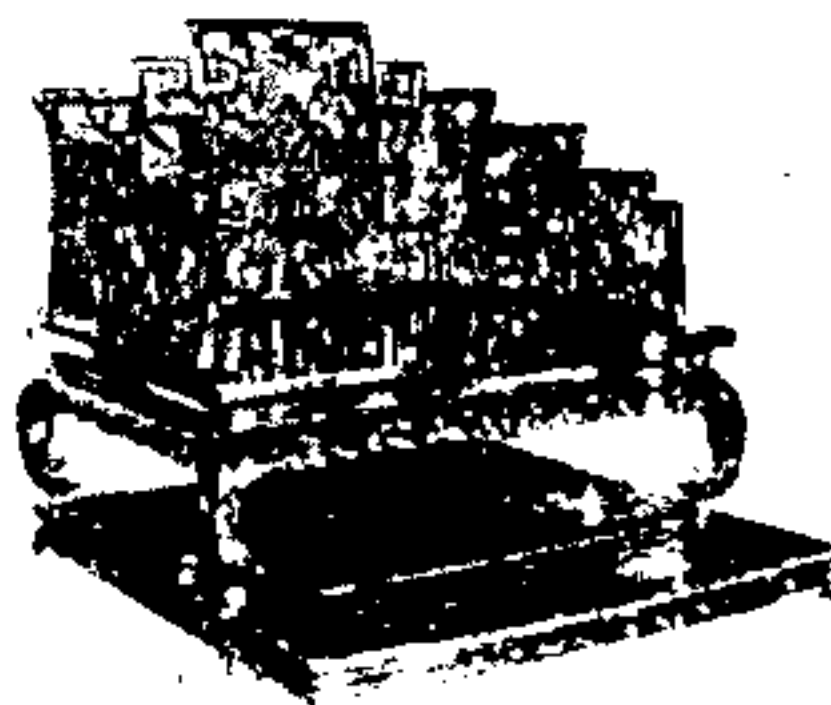
باید در نظر داشت که هنگام مخلوط کردن گرد گچ با آب همواره باید گرد را در آب ریخته و بآرامی تکان دهند و پس از آماده شدن مخلوط بلافاصله آنرا مصرف نمایند . این روش

مجسمه های قدیمی که از گل پخته ساخته شده اند

مجسمه هایی از گل پخته ساخت یونان

راست: اشیاء و ظروف لاک‌پشتی ساخت چین در قرن ۱۶ و ۱۷
چپ: میناکاری حجره‌ای ساخت ژاپن

سبب میشود که از بوجود آمدن حبابهای هوا جلوگیری گردد .
گچ برای ابزار فولادی زیان‌آور است لذا برای جلوگیری از فاسد شدن اشیاء فولادی لازم است که ابتدا آنها را شسته و پس از زدودن آثار گچ بلافاصله خشک نموده و با کمی وازلین آغشته نمایند اگر شیئی قدیمی که قسمتی از آن با گچ ساخته شده باشد ریخته یا فاسد شود باید قبل از مرمت قسمت ریخته شده با گچ تازه ، گچ‌های قدیمی را که باقیمانده است کاملاً خیس و مرطوب نمایند ، در غیر این صورت خمیر تهیه شده از گچ تازه با آن نفی چسبد .

از گچ قالب‌گیری برای پر کردن خلل و فرج و همچنین شکافهای اشیاء چوبی استفاده میکنند بدین طریق که ابتدا مقداری ماده رنگی (مناسب با رنگ چوب) بگچ مخلوط کرده و قطعه پارچه مرطوبی را با آن آلوده و روی جسم چوبی میکشند و پس از خشک شدن با روغن دانه کتان پرداخت مینمایند .

برای تمیز کردن اشیائی که از گچ ساخته شده و کثیف و چرک شده‌اند معمولاً بطریق زیرین عمل مینمایند .

آرد گندم سفید و مرغوبی را (دانه‌های آرد باید ریز باشند) با افزودن آب گرم بصورت خمیر غلیظی درآورده و در همان حالی که گرم است لایه ضخیمی از آن بر روی شیئی گچی میکشند و پس از خشک شدن آنرا از روی شیئی گچی میزدایند ، بدین طریق رنگ اصلی و سفید گچ مجدداً ظاهر میشود - اگر قبلاً شیئی کثیف شده را بطریق دیگری پاک کرده باشند طریقه نامبرده بالا مؤثر نخواهد شد .

اشیاء گچی قدیمی و Gesso را هرگز نباید با آب تمیز نمایند زیرا این مواد تاحدودی در آب حل میشوند و بهترین روش برای این منظور استفاده از الکل یا بنزین است که با برس نرمی بر سطح شیئی گچی بکشند .

گل پخته - (Terre Cuite - Terra Cotta) هرچند که این کلمه باشیائی گفته میشود که از خاک رس پخته شده تهیه شده باشند ولی در عمل فقط بمجموعه های کوچک و اشکال برجسته ای اطلاق میشود که از گل پخته ساخته شده و دشوار است که این اشیاء را جزء اشیاء سفالی بشمار آورد. گلی که برای این منظور بکار میرود خاک رس طبیعی است که مقداری ترکیبات آهن دارد و ممکنست شیئی تهیه شده از آنرا بصورت مات یا نقاشی شده یا لعابدار عرضه کرد - اشیائی که از گل پخته تهیه میشوند مقاومت زیادی ندارند و متخلخل هم میباشد ولی اگر در گرمای شدیدی پخته شده باشند از نظر شکل ظاهری و حتی خواص مکانیکی شبیه اشیاء سنگی میشوند - رنگ آنها از قرمز آجری تا رنگ مواد جیری تغییر میکند .

در یونان قدیم از گل پخته برای تزئین دیوارها و منازل استفاده کرده و اکثراً اشکالی را که با گل پخته تهیه شده و بر دیوار می چسبانیدند نقاشی یا رنگ کرده و گاهی نیز با اوراق زر سطح خارجی آنرا می پوشانیدند .

در مصر از زمانهای بسیار قدیم ظروفی از گل پخته می ساختند و این روش کم کم در تمام نواحی خاور نزدیک متداول گردید - گاهی برای ازدیاد استحکام ظروف گلی مقداری شن ب خاک رس می افزودند .

در قرن پانزدهم این صنعت بمنتهای تکامل خود رسید و نقاشان مشهور آن زمان بر روی اشیائی که از گل پخته ساخته شده یا اشکالی که با گل پخته روی دیوارها نصب شده بودند نقاشی میکردند و این عمل تقریباً در تمام کشورها متداول گردید .

انتخاب خاک رس برای این منظور مهارت و مهارست مخصوص لازم دارد همچنین هنگام پختن اشیائی که از گل ساخته شده اند (مخصوصاً اشیاء نسبتاً بزرگ) باید دقت شود که شیئی ساخته شده شکاف یا ترک بر ندارد .

درون اشیاء و مجسمه هائی را که از گل پخته تهیه میشود معمولاً خالی میکنند و ضخامت آنرا بحدودی می رسانند که شیئی در اثر تغییر درجه حرارت محیط بزودی شکاف بر ندارد . خاک رس را اگر با مقدار لازم آب مخلوط کنند ماده خمیری شکلی بدست می آید که از آن میتوان در قالبگیری استفاده کرد (رجوع شود به بحث قالبگیری) منتهی باید دقت کرد که ضخامت اشیائی که باین طریق تهیه میشوند خیلی زیاد نباشد زیرا در هنگام پختن در اثر حرارت تاب برداشته یا می شکافند .

برای تهیه اشکال پیچیده بهتر است قطعات آنرا بطور جدا گانه تهیه کرده بعداً قطعات آماده شده را بیکدیگر الصاق نمایند .

اشیائی را که در داخل منازل قرار داده خواهد شد بهتر است با حرارت ملایم به پزند و اگر مجسمه یا شیئی گلی در هوای آزاد قرار داده خواهد شد بهتر است آنرا حرارت شدیدتری بدهند .

لازم است که سوراخ کوچکی بکمک مته در قسمت فوقانی شیئی ساخته شده از گل ایجاد نمایند تا هنگامیکه شیئی را در کوره قرار میدهند گازهای گرم شده سبب ترکیدن آن نشود .

پس از گذاردن شیئی ساخته از گل در کوره در حدود یک دوازدهم تا یک پنجم از حجم آن کاسته میشود و این کمیت بستگی بکیفیت و خواص خاک رس و میزان حرارت کوره دارد .

خاک رسی که برای این منظور بکار میرود باید کاملاً عاری از گچ باشد اشیائی را که از خاک رس ساخته میشوند میتوان مانند اشیائی که از گچ ساخته شده اند صیقل داده و پرداخت نمود . باین طریق که ابتدا شیئی را گرم کرده سپس بیارافین مذاب آغشته و بالاخره بوسیله قطعه پنبه ای که به پودر تالک آلوده شده پرداخت نمایند .

مرمت اشیائی که از گل پخته ساخته شده و شکسته باشند مانند مرمت اشیاء سفالی و چینی است که در شماره‌های قبل بتفصیل بیان گردیده است برای تمیز کردن اشیائی که از گل پخته تهیه شده‌اند و سطوح آنها نقاشی نشده باشد بهتر است مقدار کمی صمغ عربی در آب حل کرده و با برس بر روی آن بکشند و سپس قدری گرد خاک رس بر آن بپاشند.

لاپس لازولا - (Lapis Lazuli) سنگی است آبی‌رنگ که برای تزیین بکار میرود - جسمی است کدر ولی اگر ورقه‌های نازکی از آن تهیه نمایند نیمه شفاف بشمار می‌آید - سختی آن در جدول MOHS میان پنج تا پنج و نیم است - از گرد آن برای تهیه رنگ آبی لاجوردی (Outre Mer - Ultramarine) استفاده میشود.

لاک - (Laque - Laquer) این صنعت و هنر از چین و ژاپون شروع و در سایر نقاط دنیا متداول شده است - لاک را که منشاء رزینی دارد از شیر درختی بنام (Rhus Vernicifera) بدست می‌آورند - رزین را ابتداء کوبیده و سپس با ماده رنگی مورد نظر آمیخته و روی اشیاء چوبی میکشند - معمولاً چندین لایه (حداقل سه لایه) از لاک روی چوب میکشند.

گاهی بعضی اشیاء کوچک مانند جعبه و بعضی اشیاء لوکس دیگر از این ماده ساخته و روی آنرا نقاشی کرده یا مانند اشیاء چوبی کنده کاری میکنند - این اشیاء شکننده بوده و با سانی خرد میشوند.

گاهی اشیاء و قالب‌هایی را که از گچ ساخته‌اند با لایه‌ای از لاک می‌پوشانند و چنانچه گفته شد قبلاً مقداری ماده رنگی مورد نظر را بلاک می‌فزایند.

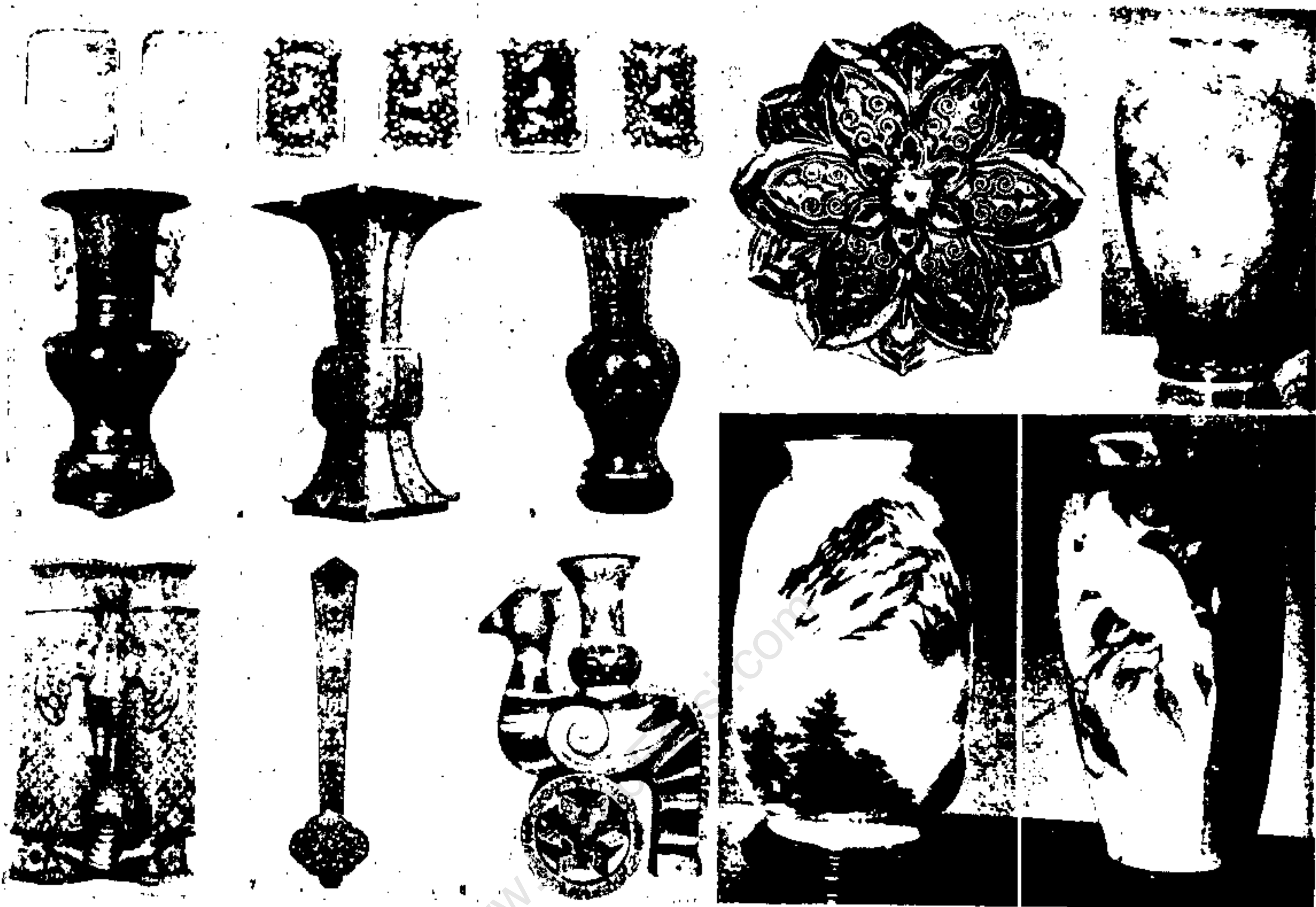
لاکی که بمنظور تزیین بکار میرود مخلوطی است از لاک معمولی و لاک شیشه‌ای (Shellacs) که در بنزین سفید حل کرده باشند.

اخیراً محلول‌هایی از لاک بی‌بازار عرضه میشود که از انحلال لاک در حلال‌هایی از نوع آستن و آمیل استات (رجوع شود به شماره‌های قبل) تهیه میشود و این محلول را با برس بر اشیاء مالیده یا بصورت گردپاش (Spray) بر اجسام مورد نظر می‌پاشند.

برای صیقلی کردن اشیائی که بلاک آغشته شده‌اند لازم است قبلاً آنها را کاملاً تمیز کرد سپس با مخلوطی از آرد و روغن زیتون صیقلی نمود زیادی مخلوط اخیر را با پارچه نرمی پاک کرده و بالاخره با قطعه‌ای از پارچه ابریشمی نرم آنرا پرداخت مینمایند.

لاک شیشه‌ای (Shellac - Laque en Emailles) ماده‌ای است رزینی که از حشره‌ای بنام (Coccus Lacca) بدست می‌آید - شکل معمولیش در تجارت بصورت ورقه‌های کوچک نازکی برنگ نارنجی میباشد - این ماده بخوبی در الکل حل میشود و اکثراً آنرا برای تهیه ورنی بکار می‌برند - محلول پراکس (رجوع شود به بحث Borax در شماره‌های پیشین) نیز این ماده را حل میکند هر چند که لاک‌های تجارتي بصورت ورقه‌های نارنجی‌رنگ است ولی گاهی آنها را بکمک مواد رنگ بر سفید کرده و بی‌بازار عرضه مینمایند ورنی‌هایی که از لاک‌های سفید تهیه میشوند در اثر رطوبت بیرنگ میشوند ورنی‌هایی را که از شلاک تهیه میشوند هرگز نباید در ظروف فلزی نگهداری کرد زیرا در مجاورت فلزات رنگ خود را بتدریج از دست میدهند بهمین جهت بهتر است آنرا در ظروف شیشه‌ای یا سفالی که در آن با چوب پنبه بسته میشود نگهداری نمایند - برای تهیه ورنی ممتاز باید سعی شود شلاک خالص و مرغوب تهیه کرده و پس از تهیه ورنی چندین لایه از آن بر شیئی مورد نظر بکشند - ورنی را که باین طریق تهیه میشود، نمیتوان در تابلوهای نقاشی بکار برد زیرا بمرور زمان شکاف برداشته و رنگ خود را از دست میدهد.

فرانسویان باین ماده (Gomme Laque) نیز می‌گویند.

راست : میناکاری روی چینی و سفال ساخت چین و ژاپن چپ : میناکاری روی فلز ساخت چین متعلق به قرون ۱۱ تا ۱۸

لاک‌پشت - (Ecaille de Tortue — Tortoise Shell) پوسته سخت و شاخی لاک‌پشت (سنگ‌پشت) را در موارد زیادی بکار می‌برند - اکثراً آنرا برای تهیه جعبه‌های کوچک ظریف مانند انفیه‌دان و غیره بکار برده یا از آن در کنده‌کاری و نظائر آن استفاده می‌کنند - در شماره‌های پیشین در مبحث اجسام شاخی‌شکل (Horn) موارد استفاده از این جسم نیز اشاره شده است .

لحیم‌کاری - (Soudure — Soldering) منظور از این عمل اتصال دو قطعه فلز است بیکدیگر بکمک آلیاژی که نقطه ذوب آن نسبتاً کم است - از اینرو آلیاژهایی را که در لحیم‌کاری بکار می‌برند بدو گروه تقسیم کرده‌اند سخت (Hard) و نرم (Soft) درجه ذوب گروه اخیر کمتر از گروه اول میباشد .

ماده‌ای که بیشتر بکار می‌رود مخلوطی است از قلع و سرب که نسبت اختلاط آنها بستگی بمشخصات اتصال مورد نظر دارد - برای این منظور از دستگاهی بنام هویه (Soldering Iron) استفاده می‌کنند این دستگاه معمولاً از میله مسی که در سر آن قطعه‌ای آهن قرار دارد تشکیل شده و دارای یک دسته چوبی است .

قطعات فلزی را که میخواهند بیکدیگر لحیم نمایند قبلاً بدقت پاک و تمیز می نمایند تا آثار کدورت و چربی در سطوحی که باید بیکدیگر اتصال یابند باقی نماند و گاهی برای این منظور از سوهان نرم استفاده مینمایند و بلافاصله سطوح سوهان شده را بماده ای که از اکسیداسیون فلز در مجاورت هوا جلوگیری نماید آغشته میکنند (این ماده را (Décapant — Flux) می نامند) متداولترین ماده ای که باین منظور بکار میرود کلرور روی (Chloride of Zinc) میباشد - سطوحی را که باید بیکدیگر متصل شوند باین ماده آغشته می نمایند تا روی ذوب شده و بخارات نیدرژن که از تجزیه کلرور روی بدست می آید دیگر متصاعد نگردد - در این هنگام دو قطعه برای لحیم شدن آماده میباشند بنابراین هویه گرم را بماده لحیم کننده (Solder) مجاور می نمایند تا ذوب شود وجود روی مذاب در سطوح مورد نظر استحکام اتصال بدست آمده را افزون تر میکند. برای قطعات آهن یا فولاد از براكس (Borax) و برای اتصال لوله های سربی از پیه استفاده میکنند.

قبل از شروع بلحیم کاری بهتر است میله مسی و سر هویه را با قلع آغشته نمایند سپس هویه را گرم کرده و در کلور روی فرو برند - سپس ماده لحیم کننده را به هویه می چسبانند تا ذوب شده و سیلان پیدا کند ، در این هنگام هویه برای کار آماده میباشد - درجه حرارت هویه باید آنقدر باشد که بتواند با سانی ماده لحیم کننده را ذوب نماید - ضمناً نباید گرمای آن از حد معینی تجاوز نماید زیرا حرارت زیاد سبب زدوده شدن قلع میشود البته کسانی که مدتی کار کرده و تجربه آموخته باشند میزان حرارت مورد نیاز را با سانی تشخیص میدهند.

برای مواد لحیم کننده سخت (Hard) بیک چراغ پر حرارت مانند چراغهای شعله افکن نیازمند میباشیم - ماده لحیم کننده معمولاً آلیاژی است بنام (Spelter) که همبسته ای است از روی و مقدار کمی مس که بصورت نقل Granule در بازار بفروش میرسد) و ماده جلوگیری کننده از اکسیداسیون محلول آبی براكس میباشد این مواد را روی سطوح لحیم شونده گذارده و درجه گرما را بحرارت سرخ میرسانند - از این روش برای لحیم کردن قطعات آهنی و بعضی انواع برنج (آلیاژی از مس و روی Laiton-Brass) استفاده میکنند.

گاهی نیز آلیاژهائی از مس و نقره را که زود گداز میباشد بعنوان ماده لحیم کننده بکار میبرند.

برای اتصال قطعات آهنی و فولادی اکثراً بجای لحیم کاری از جوشکاری (Welding) استفاده میشود.

آهنگران برای جوشکاری دوسر قطعاتی را که باید با هم جوش خورده و متصل شوند در کوره گذارده و پس از اینکه کاملاً سرخ شدند بكمك چکش و سندان بیکدیگر متصل میکنند. اکثراً برای این کار از شعله افکن های (Chalumeau — Blow Pipe) استیلن (Oxy Acetylene) که حرارت زیادی تولید میکنند استفاده میکنند.

لعاب و مینا - (Emaillé — Enamel) لعاب یا مینا ماده ای است سخت و شیشه مانند که روی اشیاء فلزی یا سفالی و چینی کشیده میشود که بدان مقداری از اکسیدهای فلزی بعنوان ماده رنگی افزوده شده است.

لعابها نسبت بنوع ماده رنگی که بخمیر آن افزوده میشود ممکنست کدر یا نیمه شفاف باشند (Opaque یا Translucent) معمولاً لعابهای کدر نتیجه افزودن اکسید قلع (Oxide of Tin) میباشد.

مینا کاری فلزات ب سه نوع اصلی تقسیم میشود :

۱ - مینا در زمینه برجسته (Champlevé Enamel) در این طریقه نقوشی و خطوط مورد نظر را روی شیشی فلزی کنده سپس شکافهائی را که بدین طریق بوجود می آیند با خمیر مینا

پُر کرده در کوره که حرارت آن کافی باشد میگذارند تا خمیر مینا ابتدا ذوب شده سپس بصورت شیشه درآید .

۲ - مینای حجره‌ای (Cloisonné Enamel) در این طریقه سیم‌های ظریفی را روی شیی فلزی مورد نظر بطریقی لحیم میکنند که سطح جسم بحجره‌های چندی تقسیم گردد سپس حجره‌های تولید شده را با خمیر مینا بطریقی که در بالا ذکر شد پُر میکنند .

۳ - مینای نقاشی شده (Painted Enamel) در این طریقه طرح مخصوصی را بارنگهای جالب روی زمینه‌ای از مینا نقاشی میکنند .

این طریقه در مورد اشیاء سفالی وچینی لعابدار نیز متداول است برای تمیز کردن اشیاء میناکاری شده ممکنست از آب گرم وصابون استفاده نمود - بکاربردن برس نرم نیز مؤثر میباشد .

اگر قسمتی از میناکاری شیی ریخته و مرمت آن الزام آور باشد بهترین روش استفاده از رنگهای روغنی ثابت میباشد . برای ترمیم میناکاریهای نیمه شفاف (Translucent) بهترین روش استفاده از محلول سلولوئید در آستات آمیل است که بغلظت شربت تهیه شده و مقداری ماده رنگی مناسب در آن حل کرده باشند (سلولوئید و آستات آمیل در شماره‌های پیشین بیان شده‌اند) این محلول غلیظ در مدت کمی خشک شده و جانشین قسمتهای معیوب مینای نیمه شفاف میگردد .

حرارت دادن باشیاء طالائی و همچنین اشیاء چینی قدیمی میناکاری شده نه تنها به نتیجه نمیرسد بلکه زیان آور هم میباشد .

اگر در میناکاری بسك Cloisonné سیمهائی را که بمنظور تقسیم بندی سطح فلز مورد نظر بحجره‌های متعدد بکار برده‌اند بعد از خاتمه عمل برداشته و مینائی که برای پُر کردن حجره‌ها مصرف شده از نوع مینای نیمه شفاف باشد ، میناکاری را (Plique à jour) می‌نامند - البته برداشتن سیمه‌های ذکر شده بعد از حرارت دادن و پختن خمیر مینا باید بمورد اجرا درآید .

لولا‌های آسیب دیده اشیاء چوبی

(Gond de Boiserie Endommagé — Damage to Wood work at Hinges)

لوله‌های اشیاء چوبی قدیمی غالباً در اثر بی احتیاطی آسیب دیده و میشکند - اکثر میزهای تحریر قدیمی که از چوب ساخته شده و دارای کشو میباشد از این آسیب محزون و برکنار نمانده و لولا‌های آنها از کار افتاده یا شکسته است .

برای ترمیم قسمتهای آسیب دیده - قطعات شکسته را مجدداً در جای خود با کمک سریش چسبانیده و برای استحکام بیشتر آنها را پرچ مینمایند - لیکن این روش درباره اشیاء چوبی که مورد نیاز روزانه میباشد مفید نبوده و بعبارت دیگر قابل اجرا نیست - بهترین راه برای ترمیم این قبیل اشیاء اینست که قطعه چوبی از جنس شیی مورد نظر پیدا کرده و یا لاقطه‌ای انتخاب نمایند که رنگ آن با رنگ ورگه‌های شیئی که باید مرمت شود تطبیق نموده و «جور» درآید - سپس از این چوب ، قطعاتی باندازه مناسب (کمی بلندتر از ناحیه شکسته شده) تراشیده و با سریش در جای خود چسبانیده و بلندی آنرا هنگام پرداخت کردن با سوهان یا کاغذ سمباده از بین ببرند .

اگر نیازی به پیچ کردن باشد باید میخ پیچ‌های بلندتر از پیچ‌های اولیه انتخاب کرده و بکار برند تا چنانچه سوراخهای ایجاد شده بوسیله میخ‌های اولی هرز شده باشد پیچ‌های بلند ثانوی وضع بایدارتری داشته باشند .

برای ترمیم این قبیل اشیاء باستانی و پرارزش بهتر است از مبل‌سازان ماهر و مجرب استفاده شود .

خواستندگان و ما

درباره تحولات درفش ایران - دوست گرامی آقای دکتر عباس زمانی درباره سلسله مقالات تاریخچه تحولات و تغییرات درفش و علامت ایران که قبلاً در این مجله چاپ شده است چنین توضیح دادند :

«با آنکه اینجانب تاکنون تتبعاتی نداشته مورخ و باستانشناس هم نمیباشم اما از نظر علاقه‌ای که بجمع‌آوری مسکوکات داشته و دارم و با توجه بنقش روی مسکوکات میتوانم تا حدودی نظر جناب آقای نیرنوری را بدین ترتیب تعدیل نمایم :

۱ - در کلیه مسکوکات (نقره) دوران قاجاریه که دارای نقش شیر و خورشید میباشد عموماً شیرها دارای یال و خورشید دارای طالع کامل میباشد .

۲ - در بین مسکوکات مسی دوران قاجاریه که در اختیار اینجانب است عموماً شیرها بدون یال است . در این مسکوکات مسی شیرها در حالات مختلف - ایستاده ، نشسته یا در حال دریدن - جلب توجه میکند .

۳ - در بیشتر مسکوکات خورشید طالع بچشم نمیخورد بدین معنی که در بعضی سکه‌ها شیر بدون خورشید است و در برخی بجای خورشید هلال و در دسته‌ای دیگر علامتی بصورت تشدید (-) در پشت شیر وجود دارد . در پاره‌ای سکه‌ها هم خورشید بشکل دایره‌ای کامل بچشم میخورد .

۴ - روی هم رفته وجود شمشیر در دست شیر ثابت نمیشد .

۵ - موضوع دم شیر بسیار جالب توجه است : گاهی شیر با دم برافراشته ، زمانی با دم کوتاه دیده میشود و در پاره‌ای موارد دم شیر در پهلوی شیر قرار دارد . انتهای دم گاه بصورت بیکان و زمانی بصورت گراست .

آقای دکتر زمانی افزودند که مسکوکاتی که بدان استناد جسته‌اند دارای تاریخ‌سالیهای ۱۱۲۵ تا ۱۲۷۰ هجری قمری و مربوط به تهران ، تبریز ، کرمانشاهان یا اصفهان است و روی آنها عباراتی نظیر «فلوس ممالك محروسه ایران» یا «فلوس رایج ایران» بچشم میخورد .

درباره کتابخانه‌های ایران - دوست عزیز آقای شرر تیمورتاش درباره سلسله مقالات تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران نوشته‌اند «اینجانب نیز در میامی شاهرود در طی سالیان متمادی کتابخانه‌ای مختصر فراهم آورده‌ام که در آن در حدود ۱۰۷۰ جلد کتاب چاپی و ۱۳۰ جلد کتاب خطی است که قدیمی‌ترین آن عربی و دارای تاریخ ۷۷۰ هجری قمری است و جدیدترین آن تاریخ ۱۳۰۰ قمری را دارد» .

خط خوش - دوست هنرمند آقای پاشا امیرحسینی قطعاتی از خط خوش خود را ارسال داشته‌اند که نمونه‌ای از آن را در زیر ملاحظه میفرمائید :

نوشته‌ایست که در این شماره
نوشته‌ایست که در این شماره
نوشته‌ایست که در این شماره
نوشته‌ایست که در این شماره
خط پاشا امیرحسینی در این شماره
۴۷/۴/۴

درباره مقاله «آئین جشن چهارشنبه سوری در ایران» که در شماره‌های هفتاد و هفتم و هشتم درج شده بود نامه‌هایی به نشانی اداره مجله برای آقای هوشنگ پورکریم نویسنده آن مقاله رسیده بود. در این نامه‌ها گذشته از قدردانی نکاتی هم یادآوری شده بود. آقای پورکریم که به تازگی از مسافرت به تهران بازگشته‌اند در پاسخ علاوه بر تشکر از نویسندگان محترم این نامه‌ها به یکایک آنها اشاره کرده و نوشته‌اند :

«نخست نامه‌ای است از آقای «م - ع - مهیار». خیلی گرم و شیوا و مشوق. ممنونم. به ضمیمه این نامه مقاله‌ای است درباره آئین چهارشنبه سوری در «توفارقان» یا «دهخوارقان» که اینک آذرشهر نامیده می‌شود. از این مقاله خودم در کتابی که می‌نویسم استفاده خواهم کرد و عین مقاله را هم گذاشته‌ام خدمت گردانندگان محترم مجله و با این توصیه که بجاست چاپ شود. نامه دیگری دریافت شده است از آقای پرویز نیلوفری و از دانشکده کشاورزی. به ضمیمه این نامه نشریه «بنیاد دوستداران درخت» هم رسیده است که بسی شیواست. در این نامه و در آن نشریه توصیه شده است که خارکنی و بوته افروزی‌های چهارشنبه سوری تحریم شود. راست می‌گویند. کندن خار و بوته‌ها از سرسبزی سرزمین‌های میهن ما میکاهد و بر بیابانها می‌افزاید. مخصوصاً که این خار و بوته‌ها در فصلی کنده می‌شوند که موقع جوانه زدن و رشد کردن آنهاست.

من این قضیه را در جلساتی که در وزارت فرهنگ و هنر راجع به جشنهای ایران ترتیب داده می‌شود طرح کرده‌ام. قرار شده‌است برای این موضوع فکری بکنیم و مثلاً ممکن است که توصیه بشود با مواد مصنوعی آتش افروزی‌های چهارشنبه سوری راه بیفتند که یعنی نه سیخ بسوزد و نه کباب. دیگر نامه‌ئی است از آقای اسمعیل معنائی و از «ساری». با این نامه اشعاری ضمیمه است در توصیف چهارشنبه سوری و سروده آقای فتح‌الله صفاری که گیلائی هستند و در مازندران بسر می‌برند و این اشعار را در سال ۱۳۴۳ سروده‌اند و آقای معنائی این اشعار را از کتاب «شکوفه‌های ازادیات مازندران» نوشته آقای صفاری استنساخ کرده‌اند.

یکی دیگر هم نامه‌ئی است از آقای علی‌نقی بهروزی که از شیراز فرستاده‌اند و تذکراتی نوشته‌اند درباره نحوه برگزاری چهارشنبه سوری در شیراز که ممنون شده‌ام. من آنچه را که در مقاله خودم راجع به این مراسم در شیراز نوشته بودم از روزنامه شماره ۷۳۹۲ کیهان اخذ کرده بودم و البته با ذکر مأخذ. تذکرات آقای بهروزی را در کتاب چهارشنبه سوری مراعات خواهم کرد.

یکی دیگر هم نامه‌ئی هست نوشته آقای محمدرضا اظهري و از اداره کل آموزش و پرورش خراسان. از توجه ایشان هم تشکر می‌کنم و خیلی ممنونم که با حوصله و دقت مراسم چهارشنبه سوری را در طبس نوشته‌اند که آنجا در آخر ماه صفر برگزار می‌شود.

نامه دیگر از آقای فروتن است که تذکراتی داده‌اند درباره مراسم برگزاری چهارشنبه سوری در «لاریجان». ممنونم. ایشان یادآوری کرده‌اند که «لاریجان» چنانکه من در مقاله‌ام اشتباه کرده بودم نام دهکده نیست بلکه نام منطقه‌ئی است که آن منطقه دهکده‌های زیادی را شامل است. و همینطور است که ایشان می‌گویند.

يك نامه هم آمده‌است از آقای کاظم‌پور و تذکراتی داده بودند درباره نحوه برگزاری چهارشنبه سوری در تبریز و نوشته بودند که آنجا از روی آتش نمی‌پرند بلکه:

«صبح زود چهارشنبه سوری اغلب مردم بخصوص دختران دم‌بخت با يك ظرف سفال که روز قبل از بازار خریداری شده و هنوز آب ندیده است با خود بکنار آب روانی می‌برند و از روی آب چندین دفعه پرش کرده و این جمله را می‌گویند: آتیل باتیل چرشنبه بختیم آچیل چرشنبه و همان ظرف سفال را با آب پر کرده بعنوان یمن خوش بمنزل می‌آورند». لابد همینطور است که آقای کاظم‌پور نوشته‌اند. چند نفر دیگر هم بمن گفتند که از روی آتش پریدن در سالهای اخیر و تازگیها در تبریز معمول شده‌است و گویا آقای کاظم‌پور از قدامای تبریزند.

به هر صورت هر نامه یا خبری که از هر جای مملکت درباره مراسم چهارشنبه سوری برسد همچون سندی حفظ می‌شود و حتماً بکار می‌آید. چرا که کمک‌ها می‌کند به روشن شدن حقایق مربوط به این جشن. از نویسندگان این نامه‌ها و نیز از نویسندگان نامه‌هایی که بعدها به من خواهد رسید و نیز از همه راویان اخبار مربوط به این جشن بسیار ممنونم.

با تجدید ارادت. هوشنگ پور کریم

برای تهیه شماره‌های مختلف مجله
هنرمردم لطفاً در تهران به نقاط زیر
مراجعه فرمایند :

شعبه‌های کتابخانه امیرکبیر

کتابخانه جردن

خیابان اسلامبول ساختمان پلاسکو

کتابخانه چهر

روبروی دانشگاه

کتابخانه سنائی (شماره ۱)

خیابان شاه‌آباد

کتابخانه سنائی (شماره ۲)

خیابان آذر روبروی دادگستری

دفتر مجله هنرمردم

خیابان حقوقی شماره ۱۸۲

انتشارات خوارزمی و شعبه‌های آن

www.KetabFarsi.com